This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Slav 8220.50 (2)

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

VE RI
TAS

BOUGHT FROM THE

AMEY RICHMOND SHELDON
FUND

XVIII
ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ДЕСПОТ ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

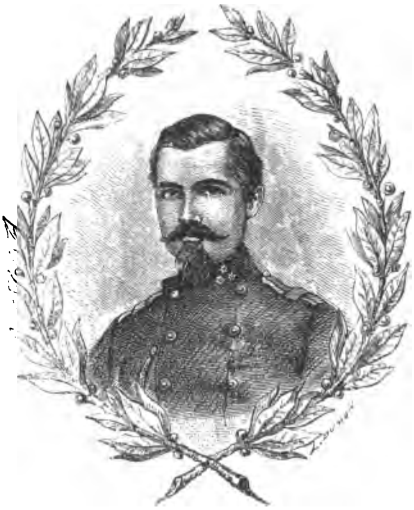

БЕОГРАД
ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ
1882

PRINTED IN YUGOSLAVIA

Slav 8220.50 (2)

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
DEC 4 1953

ДЕСПОТ
ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ

ГОСПОДАР СРБИМА,
ПОДУНАВЉУ И ЗЕТСКОМ ПРИМОРЈУ.

ДРУГА КЊИГА:

ОД ПРВОГ ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА ГОДИНЕ 1444
ДО СМРТИ ЂУРЂЕВЕ ГОДИНЕ 1456

НАПИСАО

ЧЕДОМИЉ МИЈАТОВИЋ

У БЕОГРАДУ
ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1882

Издање ове друге и последње књиге о деспоту Ђурђу Бранковићу задржало се дуже него што сам и са̂м желео. Намера ми је била да рукопис још једном прегледам и бар у стилистичком погледу исправим. Али ми је од ово годину дана то услед мојих других дужности са свим немогућно било. Жељи, која ми је са више страна и у више прилика изражавана да и ову другу књигу што скорије јавности предам, могао сам одговорити тек само услед тога, што је мој књижевни пријатељ г. Ђорђе Поповић био добар да се прими да коретуру држи, за коју пријатељску услугу остајем му искрено захвалан.

31 Декембра 1881
у Београду.

Чед. Мијатовић

САДРЖАЈ

СТРАНА

Глава прва.

Бој код Варне. — Смрт краља Владислава . . . . . 1—4

Глава друга.

Од пропасти угарске код Варне до пропасти угарске на Косову год. 1448 Унутрашња политика Ђурђева, . 48—64

Глава трећа.

Спољашња политика. — Односаји с Млецима. . . . 65—87

Глава четврта.

Односаји к Угарској до погибије Јована Хуњадије на Косову . . . . 88—113

Глава пета.

Хуњадијина погибија на Косову 17—20 Октомбра 1440 год. . . . . 114—128

Глава шеста.

Хуњадија на бегству са Косова и као заточеник у деспота Ђурђа. . . . . 129—144

Глава седма.

Пренос светог Луке у Србију . . . . 145—158

Глава осма.

Нови заплети с Угарском и ново измирење год. 1449 до 1452. . . . . 159—178

Глава девета.

У очи опсаде цариградске од год. 1451 до Априла 1453 . . . . . . 179—201

Глава десета.

Пад Цариграда. 29 Мај 1453. . . . . 202—211

Глава једанаеста.

Дипломатисање и ратовање. — Год. 1454. . . . . 220—235

Глава дванаеста.

Још једна година искушавања. год. 1455. . . . . 236—254

Глава тринаеста.

Дивље сцене на Дунаву. год. 1456—1456 . . . . 255—266

Глава четрнаеста.

Опсада Београда. год. 1456 . . . . 267—287

Глава петнаеста

Убиство грофа Цељског 11 Новемб. 1456. . . . . 288—315

Глава шеснаеста

Смрт деспота Ђурђа. 24 Декембар 1456. . . . . 316—

ГЛАВА ПРВА

БОЈ КОД ВАРНЕ. — СМРТ КРАЉА ВЛАДИСЛАВА 10 НОВЕМБРА 1444

Понашање кардинала Јулијана при преговорима и одлуци о миру у Сегедину било је тако неодређено и несигурно, да се може објаснити само тиме, што он тада још није био добио из Рима настављења како да се влада. И обратно, она нагла промена у његовом владању у брзо по одласку деспота Ђурђа и турске посаобине из Сегедина, она његова пресудност, јасан и сигуран говор, дају мислити, да су му тада — у другој половини Јула — већ стигла била упуства од папе.

Каква су та упуства била, то би се могло погодити по дотадашњој радњи папе Евгенија. Он, који је од толиких година радио на крсташком походу противу Турака, и који је веровао да га је већ довео до практичног остварења, није могао одобравати корак, који је сав тај рад његов узалудним чинио. Флорентинац Камбини каже, да је папа писао легату своме да онај мир, закључен без његова знања и одобрења, не вреди и да је готово као заповедао, да краљ Владислав с нова рат предузме.[1] Још се сигурније види смисао тих настављења по фактичној радњи папиног легата.

Него мало би што вределе папине инструкције, да нису приступиле друге прилике.

На неколико дана по одласку Ђурђеву стиже у Сегедин писмо од врховног команданта савезне флоте, кардинала Франческа Алберта Кондолмијера.[2] Он јављаше: «да је флота стигла у мореуз од Галипоља; да је по извешћима, која су они тамо добили, Мурат прешао у Азију, а за њим је отишла готово сва војска, да савлађује нов устанак карамански, тако да сад у Европи готово и нема турске војске; савезна флота биће у стању да предупреди, да се ни један турски војник из Азије у Европу не превезе. Нека се дакле не губи овако драгоцена прилика, већ нека се војска одмах крене преко Дунава. Сад се могу Турци без по муке из Европе прогонити. Нека краљ не заборавља шта је владаоцима хришћанским обећао, и како су се ови побринули да своја обећања, њему задана, испуне.»[3] У исто време дошла су и некој господи угарској приватна писма од неких официра са флоте, који живо описиваху згоду, да се Турци протерају са свим. Судећи по томе, што је и сам Калимах забележио, као да је пред Галипољ дошло 70 галија, види се да су о сили савезничке флоте оптицали претерани гласови. У самој је ствари под командом кардинала Франческа било свега 25 галија.[4]

---

[1] Cambini, Dell' Origine de' Turchi, Sansovin, 145, b'.

[2] Marin Sanuto, Vite dei duchi, Muratori, XXII, 1114.

[3] Callimachus, 504, Dlugosz, Katona, II, 317, Bonfinius, Delavardin, 64.

[4] Ducas XXXII, 123. — Има једно писмо дубровачкога кнеза и већа од 31 Јула 1444, којим они јављају краљу Владиславу, да се 10 т. мес. код Крфа искупила флота хришћанска, на име: 8 папиних галија, 2 ду-

По турским изворима стигла су била у Сегедин и писма од султана од Караманије. «Ево сад је време,» писаше Ибрахим, «Алах је узео памет Мурату, те предаде царевину Мехмеду детету од 14 година, а сам ено где с дервишима у Магнезији клања». По Сеадедину овако је Ибрахим поручивао не само краљу Владиславу него и деспоту Ђурђу.[1]

Осим тога стизали су све веселији и све радоснији гласови о великој победи, коју је Скендербег одржао пре кратког времена над Али-бегом Арваназовићем.[2] На сву прилику и гласови о спремама које чини цар грчки Јован Палеолог. Мало доцније стигло је од овога цара и писмо, потписано у Миситри 30 Јула 1444. Палеолог писаше како је чуо да се посредовањем деспота Ђурђа преговара за мир. Ако то буде истина, он преклиње краља, нека се за љубав целоме хришћанству тргне од тога натраг, јер ово је сад једина згодна прилика да се Турци са свим истребе. Султан од Караманије, рачунајући на нову војну турско-угарску, опет је устао на оружје. Мурат не сме да га на отвореноме пољу напада, него настојава не би ли га мирним начином склонио, да се не бију. Али кад султан карамански само чује, да су хришћани заиста опет завојштили на Турке, он се неће мирити.

бровачке, 5 млетачких и 4 херцега од Бургундије, свега дакле 19 галија и да су се 13 Јула одатле кренуле пут Галипоља. — Lettere e Commissioni, Rad, VII, 246. Оној су се флоти после придружиле и неколике галије ђеновљанске. Једном је дубровачком галијом командовао Жупан Бунић, а другом Марин Ђорђић. — Летоп. Стулића, Макушев, Исљедов. 328.

[1] Lewenclavius, 560.

[2] «Movit tamen omnes in tanti belli apparatu Scanderbegi fama recensque de barbaris victoria.» Barletius, LV.

Даље писаше цар о својим спремама за рат, како с великом енергијом мисли да потпомогне свако предузеће против Турака, како је многу своју господу изложио великим опасностима, радећи преко њих да хришћанске народе, који су под Турцима, спреми на устанак и како сви ти народи очекују краља Владислава,[1] да дође да их спасе од несносног јарма турског, као што оно некад свети оци очекиваху Христа.

Без сумње се проносило на све стране причање о дубоком утиску, који су победе хришћанске учиниле на турско становништво на балканском полуострву. Многи су грађани и трговци из самог Једрена почели да се селе преко мора у Азију; други из градова ближе хришћанској граници бегали су к Једрену. На кратко Турцима је овладао био страх.[2]

Сви ови гласови правили су доста јак утисак на духове у сегединском сабору. Особито кад прочиташе писмо кардинала адмирала, краљ и господа угарска што се каже ником поникоше, погледаше на земљицу црну, или како очевидац Калимах пише: «*на један пут све духове обузе као нека погруженост*».[3] Не могаху да прикрију осећања, која их обузеше; — осећања стида и туге, и у најблажу руку осећања, да је сумњива вредност онога што учинише, и да су по свој прилици са закључењем мира и сувише похитали.

---

[1] Цело је писмо штампано у Dlugosz, Katona, II, 318. Види и Hopf, Griech. Gesch. II, 111.

[2] «Sie woren (Турци) so verruchte und vorchtsam als ich euch pedeut, wann mehtig purger und kaufleut dy lagen auf der fluchte, etlich geflahten woren snel vor Andrinopel, und gelibel uber mer, sy her kamen.» Beheim, ст. 270—275.

[3] «Subito quidam quasi languor omnium animos occupavit.» Callimachus, 507.

Највећи душевни заплет, највећа душевна борба била је у тројице главних лица на оном сабору — у краља Владислава, Јована Хуњадије и кардинала Јулијана. Част је захтевала, да се уговор поштује, верозаконско је осећање захтевало, да се света заклетва свето храни; — на другој страни опет бејаше изглед на славу и материјалну добит, бејаше задана реч савезницима, од којих неки већ заузеше своја места (флота пред Галипољем!) и још поврх свега долазаше и грмљавина од стране Рима.

Ваљало је наћи какав такав изговор да се уговор погази. Кардинал Јулијан показао је сву своју софистичку изученост. Он је узео пре свега доказивати, да онај уговор сегедински од 13 Јула управо и није уговор, него тек само листина, на којој су немарљиво и небрижљиво разбацане речи о миру и о пријатељству. Оно није уговор ни по томе, што краљ Владислав и сабор сегедински нису ни имали права да га закључују. Док је се Угарска сама с Портом борила, дотле је могла сама и мир закључивати; али од кад је Угарска ступила у свезу с другим хришћанским државама, па с њима уговорила да ратује с портом, Угарска очевидно није имала права, да сама на своју руку мир закључује, и по томе уговор сегедински не може бити пуноважни и пуноправни докуменат који народе везује. Још мање је он то кад се узме у поглед, да се папа није ништа о њему питао, нити се има од њега одобрење и благослов. Али све да је то пуноважан уговор, опет он је сваку своју обвежљивост изгубио, почем Турци са своје стране своје обвезе испунили нису. На име, и ако је уговорено да у року од *осам* дана предаду деспоту Голубац и Смедерево, та два града они још предали нису![1] А и у опште је велико питање да ли ће султан хтети, да услове онога мира испуни. Доста је очевидно, да он хоће само времена да добије, да се боље спреми. Кажете: краљ је узео на се обвезу према султану Мурату, да држи мир? Али краљ је узео на се обвезу према владаоцима хришћанским, да завојшти на Турке! Која обвеза треба да има већу силу? Зар обвеза према људима, којих су обичаји, вера и цео живот тако противни нашим? Зар обвеза према људима, којима задати тврду веру већ је по себи кривица, а држати задану реч, још већа?! Расудите и сами хладно, шта вам ваља чинити. Ако будете држали уговорени мир с Турцима, онда су вам узалудне све оне с оноликим жртвама искупљене победе, ви се покривате стидом и срамотом, и пропустивши ову згодну прилику дочекаћете да се, остављени од свију пријатеља, усамљени на вашем земљишту браните са сумњивим успехом. А ако онај мир с Турцима погазите, онда ћете стећи несамртну славу и уз све оно што сте миром тим уговорили, постићи ћете још и то, да Европу сасвим од Турака ослободите. На послетку има и то да изјави, да га је папа опуномоћио да прогласи јавно и свечано: да онај мир не вреди, да га ваља сматрати да и не постоји, и да формално разрешава краља и све оне, који су при потпису уговора учествовали, од обвезе и заклетве, коју су положили.[2]

---

[1] Callimachus, 507. — Katona, 331.

[2] Цела беседа Јулијанова у Callimachus, 505—507. — Главне мисли и у Dlugosz, Katona II, 276. Туроција вели, да је главна мисао беседе Ју-

Јулијан је заиста вешто говорио и чинио је све што је могао, да својим софизмама забашури кретања савести у многих, којима се чинило, да није поштено уговор газити. Живо га је потпомагао својим говорима сублегат папин, млетачки вицеканцелар Франческо Венетус ; а врло су ратоборно говорили и два капетана са флоте, један Француз (Бургундац) и један Млечанин.[1] Дубровачки посланик Рањина као да није наваљивао ништа, али је желио да се једном на чисто реши, хоће ли војска сувоземна потпомоћи операције флоте хришћанске која је пред Галипољ отпловила.[2] Млетачки посланик Регвардат није на сабору говорио, али је он без сумње ван сабора радио у смислу својих инструкција од 12 Маја те године. У тим инструкцијама млетачка влада јасно каже : *„по нашем убеђењу ако се ове године не изврши оно свето дело, за нашег времена таква се згода и све прилике тако добро удешене, не ће наћи".*[3]

Краљ Владислав по мекости и колебљивости свога карактера, први је био да пристане да уговор погази, па да се одмах с војском крене. Али тешко је било окренути и задобити Хуњадију. Он је подсећавао сабор на оно што је само пре сво-

---

лијанове била: «quod promissa fides infidelibus servari debere minime.» Thurocz, Ch. P. IV, c. XLII. Да је то заиста било гледиште римске курије, најјасније се види из писма, које је папа Евгеније те исте године 1444 у Октобру писао Аријаниту Комненовићу у Арбанију, ослобођавајући га од заклетве на верност султану, «*јер*», вели папа, «*апсурдно је да се свето поштовање задане речи и заклетва, које треба да служе на славу божју, искрену на штету вери и на увреду Богу.*» Raynaldi, Annales Ecclesiast. XVIII, 430.

[1] Engel, Gesch. von Ung. III. 77.

[2] Lettere e Commiss. Rad, VII, 246.

[3] Acta Arch. Ven. II, 376.

јих 20 дана деспот Ђурађ говорио: «*Промислимо се добро пре него што се закунемо, а кад се већ једном закунемо, онда да заклетву држимо!*» Али нешто писмо кардинала Франческа, а нешто беседа Јулијанова занесоше већину сабора. Да савладају и последње колебање Хуњадијно, на предлог Јулијанов краљ изјави да је готов да одмах потпише хрисовулу, којом се Јовану Хуњадији даје краљевина Бугарска у наследну управу.[1]

Ова је мисао имала свог дубљег значаја, нарочито што изгледа, да је Хуњадија сам говорио, да је пореклом својим од некуд отуда, као што се у неким дипломама и називаше сродником фамилије Мрњавчевића.[2] На салетање са свих страна најпосле и Хуњадија пристане, да се уговор с Турцима погази и рат огласи. Само је постављао за услов своме пристанку, да се не улази у рат одмах и непосредно, него тамо тек од 1. Септембра, *како би се дало времена да Турци све градове српске предаду деспоту Ђурђу* као и да се у цара Фридриха изради потврда примирја с Јискром, како би с те стране били сигурни.[3]

Краљ и сабор са своје стране пристану на овај захтев, и тако се 4-ог Августа 1444 донесе одлука: *да се уговор о миру између Порте и Угар-*

---

[1] Callimachus, 508. Dlugosz, 324. Шта више, по њима краљ је заједно с неким од најзнатнијих прелата и барона био и потписао такву хрисовулу.

[2] *У* диплом од 20 Дек. 1448, коју је Хуњадија дао Ђурђу Мрњавчевићу, називље овога «драгим сродником својим» (carissimi consanguinei nostri). А Михаил Силађија у дипломи од г. 1458 помиње краља Вукашина, деспота Угљешу и војводу Гојка као пријатеље по женидби (affines) Хуњадији. Kercselich, Not. p. 273.

[3] Engel, Gesch. v. Ung. III, 77.

ске од 13. Јула те године сматра као и да не постоји, и да се до 1-ог Септембра сва војска искупи и спреми за прелазак преко Дунава.[1]

Кардинал Јулијан бојао је се превртљивости и непостојанства како краља Владислава тако и угарске властеле и духовништва. С тога напише страшну једну заклетву, којом се сви они заклињу спасењем својих душа, светом Тројицом, Богородицом, и патронима краљевине Угарске св. Стефаном и св. Владиславом, да ће се сви најдаље до 1-ог Септембра састати код Оршаве или на којој другој тачци на Дунаву, која се одреди, те прећи реку и свима силама настојати, да се још те године Турци са свим из Европе протерају (ut isto anno Turci expellantur de partibus Christianitatis ultra mare). Писмену ову заклетву потписали су и печатима својим утврдили скоро сви магнати.[2] Хуњадија је поред свога имена ставио само ту предохрану, да он можда не ће моћи да стигне до 1-ог Септембра на Дунаво, али да 4-ог или 5-ог Септембра доћи ће на сигурно.

И још се одлучи, да се копија тога документа пошље кардиналу адмиралу савезничке флоте пред Галипољем, и свима хришћанским кнежевима, савезницима краља Владислава, ради знања и управљања.[3]

Краљ пошље по нарочитим посланицима препис оних одлука Ђурђу деспоту с позивом, да се и сам на нову војну спреми.[4]

---

[1] Callimachus, на нав. м. Dlugosz, на ист. м.

[2] Цео тај документ штампан је у Katona, II 325; и у Fejér, Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, 58.

[3] Callimachus, 508.

[4] Михаило, Гласник, XVIII, 100.

Деспот је истом неколике градове од турских комисара примио био. Смедерево и велики део земље српске још су једнако били у рукама турским. Можемо замислити у каквом се тугаљивом положају нашао, и како је се силно изненадио, кад сазнаде, шта се тамо у Сегедину за оно неколико дана, од како га остави, учинило. Михаило из Острвице, који ове догађаје са много јасне, готово очевидне, унутрашње основаности прича, каже изреком, *«да је десиоту врло тешко било кад је сазчао, шта се хоће.»*

Од Косова па овамо таласи политичких догађаја заносили су Србију у теснаце и у вртлоге, из којих се тек највећим напором њезиних државника спасавала. Али тако страшан моменат још није никад имала. Сад је тек брод српске државе — заиста не кривицом српских државника — запао у узину измеђ Скиле и Харивде. Ако се пристане уз одлуку сегединског сабора — цепа се без икаква повода свечан један уговор и гази недостојним начином света заклетва, даје се извесно за неизвесно, народ српски, страшним несрећама и натчовечним напорима од последњих година толико изнурен, без одмора води у нова искушења, и сва будућност његова везује за коцку једног новог војног похода, који ни из далека нема поуздане изгледе на успех.

Ако ли се с друге стране Србија не придружи Угарској, онда би јој се могло пребацити, да не испуњава своје обвезе, које према Угарској има, и то би послужило за повод, да се раскопа темељ, на коме је српска политика почивала, темељ на коме је она ушла у политичку заједницу с хришћанском Европом, ради одбране од Турака. Победе ли Угри, пошав без Срба, онда ће они без Срба да решавају и судбом народа између Дунава и егејског мора. Пропадну ли, сав ће свет повикнути, да они можда не би пропали, да су им Срби прискочили у помоћ. Осим што би пропашћу угарском Србија остала за дуго сама и без савезника на супрот победоносним Турцима. Тако на коју се год страну пошло тражећи излаза из овог фаталног питања, свуда се наилазило само на највеће неприлике.

Што су се деспот Ђурађ и његови саветници питали било је: 1) је ли добро, је ли достојно хришћанских, поштених људи, да без повода газе свечану заклетву; па и ако би се преко тога могло прећи, онда, 2) да ли је народ српски у стању да одмах сад опет принесе нове недогледне жртве и да чини нове непрорачуњиве напоре; па кад би и све то могло бити, онда, 3) да ли би се гажењем свечаног уговора без провокације и новим крајњим напрезањима народним могле постићи сигурно веће користи, него оне, које су се постигле сегединским уговором о миру.

Хришћанско осећање и у опште лични карактер Ђурђев бунио је се противу мисли, да се заклетва гази. Ова побуда моралне природе већ је по себи довољна била да одреди којим ће правцем Ђурађ да иде. Али је за тај правац било још и других побуда. Да је се народ био до крајњости исцрпао, о томе једва да је могло сумње бити. У неким крајевима српским наступила је била права дезорганизација друштвена. У једном писму папе Евгенија IV од г. 1443 каже се, како «*по неким крајевима Арбаније и Рашке и суседних земаља, које је на жалост Турчин под свој јарам ставио, има људи, који под грозним притиском турским да би се сачували још од већих беда, дају Турцима од сваког свог дома по неки број верних; а има их и таквих који хришћане по извесну цену продају истим Турцима, или им их још и поклањају; неки се опет по знању а неки по незнању жене у трећем или четвртом ступњу сродства не тражећи благослова више духовне власти; други опет чине свакојака друга злочинства, преступе и иступе* и т. д.»[1] Види се, а и појимљиво је, да је било хаотичко стање.

А и на оно треће питање није се могло друкчије одговорити него одричући. Сегедински се мир и потписао с тога, што су се сви били уверили да европске државе нису биле спремне, да озбиљним делима искупе красноречиве беседе својих посланика. Турска је била сувоземна сила првога реда, једина сила која је имала преко сто и педесет хиљада добро организоване и дисциплиноване сувоземне војске. Та се сила не може сатрошити под ударцима једне далеко мање сувоземне и слабо организоване војске, каква би у најбољем случају *оне године* могла следовати заставама краља Владислава.

На кратко, деспот Ђурађ и његови саветници нађоше, да нит' је лепо нит' корисно, да се уговор сегедински гази.

---

[1] Raynaldus, XXVIII, 417.

Имају још две прилике, које као да су вршиле неки уплив на одлуку српских државника оних судбоносних дана.

Турски комисари као да су и сами чули били за промену политике у Сегедину, па су стали с предавањем земље и градова српских. Деспот је Ђурађ наравно желео, да што пре види сву Србију у својој власти. Али међународни документ, на основу кога је ваљало то да буде, подераше кардинали у Сегедину. Је ли могао Ђурађ да између 4. и 15. Августа 1444 пристане на непрорачуњену политику, којој би прва последица била да Србија и даље остане у власти турских гарнизона?! Ово што је још једнако већи део Србије био у рукама турским, вршило је не мали притисак на одлуке деспота Ђурђа и његовог савета.

Није без уплива било и то, што су и Ђурађ и његове војводе дошли из Сегедина доста горко раздражени на понашање угарског сабора у питању Мрњавчевићевих претензија. У ондашњем савременом свету ван Србије управо тој личној раздражености деспота Ђурђа према Јовану Хуњадији приписиваху одсудан уплив на деспотову одлуку за неутралност.[1]

Како му драго било, тек несумњив је факат да је деспот Ђурађ нашао, да интереси његови и његове земље ишту, да не пристане у нов рат противу Турака. А како се сегедински уговор поцепао, то Ђурађ потпише с турским комисарима 15-ог Августа 1444 године сепаратан мир између Србије и Порте. Не знамо за сад у коме је месту то било, као ни шта је права садржина тога уговора. Али се на то односи она белешка у нашим летописима: „*И тожде лѣто одмири се деспоть съ царемь мѣсеца Авгоуста 15-ог.*“[1] Види се само толико, да је Порта одржала све оне концесије које је Ђурђу обећала миром сегединским; а Ђурађ са своје стране да је обећао строгу неутралност.

---

[1] Aeneas Sylvius, de Europa, c. IV, 234.

Barletius, LXI. «.... quaedam Serviae oppida, quae Hunniades in virtuti mercedem retinuerat, non reddita sibi, aequo animo perferre non poterat.» — И Дифрен каже, да деспот није сву своју земљу натраг примио, јер је неке градове Хуњадија задржао, а неке дао у награду онима, који су се у рату одликовали. Dufresne, Cap. V. § 7.

Деспот је толико полагао на добре свезе с Угарском, да је се надао да ће искрено и мушки изложивши право стање ствари моћи још успети да је одврати с пута, који се њему чинио опасним не само за Србију, него и за Угарску и за општу хришћанску ствар. Он није хтео по угарским посланицима поручивати краљу свој одговор, већ му опреми као ванредног посланика Дмитра Радојевића Бранковића, свога сродника, који је у исто време био и један од најзнатнијих војвода српских. За овога Дмитра Михаило из Острвице каже, да је био „*пријатељ деспоту Ђурђу*“ и „*знаменити господин*“.[2] По другим изворима он је био „*од племена кнеза Радича Бранковића*“[3]. На сву прилику он је већ у овој години био «велики војвода», у којој ћемо га дужности мало позније наћи.

---

[1] Летописи, Ст. Нов. 267.

[2] Михаило, Гласник XVIII, 99.

[3] «Сей Димитрій былъ отъ племене князя Радича Бранковича, егоже сродствия въ западной Диоклейской странѣ обретаетъ ся и взя Бихоръ въ Загорю.» Рајић, III, 226. У старим листинама читало се његово име «Крајковић» што је на сву прилику погрешно место «Бранковић». Даничић, Рјечник из књ. старина код те речи. У пољском оригиналу не пише ни Крајковић ни Бранковић, већ Карловић, а тако су се презивали потомци господара од Драча и сев. Арбаније Карла Топије. Непознати

Михаило из Острвице саопштава нам садржину посланице, коју је војвода Дмитар предао краљу Владиславу од стране деспота Ђурђа. Ако и не можемо узети да је оно што Михаило наводи, са свим речимице текст писма Ђурђева, опет тон и главне мисли тако одговарају и карактеру Ђурђеву, и правцу и духу политике, коју је дотле водио, као и самим стварним приликама оних дана, да њих можемо узети за истините. У опште цео призор у двору краља угарског, како га Михаило црта, носи на себи печат истинитости.

«Милостиви краљу,» вели Михаило да је деспот поручивао[1], «ја сам се био поуздао на прву реч, на којој је ваша краљевска милост на послетку са мном остати изволела; и рекла ми је била ваша краљевска милост да без мога савета ништа противу поганика почињати не мислите. И тако не знам сад како је то ваша кр. М. заборавила! Нити знам чије ли је савете В. Кр. М. послушати изволела кад тако журно и без праведнога узрока мислите у рат ступити, и још нарочито кад је с њима учињено примирје. Али нек изволи ваша краљевска милост то знати, да ја никаквим начином не могу за то време за бој спреман бити. (Ово ће без сумње бити одговор на позив краљев, да и деспот буде до 1-ог Септембра готов.) Ваша краљевска милост изволеће

животописац Скендербегов причајући како су г. 1443 на позив овога дошли у Љеш на састанак Аријанит Комнен, Дукагини, Шпањи, Црнојевићи, Карловићи, каже за ове последње: «i figliuoli di Musachio Topia, chiamati da molti i Carlovich, i quali in lingua schiavona, dinotano figliuoli di Carlo perche discessero della casa di Francia.» Fatti illustri, 274.6.

[1] Текст одступа од текста превода Шафарикова. Ја се служим преводом који је мој пријатељ Стојан Новаковић, имајући у рукама пољски оригинал, био добар да за мене преведе.

знати, да сам ја ушао у земљу опустошену и порушену, те морам неке градове из нова зидати а за неке се журим да их и осталим потребама снабдем. За то вашу краљ. милост покорно молим, бисте изволели тај рат напустити бар до оног времена, до ког сте с њима примирје учинили. А ја ћу за то време вашој краљ. милости за част и помоћ спремити педесет хиљада добрих људи, и своје ћу поостарело грло уз вашу краљевску Узможиост ставити супрот поганицима. К томе сам готов чим год узмогу помоћи вашој краљ. мил. из моје ризнице. Тако сам с божијом помоћу намислио да за тај час спремим сто хиљада дуката вашој кр. узможности. Али у овај мах ни на какав начин ништа не могу учинити, и саветујем вашој краљевској милости да бисте се за овај мах те војне оставили и да не бисте кршили примирја, које сте с њима учинили. И по други пут саветујем и молим: прођите се те војне а ја ћу, као што сам и изнајпре казао, вашој краљ. милости за онај мах бити готов да будем и отац и повољан служабник и с божјом помоћу мислим тако саветовати, да ваша краљ. милост победи поганике.»

Овако је заиста мудри и родољубиви деспот Ђурађ говорити могао. Знатно је што се међу сувременим Србима — којих је преставник Михаило из Острвице — знало, да је деспот Ђурађ и у ономе часу, кад је 15. Августа 1444 потписао сепаратан мир с портом, радио на великом плану хришћанског ослобођења од мухамеданског јарма, и да је с независним духом једног дубоко увиђавног и бистрог државника одбијао саучешће у рату, о коме је веровао да у ондашњим приликама далеко пре може да озбиљно компромитује остварење оног великог плана, будућност и Србије и Угарске и сигурност свега хришћанства. Још се у оном писму доста добро огледа свест Ђурђева о ауторитету, који му његова старост и искуство дају, као и срдачност његових осећања према младоме словенском краљу Угарске.

И један други историјски извор потврђује значајан факат, да је се деспот Ђурађ трудио, да одврати краља Владислава од оног рата. Византинац Халкохондил казује: «Деспот српски Ђурђе никако није хтео ни да чује да пристане у онај рат, говорећи да је гадно, да се газе заклетвом утврђени уговори, као и да се почну крњити без повода за то. Он се до душе надао, да ће, ако би се ствари добро окренуле по Владислава и Угре, ове лако новцем успокојити моћи. Али ипак није престајао да Владиславу испод руке доказује, како неваља да се тако лакомислено упушта у рат с Турцима, јер сила је ових толика, да је се треба и сувише бојати, нити се они могу тако лако савладати, на сваки начин не силом саме Угарске. У самој ствари деспот је добро увиђао, да је војна спрема њихова и сувише слаба, да може из Европе прогонити Турке, којих има ту толики број и који су сви добри ратници, очврсли и вични да живе у пољу под шаторовима, и који не знају себе хлебом да хране другим каквим занатом или другом каквом радњом него оружјем. *Осим тога, то су људи, који, тек кад их доведете у крајњост, показују своје превасходно јунаштво. Све је то деспот Ђурађ износио пред очи краљу Владиславу.*“[1]

Краљ је Владислав примио деспотовог посланика на поверљивој аудијенцији. С њиме је било неколико од најзнатнијих државника и војвода пољских и угарских; међу овима и Јован Хуњадија. С добродушношћу и колебљивошћу Владислављевом већ смо се у неколико прилика упознали. И овај пут разлози деспотови јако су га потресли. Михаило из Острвице вели, да је Владислав, саслушав поруку деспотову, «хтео да прими савете његове». „*Али*“, додаје наш извор, „*војвода Јанкул (Хуњадија), стојећи уз краљевску узможност, разгњевивши се обрати се речју к посланику: Господине Дмитре, твој је господар весео што се на сухо извезао!*“ У овим речима, а још више можда у подсмешљивом тону, којим су исказане, лежало је пуно ироније. Војвода је Дмитар осетио жаоку. „*Господине Јанко*“, рече он, „*ако се савет мога господара не учини добар његовој краљевској милости, нека то буде препоручено Господу Богу: али господар мој верно и право саветује његовој краљевској милости, а и на те нити тече нити капље!*“[1]

---

[1] Chalcondilas, lib. VI, 140.

У овоме одговору дркти достојанствена срдња; раздражен тон увређеног поноса.

Владислављев је одговор био колебљив као и све његово држање. Рекао је војводи Дмитру: „*Ако пођем на ову војну, то ћу се на сваки начин, но не с многима, свратити у Смедерево да се с деспотом лично састанем, те да се о свему договоримо.*“[2]

Требало је да је сва војска стигла на Дунаво између 2. и 5. Септембра. Али је се ње тек врло мало искупило кад краљ Владислав од прилике у то исто време дође у Сегедин. Ваљало је слати веснике на све стране па наваљивати да властели и прелати што пре дођу и доведу војску. Краља је поразило, кад је видео, како је мало војске. Тешка туга овладала беше њиме. Длугош је забележио у својим мемоарима, како је краљ пред полазак свој из Сегедина на неколико дана врло невесео био и често сузе проливао.[1] Као да је испуњен био неком злом слутњом,[2] о чему у осталом има спомена и у старим народним песмама нашим.[3]

---

[1] Последња је реченица и у пољском оригиналу истим глаголима и речима казана.

[2] Михаило из О. Гласн. XVIII, стр. 100.

Сва је прилика да су тада (у Септембру) по ново с угарске стране покушавали, да деспота Ђурђа у рат увуку. Михаило из Острвице прича, да је краљ Владислав заједно с Хуњадијом лично долазио у Смедерево и одсео «на брду под чадорима», које је деспот спремио био. Између осталих чадорова деспот је, вели, спремио и један „*не велик, али изредан и леп, скупоцен, изнутра искићен ликовима изведеним златом и бисером*“, који је чадор деспот поднео краљу на дар поред других поклона у коњима, лепим стварима и у новцу. „Деспот је,» наставља Михаило, «дао краљу педесет хиљада дуката и молио га жалостиво, да се с тим врати кући, и да се остави тога рата. Али Јанкул (Хуњадија), који је ту био, рекао је деспоту: „*не мислимо у табору лежати, већ хоћемо да идемо на поганике.*“ Краљ је погледао на деспота, а деспот опет на краља жалостно, јер су оба видела, да не може друкчије бити, него по речима Јанкуловим. И тако се опросте и разиђу,»[1] По Троношцу Угри су се толико на Ђурђа расрдили што није пристао с њима, да „*јему и земли јего всјакија пакости творјаху, наипаче отац обручениja отроковици за сина јего Лазара, не даваше дштери својеја.*“[2]

---

[1] Dlugosz, у Katona, 334.

[2] Zinkeisen, Gesch. d. osman. Reiches, I, 677.

[3] «Малахно се бијаху од Гудима одмакнули,
Коњ се краљу потиче у све ноге у четири.
Он поче дозиват слугу Анка војеводу,
Тере смућен у срцу поче овако говорити:
«Лоша ти ми коња даде у овему дугу путу,
Али познам по коњу, да се не ћу завратити.»
Ст. Новаковић, Archiv für slav. Philol. II. 649.

Краљ је се кренуо с војском из Сегедина 20. Септембра.[3] У Оршави су се 3. Октобра превезли на десну обалу Дунава.[4] На сву прилику тада су краљ Владислав и деспот Ђурађ имали онај састанак, о коме Михаило прича, да је био код Смедерева. Деспот је јасно увиђао да изгледа за успех нема, па је не само остајао постојан при одлуци својој да Србију не увлачи у нов велики ризик, него је, као што из причања Михаиловог и Халкохондиловог видесмо, наваљивао и чинио све што је могао, да краља одврати. Краљева невеселост показује да је и он сам већ зебао од вероватних последица своје пренагљености. Али сад већ није имао куд. Чврста воља онако одсудног карактера, какав је био Хуњадија, није му дала да мрда. Хуњадија, као што смо видели, у почетку се и сам бојао да загази, устезао се и колебао се; али кад се већ једном одлучио, онда је ишао безобзирце напред, и не допушташе већ више, да мудрији савети завладају краљем. Противници ће његови мало после овом његовом наваљивању, да се не напушта војна, подметати недостојне себичне побуде.

---

[1] Михаило, 101.

[2] Троношац, Гласник V, 104.

[3] Callimachus, 509; — Dlugosz, 334.

[4] Callimachus, на ист. м. Из једне одлуке млетачког сената од 19. Октобра 1444 види се, да су тамо чули били, да је војска «20. Септембра прешла Дунаво.» Сенат одлучује да се о томе и папа извести. Acta Arch. Ven. II, 380. Угарски извори кажу, да је војска прешла Дунаво код Оршаве; а Сеад-един и наш Михаило из Острвице веле, да је то било код Београда. Sead-eddin, 120; Михаило, 100. — Бехајм, по причању његова пријатеља који је у походу учествовао, каже да се војска превезла код Оршаве, а кола с пртљагом код Северина. Beheim, 291—295.

Деветога Октобра ударе на Видин и оплене га и спале.[1]

Сећајући се оних скоро несавладљивих тегоба, с којима су се сусретали при покушају да пређу Балкан с крајем Децембра 1443, вође овог похода одлучиле су, да иду обалом Дунава а после обалом Црног мора, те да истим путем заходним, али много сигурнијим, обиђу Балкан и сиђу на Хелеспонат.[2]

Дошав пред Никопољ авангарда нападне на предграђа, оплени их и спали. На сам град нису нападали, које што нису имали по већих топова, које што краљ није хтео да излаже војску своју узалудним губитцима.

Пред Никопољем су остали три дана. Ту је дошао у хришћански логор и кнез влашки Дракул, са својим сином и 4000 Влаха.[3] Кад је видео да с краљем нема више од 15.000 коњаника, Дракул, који је био искусан војник, запрепастио је се. И Дракул узеде озбиљно и искрено световати краљу, да се врати и махне рата, кад нема већу војску. „*Зар ви не знате,*“ говорио је Дракул у војном већу, „*да султан, кад само у лов полази, води са собом већу свиту, него што је сва ова војска?! Ја сам се напатио сâм, па знам како је страховита сила у Турака. Кад се хоће већ да почне борба с њима, онда нека се почне бар с једнаким силама. Боље би било, да ову војску причувамо до друге боље прилике!*“

---

[1] Callimachus, 509; — Михаило, 101. — По Бехајму 8-га дођоше под Видин а 11-ога узеше и спалише. Beheim, 315—320.

[2] Божур хвали овај план као врло мудар са стратегијског гледишта. «La marche de Ladislas à travers la Bulgarie est un modèle à proposer à tout général qui voudra franchir le Balkan pour marcher sur Constantinople. Au lieu de s'engager imprudemment dans les hautes passes de la chaine moesique, Ladislas chercha à la tourner sur son flanc oriental, occupa ses principaux contreforts sur la mer noire, pour mieux eclairer sa marche et longea la côte, sa gauche appuyée à la mer et sa droite couverte, selon l'ancienne coutume des Scythiens, par un remparts de chariots.» Beaujour, Voyage militaire dans l'Empire Othoman, Paris, 1829. Vol. I, 461.

[3] Callimachus, 510; — Dlugosz, 338. — Халкохондила каже да је Влаха било на 10.000, Chalcohondylas, VI, 171. Бехајм каже 7000. Beheim, 320.

Значајно је, да је и Дракул говорио готово у оном истом смислу, у коме деспот Ђурађ. Види се, — што је у осталом и природно било — да су владаоци источних народа боље процењивали фактичне одношаје, но њихови западни суседи.

Кардинал Јулијан мишљаше, да боље зна. «Никаквој плашњи нема места,» говораше он; «велике какве војске турске у Европи нема; султан је Мурат у Азији; у Европу прећи не може од хришћанске флоте, која је у Хелеспонту; нама ће доћи помоћ и са севера и са југа; цар грчки Јован изаћи ће нам у сретање с војском својом, чим чује да смо на јужној падини Балкана, а тако можемо изаћи а да мача из корица не извадимо!»

Хуњадија, који је поред свег свог високог положаја имао просте манире једног у логору образованог човека, а од нарави био прек и уочљив, раздражен овим новим покушајем да се војна поквари, гњевно нападаше на савете влашкога кнеза. Између њега и Дракула долазило је том приликом и до хватања за сабљу. По некима Хуњадија је дао затворити Дракула, те се овај после новцем одкупи.[1] По другима Дракул је, видевши већину војног савета на страни Јулијановој и Хуњадијиној, пристао, да влашки помоћни кор пође под командом сина његова с краљем, али је додао: „*да Бог да, да се не преварите у своме рачунању на ону помоћ, којој се толико надате.*“ Осим тога преклињао је краља: „*да за сваки случај*“ прими у своју свиту два млада човека, које му он препоручује, а који врло добро познају земљу, путе и странпутице, као и да прими од њега на поклон два добра брза коња, које нека свакада при руци има![2] Ове зле слутње искуснога кнеза Дракула поражавале су младога краља Владислава, али не имаде сад већ куд.

Продирући даље некако средином између Дунава и Балкана, Угри, и нарочито Јулијанови крсташи са запада, нису ни мало штедели бугарска села и вароши, кроз која пролажаху. Бехајм описује како су «пљачкали и палили, убијали и људе и жене и децу и што год су Турака где нашли.»[3] Сам Калимах прича, да су се војници понашали дивљачно, пленили и спаљивали цркве православне и чинили сваку силу, премда је се краљ свакојако трудио да одржи најстрожији ред и дисциплину.[4] На гоишту једног тако попаљеног села бугарског, устала је сѐда баба једна, те, погледајући на покор око себе, љуто клела војску краља хришћанскога. У онај се мах мислило, да ће се клетва она изгубити у грохоту веселих војника, у топоту коња јуначких и у прштању сагорелих зграда села бугарског. И опет се кроз сав тај шум и кроз толике векове чује клетва старе Бугарке![1]

---

[1] Engel, Ung. Gesch. III, 79.

[2] Callimachus, 510, 511; — Dlugosz, 338.

[3] Sy zugen all in ainem hauff, in dy rechten Turkey mit rauben und ach prande. Man, weib und kind erslugen sy, waz sy von Turken funden etc. Beheim, 395.

[4] Callimachus, на ист. м.; Dlugosz, 396.

Војска је ишла даље к мору. Неке градове доби предајом турских гарнизона на веру; неколике оте јуришем (Балџик, Суганлик).[2] Није мило било краљу, да јуришањем на градове троши своју и онако не велику војску. Са жудњом изгледаху, кад ли ће се појавити војска Ђурђа Скендербега, и чуђаху се што је већ нема. Нешто су се подозрито зађутали били и Византинци. Услед дубоке јесени владала је око главнога стана хришћанског нека суморна мајина. Да се обазремо за час Ђурђу Скендербегу.

Ђурађ Скендербег по своме обећању прикупио је војску од својих десет до петнајест хиљада људи. По споразуму, који је имао с краљем Владиславом, ваљало је да ту своју војску сајузи с краљевом било код Видина, било код Никопоља. Он се од прилике у првој половини Октобра кренуо из Арбаније. Не знамо за сада којим је путем изашао на Ситницу, али види се, да му је намера била, да из Ситнице пређе у долину Топличку, па одатле да изађе у Ниш, а после већ како буде требало у Видин или Никопољ.

---

[1] Dlugosz, 338.

[2] Hammer, I, 461. — Бехајм ређа после Видина ове градове: Шилтери, (?) Рахауг, (Рушчук?) Јенипазар, Шемле (где се турска посада јуначки бранила), Ташхисар, Петруш, Михалич, Варна. Beheim, 405—594.

Питање је за српске државнике било: могу ли пустити Скендербегову војску да посред српске државе прелази идући на султана, а да се тиме обећана неутралност не повреди и Србија не изложи најгорим последицама?

Деспот Ђурађ и његови саветници нађоше, да интерес земаљски захтева, да се то не допусти. Ако се потврди, да је Скендербег заиста Мрњавчевић, и то још унук краља Вукашина, онда би се разлозима општег државног интереса, придружили били и разлози династичног интереса, тим више што је Ниш с округом већ у власти једног Мрњавчевића био.

Као многе друге непријатне мере, које је Ђурађ овде и онде у невољи био да предузима, тако се и ова мера одликује простотом, потпуношћу која осигурава цел, и добрим тактом.

Дошав до једнога места, које се зове «Беле цркве», што је у околини било некаквих пет цркава,[1] и одакле се згодно улази у долину Топличку, Скендербег нађе да је кланац утврђен брвнима и да је у њему војска српска.

Војвода, који је том војском командовао, јави Скендербегу како има заповест да никога тим кланцем не пушта, да сам не напада, али да се брани ако би га ко напао.

---

[1] Milicsics Chronographia Patriarchatus Ipekiensis, Летопис Мат. Срп. 1843. I, 57. Куспинијан који је писао с крајем XV в. о путовима којима војска може да маршира у турску царевину, каже да један од главних путова иде: на Београд, Островицу (Osterniza), Крушевац, Белу Цркву (Dehunc [од Крушевца] ad Basilicam Albam et Appenini montes Mysiam separans). Cuspiniani, de Turcarum origine etc. Deinde viis per quas Christ. Principes Turcas invadere facile possent. Antverpiae '541.

Скендербег је уставио ту своју војску и покушавао не би ли лепим начином добио дозволу, да онуда проћи може, јер, како непознати животописац Скендербегов пише, сви пролази беху тако утврђени, да Скендербег «без великог губитка не могаше никако у Угарску проћи.»[1] Како војвода српски није имао власти да то реши, ваљало је Скендербегу слати нарочите поклисаре к деспоту Ђурђу те искати оно одобрење. Животописац Скендербегов наводи, да је он у поруци својој деспоту нарочито ударао гласом на то, како ни мало не жели да се с њиме заваћа, већ на против да жели да му буде вазда добар сусед и пријатељ; напомињаше како није политично да се — не пропуштајући арбанашку војску Угрима у помоћ — у исто време заваћа и с Угарском и с Арбанијом, те да за свагда има непријатеља с лица и с леђа; и још му на послетку помињаше како је без сумње доста прилике имао да се осведочи о перфидности Муратовој и о пријатељству угарском.[2]

Скендербег је остао с војском својом пред Белим Црквама чекајући одговора од деспота Ђурђа, а краљ Владислав маршираше с војском својом к Варни.

Узели су били и Варну и већ су се кренули даље к југу, кад долете један весник и донесе краљу Владиславу писмо од кардинала адмирала Франческа. Овај јављаше да је Мурату испало за руком, да се с азијском војском превезе у

---

[1] Giorgio Vucovich.... fece strettamente serrare li passi del suo paese; «Onde ritenne Scanderbegh di sorte che non potea senza gran danno della sua gente, in modo alcuno passare nell' Ungaria.» Fatti illustri, 276.

[2] Barletius, LXI; — Fatti illustri, 276. — Lavardin, l. II, 73.

Европу, и да брзим маршевима иде војсци хришћанској на сусрет.

Глас је овај пао у стан хришћански као гром из ведра неба. И сам Хуњадија силно се потресао. Како је могло бити да поред толике флоте хришћанске у мореузу од Галипоља читава једна војска у Европу пређе! Нико не могаше себи то да објасни. Краљ сазове велики војни савет да виде, шта да се ради.

Овде нам се ваља повратити нешто мало у ову историју.

Кад су у Једрене стигли први гласови да је хришћанска војска прешла Дунаво, овлада портом у први мах велика забуна. Нико је није боље описао него сам султан Мехемед у једној изјави својој о којој ћемо на другом месту више говорити.[1] Турци су већ озбиљно помишљали, да може бити, да ће Маџари у Једрене доћи. С бригом је сваки од њих погледао на османски престо, на коме је седело неискусно момче од својих 15 година. Ова страва и забуна међу Турцима најбоље сведочи, да није истина, што по гдекоји страни писци беде Ђурђа да је Турцима за рана проказао, да се Угри на њих спремају;[2] јер да су Турци о томе за времена извештени, они би се спремили и спремни дочекали хришћанску војску негде на Дунаву. Али је поред престола служио као велики везир стари, искусни и лукави Халил-паша. Слушајући тутањ од буре, која се са запада дигла, и на сву прилику замишљајући је страшнијом него што је била, Халил опреми поуздане своје људе у Магнезију к староме султану Мурату с поруком, у којој му црташе стање ствари, и којом га преклињаше да остави дервише, руже и лалета, па нека се опет једном покаже пред јаничарима и азапима те да царевину спасе. Мурату је, по ондашњем стању његових живаца, добро дошла била прилика, да из дремежљивога мира прене у хаотичко клокотање државног рада у часу велике опасности. Било је ванреднога чара у оном покрету, којим му је са круте асуре лењога дервиша ваљало винути се у вито седло војсковође који командује хиљадама јунака. Мурат заповеди, да се одмах прикупи на брзу руку што се год може више војске. Позва к себи све своје војводе што се налажаху у Анадолији. Заповеди да се пусти из тамнице Токатске Турахан паша. Ваљало је овоме војводи дати прилику, да поправи што је погибијом на Балкану и пред Нишем на своме имену помрчио. Заповеди, те се паше његове у брзо погодише о миру с Ибрахимом од Карамание. Онај суморни и троми Мурат развијаше у овим часовима опасности страховиту енергију.

---

[1] Види главу осму.

[2] Engel, Gesch. v. Serb. 39'; — Gesch. v. Ungarn III, 78.

Главну му бригу задаваше питање, како да преведе војску из Азије у Европу. Турска је скела била на Галипољу, али је флота хришћанска море запремила. На срећу турску а на несрећу хришћанску адмирали савезне флоте или не помишљаху на могућност да Турци на самом Боспору пређу, или остављаху да тамо стражари грчка флота. На самоме уласку из црнога мора у Боспор а на страни анадолијској, имали су Турци градић Анатоли-хисар. Ту се затекоше галије неких Геновљана. Султан их даде питати, би ли му превезли војску и по коју цену? Господари од галија искаше дукат на војника. После три дана беспрекидногa рада Геновљани су весело бродили дома са 40.000 цекина, а четрдесет хиљада Анадолија хитало је брзим маршевима у Једрене.[1]

Што је Мурат најпре похитао у Једрене, томе су била два узрока. Страховао је да га хришћани освојењем Једрена не предваре, а осим тога знао је, да је у тој престолници настала била читава анархија. Страх од хришћана био је међу мухамеданцима врло велик, тим већи, што су се проносили свакојаки гласови како су хришћани не само у Арбанији него и по Македонији на многим местима устали па Турке поклали, и што се није видело да влада предузимље какве озбиљне мере за одбрану. У самом Једрену појавио је се био један дервиш, родом Персијанац, па јавно на улицама и пијацама проповедао, како је ево дошло последње време изламу и како ће хришћани да предузму царство. Он је предузео да проповеда нову неку веру и из дана у дан повлачио је за собом све већу масу светине. Халил паша могао је само мерама крајње сурове енергије покрету томе у онако опасним часовима на пут да стане. Дао је затворити на некаких седам хиљада људи, присталица оног новог пророка. Велики број од њих на мукама даде уморити. Али тек кад стиже султан Мурат у Једрене, сталожила се велика раздраженост и узнемиреност становништва турског.[1]

---

[1] Овако, што се тиче места и превозника, казује Барлетије, Vita Scanderb. 27. Тако и Cambini, De l' origine de' Turchi, Sanssovin, 146. А с њима се подудара и казивање султана Мехмеда II у писму о коме напред помињасмо. Калимах каже, да су се Турци, заваравши пажњу хришћанске флоте, превезли негде испод Галипоља. Callimachus 512. Длугош вели да су се превезли ноћу на лађама геновљанским и млетачким. Dlugosz, 344. По Халкохондилу (VI, 173) велика једна бура растурила је флоту хришћанску, и док се ова искупила на широком мору пред уласком у мореуз од Галипоља, Турци су се превезли. — Сеадедин каже, да су се Турци превезли на својим лађама под заштитом батерије коју је Халил паша дао наместити на европској страни. Seaded. 122.

С војском, коју је у Једрену већ прибрану затекао, и оном, коју је собом довео, и која је овако сложена могла износити на 100.000 људи, султан Мурат по врло кратком одмору крене се пут Варне.

Хришћански смо стан оставили у тренутку, у коме је краљ Владислав, на глас да су Турци прешли у Европу и да му брзим маршевима иду на сусрет, сазвао велики војни савет. Било је људи који су световали, да се одмах врате од куд су и дошли, не дочекујући Турке. По једној старој народној песми и сам је краљ Владислав био тога мишљења.[2] Али је већини било живо пред очима, с каквим су се опасностима имали да боре при повлачењу своме са Балкана. Други је предлог био, да изберу какво згодно место, па да га претворе у утврђени логор и ту дочекају Турке. Овај се предлог у начелу прими.

По савету Хуњадије војска остави брдовито земљиште, на коме се налазила, кад су оне вести стигле, и заузме пољану једну, која се пружала између високе једне планине и неке баруштине близу Варне.

Ноћу у очи дана у који ће хришћани да построје свој логор код Варне, виделе су се правцем к југу велике ватре и пламени стубови по висовима. Јасно је било да турска војска није далеко. Сутра дан 9 Новембра у јутру хришћанска се војска распоредила у логору. У само вече тога истог дана изађоше турске колоне на пољану, која је лежала пред логором хришћанским.[1] У самом том логору изда се заповест да се страже удвоје, да се коњи држе опремни и да војници не скидају оклопе ни оружје.[2]

---

[1] Marin. Sanut. Vita dei Duchi, Murator. Sic. XXII, 1116; Raynaldus, XXVIII, 431. Цитат у Zinkeisen, Gesch. d. Osman. Reiches, I, 688.

[2] Али краљу Владиславе Угрин Анку одговара:
«Да што ћемо ми, Анко, од нашега зла живота?
Ход'мо, Анко, бјежати ка Будиму бјелу граду!»
Ст. Новаковић, Arch. f. sl. Phil. III, 650.

Била је дивна месечина. Хришћански команданти могоше с оближњих висова лепо прегледати војску турску. Влашки кнежевић изашао је у рекогносковање и пред саму зору врати се с извештајем да је сила турска са неколико пута јача бројем од хришћанске.[3] Овај факат испунио је леденом зебњом срца старим искусним војницима. У јутру рано позову се сви знатнији главари у шатор краљев на савет. Кардинал Јулијан, неколике владике као и неки магнати угарски и пољски опет световаху да у утврђеним логору чекају напад турски. Сиромах кардинал Јулијан поткрепљаваше то своје мишљење још и тим разлогом, што док се они тако бранили буду може приспети војска са флоте, те да Турцима удари са леђа. Усред овог забринутога збора Хуњадија је готово једини био добре воље и пун уздања. Он се слатко смејаше кардиналовој нади, да ће морнари доћи да ударе Турцима са леђа. Морнари, говораше Хуњадија, вреде на суву од прилике онолико, што коњица вреди на мору. Признавајући факат да Турака има више но хришћана, Хуњадија доказиваше, да друга спасења нема, него дрским и брзим нападом на Турке у отвореном пољу повисити јуначко поуздање у својој а понизити га у непријатељској војсци. Краљ пристаде са свим уз назоре Хуњадијине и како већ нико више не устајаше да их обара, то се одлучи: *да се још тога истога дана, који је освитао, нападне на Турке.*

---

[1] Callimachus, 513.

[2] Beheim, 620.

[3] Beheim, 620. Он у осталом каже да је влашки кнежевић донео извештај да Турака има на 300.000!

Команданти похитају сви на своја места. Распоред бојнога строја остао је онај исти, који је Хуњадија извршио заузимајући положај, у коме су се тога дана 10 Новембра затекли.

На левом су крилу хришћанске војске стојали Власи са пет бандерија Маџара. Крило се то наслањало на некакву баруштину, која се пружала к мору, тако да му непријатељ с бока заићи није могао. Десно се крило ослањало на планину једну; тешко би било и њега обићи али тек то није било немогућно, те су с тога на то крило ставили најодабранију војску, Хрвате, Пољаке, Маџаре и крсташе. На томе је крилу предузео команду сам Хуњадија, а с њиме су били и кардинал Јулијан и бан Франко Таловац који је командовао над Хрватима и који је носио велику државну црну заставу краљевине Угарске. У центруму, а иза прве линије, стојао је краљ Владислав, окружен личном својом гардом од 500 племића угарских и пољских, а под заставом св. Ђурђа с црвеним крстом у белом пољу коју је носио Стеван Баторија. Резервом, која није била друго до најнужнија стража око коморе и пртљага, командовали су пољски властели Јован од Тарнова и

Леско Бобнић, синови јуначкога Завише, који је код Голупца г. 1428 онако славно погинуо. Многобројна кола од коморе и пртљаг били су у осталом тако размештени, да су за случај нужде могли чинити прсобран војсци, која би се иза њих потукла.[1]

На страни турској на десноме је крилу заузео положај нови беглербег од Руменлије, Турахан-паша; на левоме беглербег од Анадолије Караџа; у центруму Мурат окружен јаничарима иза шанца једног кољем утврђеног. Испред шанца стојала је једна колона спахија, а испред њих опет једна колона азапа. Једно одељење лаке коњице са црвеном заставом облетало је по пољу између две војске, заподевајући кавгу с предњом линијом хришћанском. Пред првом линијом турском султан даде побити у земљу високо копље једно. О њему а на догледу обе војске висила је листина, на којој је сегедински уговор о миру између Угарске и Турске потписан био.[2]

По обичају мусломанских царева Мурат је се, пре него што ће битку да почне, молио Богу за победу.[1] У молитви је, како сами Турци причају, призивао и Исуса на помоћ, говорећи: «*Ако си ти прави пророк божји, то помози данас, да казним оне, који се твојим именом куну, па заклетву газе!*»[2]

---

[1] Распоред војске у Callimachus, 515; Thurocz ap. Schwandtner I, 255 Dlugosz ap. Katona, 346. Калимах прича да је и деспот српски био на бојишту код Варне и често помиње његово учешће у борби. Ту се секретар краља Владислава помео. Може бити да је влашког кнежевића, сина Дракуловог, који је командовао Власима, узимао погрешно за деспота српског; а није немогућно, и баш је сва прилика, да је с угарском војском код Варне био и војвода Ђурађ Мрњавчевић, кнез од Ниша, који између других својих титула имађаше и титулу «старосте краљевине Рашке.» Није немогућно, да је се Калимах помео те место «Georgius, starosta Regni Rasciae» писао «Georgius, despota Regni Rasciae», а још пре може бити, да су познији преписивачи погрешно прочитали његово писање, те место starosta читали despota.

[2] О распореду турске војске, Chalcohondylas, 175.

Више од сто хиљада Турака стојало је на супрот војсци хришћанској од највише двадесет и пет хиљада војника![3]

Већ је било у велико свануло. Био је леп ведар дан. Море је слало своје јутарње мирисе, те у очи смрти оживљавало неиспаване људе у обе војске.

Сиви се Балкан маглио у даљини. У један пут се диже вихор ветар, понесе у ковитлац прашину, узлепрша заставама угарске војске, неколике поцепа, неколике обори доле. Било је у хришћанској војсци јунака, који су кадри били да смешећи се гледају смрти у скелетно лице, али које као хладан талас пролажаше нека зла слутња, кад погледаше, како се вије о јаничарском копљу уговор на коме је некада десница њиховога краља почивала док усне краљевске казиваху страшну заклетву. По неко се чело намрштило, кад оно заставе угарске ветар обори. И још би се више мрштила она велика и добра деца, да су знали, како се јутрос, кад се краљ опремаше, сребрни шлем његов измаче из руку младога слуге, и паде на земљу.[4]

---

[1] Mouradja d'Ohsson, Tableau de l'empire Ottoman, I, стр. 223.

[2] Hammer, I. 463.

[3] Бехајм каже да је било свега 12 застава, под сваком по 2000 људи. Beheim, 359.

[4] О томе, како је расположење духова било врло пријемљиво за зла предсказивања, прича Калимах, Callimachus, 515.

Али је ипак онај свежи ветар, напојен морском паром, чисто разведрио војску, однео са очију и са мишица умор од напрезања прошлих дана и последње ноћи. Краљ прође на коњу по војсци поздрављајући војнике добром срећом јуначком. Кардинал Јулијан иђаше од колоне до колоне, даваше благослов и у име папе опрашташе грехове. Славом увенчани војвода Јован Хуњадија облеташе све позиције, те својом појавом, својим оком и својом топлом речју подизао дух и храброст у војника својих. На један пут зајече трубе и ударе бубњеви,[1] оба крила хришћанске војске груну напред и крвава се битка отпочне.

Не само хришћански. него и сами турски кроничари признају, да су Турци, под првим силовитим ударом хришћанским, дошли у неред, и да су на оба крила морали уступити. Власи су, потискујући Турахан-пашу, дошли већ међу чадоре турске, и почели да се по њима растурују пленећи. Хуњадијино десно крило ва́љало је у назад колоне беглербега од Анадолије. Јаничари у центруму брзо осете, да их крила хришћанске војске почеше дохватати по ребрима. Мурат се препаде, да га коњица хришћанска не опколи и не зароби, па окрете коња да бега. У оном тренутку у коме беглербег Караџа виде шта султан хоће, он прискочи па дохватив коња султанова за узду не даде му бегати У другом тренутку севну једна сабља и Караџа паде мртав. Халкохондил каже, да га је Маџар један посекао. Пре ће бити, да је то била сабља јаничарска, јер се ага јаничарски, Јазиџи Тоган, оштро обрецнуо на Караџу што се усудио да падиши на пут стаје!

---

[1] Beheim, 639. Он каже да је 16.000 Турака ударило на хришћанске линије па их хришћани одбише и онда пођоше за њима.

Краљ и одабрана свита његова с раздраганошћу гледаху, како војска напредује. Видоше да су се турска крила доста далеко натраг повила, видоше да је у центруму турском наступио неки неред. Пре него што ће се битка отпочети, Хуњадија је молио краља да се никуда са свога места не миче. Али зар су млади кавалери око краља могли, да не зажуде, да у овој победи, која је ето већ са свим сигурна, не поберу коју лаворику?! Навалише на краља који и сам беше млад човек (тек му је 20 година!) са витешким срцем. Неколико тренутака позније Владислав са својих пет стотина гардиста, све младих господичића из првих властелинских кућа Угарске и Пољске, улети међу Јаничаре, који Мурата окружаваху. Неколико тренутака усклицавања, неколико тренутака звеке од сабаља и штитова, и за тим вика од рањених јунака и вриштање рањених коња. Многи јаничари попадаше. Бесни коњи маџарских и пољских кавалера газише их продирући напред У оном живом клупчету од људи и коња, гвожђа и крви, један јаничар потеже секиру, те најближега коња удари по нози. Коњ посрну и паде. Коњаник његов у сјајном оклопу маче се да се предигне, али у том тренућу јаничар Коџа-Хизар[1] снажним ударом димискије одсече му главу, и подиже је високо на копљу. Јаук од препасти пронесе се кроз хришћанску војску, јер она глава на копљу јаничаревом беше глава краља Владислава. Неколике верне слуге и пријатељи покушаше да краљево тело отму из руку јаничарских. Не могоше га отети, већ изгибоше. Ужас је заледио срца у јунака и хришћанска војска, до тога часа напредна, пови се натраг. Узалуд се Хуњадија труђаше да је устави и у ред доведе. Од одступања она у скоро пређе у бегање.

---

[1] Sead-eddin, 127.

Турци је нису далеко гонили већ се на против и сами повуку у свој логор. Ноћ је била наступала, па су се бојали, да оно одступање хришћана није каква маневра да се увуку у замку.[1]

Јован Хуњадија и Власи бегали су целу ту ноћ (између 10 и 11 Новембра) пут Дунава, гледајући да се дохвате Влашке. Поједине чете распрштале су се на све стране и онако на добру срећу тражиле пут у Угарску. Било их је, који су дуго после ове погибије искрсавали у Арбанији код Скендербега, те их је овај преко Дубровника слао у Угарску.[2] Без сумње јављало их је се доста и у Србији код деспота Ђурђа. А неки су се спасли на лађама низ Дунав па црним морем у Цариград.

Најгоре је прошла резерва. Њојзи су се придружиле неколике чете и неколико знатнијих лица, која се спасоше из окршаја. Међу овима и Баторија, краљев заставник, владика од Варадина, још неколике владике, а како неки мисле, и сам кардинал Јулијан. Нису знали куда по мраку да се крену. Нису знали где је Хуњадија. Рачунали су да ће он негде у околини прикупити растурену војску, па доћи да се сајузи с резервом. С тога одлучише да остану на месту где су, и само ради веће опрезности, да се обграде барикадама од кола, да ту дочекају да сване те да виде шта даље да се ради. Страшну су ноћ они људи провели у непосредној близини стана победом опијених Турака. Већини је то била последња ноћ.

---

[1] Callimachus, 517; Длугош каже да су у исто време обе стране одступиле са бојишта јер је свака од њих сматрала, да је бигку тога дана изгубила. Dlugosz, ap. Katona, 357. Beheim, 791. Упореди и Phrantzes, 199, Chalcohondylas, 178.

[2] Barletius, III, 63.

Сутра дан рано зором Турци, видевши како ствар стоји, нагрну на овај остатак хришћанске војске, па га на сабљама разнесу. Тешко да се ко год могао спасти. Ту је на сву прилику погинуо и кардинал Јулијан. О његовом скончању има више казивања. Бехајм је чуо да су га Турци заробили, у Једрене одвели, тамо најпре шибали па му после живом кожу одрли.[1] Длугош прича, да је Јулијан бегајући дошао на Дунаво, ту ушао у један чун да се превезе у Влашку, но како је имао уза се ћемер с много новаца, чун од тежине толико потоне да то возарима падне у очи те га убију и опљачкају.[2] А Калимах опет казује, да су га други дан после боја видели у једној шумици поред пута где лежи наг у тешким ранама Мисле да су га његови људи убили као узрочника целој несрећи. Кажу да је један, који се противио гажењу уговореног мира, бегајући и сам из погибије и прошав поред рањеног Јулијана рекао: «Сад се види, да оно, што се учинило противу задане речи и заклетве, није била воља божја!»[3]

---

[1] Beheim, 917.
[2] Dlugosz, 360.
[3] Callimachus, 518.

Тога дана, пошто је и остатак хришћанске војске изгинуо, султан Мурат изађе да лично разгледа разбојиште. Поље је било покривено мртвацима. Око 5000 хришћана и до два пута толико Турака пало је.[1]

Ваља да је за крваве очи јаничарске била неописана наслада, да гледају грозну слику, коју је демон рата нацртао згрченим прстима и модрим ноктима људи, који насилном и тешком смрћу помреше.

Султан загледаше у лица изгинулим хришћанима. «За чудо!» рече својој пратњи од везира, паша и бегова, «за чудо! све сами млади људи! Нема међу њима ни једнога старца!» — «Да је међу њима била старијих људи, не би они ни чинили, што су учинили!» прихвати један од пратилаца.

Султан заповеди те главу краља Владислава однесу у Брусу и тамо је на копљу пронесу по улицама на радостан урлик муслуманске фукаре. Тело краљево Бугари сахране у једној оближњој својој црквици.[2] У Мисир пошљу 12 потпуних германских оклопа, да тамошњи султан види. какве је челичне људе Мурат победио.

---

[1] Длугош каже да је од прилике пети део хришћанске војске на бојишту пао. Dlugosz, 362. Де Рева каже 5000. De Reva, Schwandtner II, 666. — Хришћански извори претерују губитке турске: Рева на 30.000. Бехајм чак на 70000! Халкохондил на сву прилику није далеко од истине кад их ставља на 6000. Chalcohondylas, 179.

[2] Beheim, 913. Тобожњи надгробни натпис о коме Петар Рева пише да је гласио: »Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi. — Discite mortales non temerare fidem. Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus, Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum« (Petrus de Reva, Schwandtner, II 665), на сву је прилику измишљен. Zinkeisen, Gesch. des osm. Reich. I, 702.

Захвалан промислу на онакој крвавој победи султан је Мурат заповедио још и то. да се на разбојишту подигне мраморни стуб, у који да се златним словима уреже како је «правовернима» Бог помогао. И још један други споменик оставио је тамо. споменик грозан, какав весели срца суровних дивљака. Заповедио је да се телеса изгинувших хришћана не закопавају. Многе и многе године после боја оног лежале су по ономе пољу код Варне хрпе сунцем и ветром избељених костију људских, хришћанских војника, који у оној страшној сечи изгибоше. На сто година позније Раби Јосиф Бен Јосуа Бен Меир пишући своје кронике вели: «*И Мурат подиже тамо висок стуб за спомен, и исписа на њему све како је било, и даде хвалу Богу. И до овога дана налазе се тамо суве кости као знак, који сведочи, противу синова устанка!*»[1]

. . . .

Ђурађ Кастриотић Скендербег још је се бавио с војском својом пред Белим Црквама, кад у стану његовом искрснуше први весници. који донеше поуздане гласе, како се крсташки поход од те године несрећно свршио код Варне. Тешко је описати тугу и гњев човека какав је био Скендербег. Заповеди да се одступи натраг к Арбанији, а путем да се попале и оплене сва отворена места деспота Ђурђа, који војсци арбанашкој не даде проћи да се придружи краљу Владиславу.[1]

---

[1] Rabbi Joseph Ben Joshua Ben Meir, The Chronicles, I, 272. Од прилике то исто и у исто доба вели и Павле Јовије: »E fin' adesso si vengono i cumuli dell' ossa, che dimostrano la strage essere stata grandissima.« Informatione di Paolo Giovio Vescovo di Nocera, a Carlo Quinto Imperadore» у Зборнику Сансовинову, стр. 229.

Глас о пропасти угарској на Варни брзо се распрострьо по Европи. Потресао је дубоко и запрепастио сав хришћански свет. Сјајне победе, које је последњих година Хуњадија једну за другом задобијао, и нарочито велике победе пред Нишем, на Балкану и у Куновици пре не пуно годину дана, занеле су биле хришћанску Европу уздањем, да је већ ту неизбежан крај турској влади на балканском полуострву. Вође целог оног покрета биле су на чисто већ и с питањем, како да поделе земље турске царевине. Видели смо већ како су Бугарску као васалну краљевину круне Св. Стефана наменили Јовану Хуњадији и како је Дубровник тражио за себе Авлону с Канином. Тешко је веровати, да Млеци и Ђенова нису условили какве накнаде у земљи за ризик и трошак свој.

Али ево сад се од један пут лист окренуо. Победом код Варне Мурат је крвљу збрисао све оне лепе наде, које су хришћани сликали себи на листовима последњих својих победа. Турци су овом победом с нова и то знаменито утврдили свој положај у Европи. Морално је значај њихов био огроман. Може се слободно рећи, да је се 10 Новембра 1444 године код Варне решила судбина балканског полуострва на неколика столећа.

На онима, који су узрок тој катастрофи, лежи неизмерна одговорност. Али је врло тешко тачно

---

[1] Barletius, lib. III. 63.

и на сигурно одредити, на *коме* је та одговорност: да ли на нерасудности и лакомислености краља Владислава и оних који га навукоше на онако предузеће, да ли на немарности и небрижљивости оних који су требали да спрече прелазак турске војске из Азије у Европу, да ли на нелојалности грчке владе, која наваљиваше да се овај рат предузме, обећаваше војску и општи устанак међу хришћанима, а која не посла ни једног војника у сретање војсци крсташкој. да ли на послетку на фаталној лојалности српског деспота Ђурђа, који упорно остајаше при том да уговор не треба газити?!

Ово је један од оних историјских феномена, где катастрофа наступа не за то само, што је било на некој страни слабости, погрешака, лудости, порока, него и за то, што су и јачина, и мудрост, и врлина допринели, да плод грешнога семена сазре.

Савременици нису умели себи да објасне онај пораз друкчије него издајством. Пољаци и Хрвати говорили су, да је Хуњадија издају учинио. Доводили су сад многе појединости, које су на сву прилику невинога значаја, у свезу, те састављали доказе да је Хуњадија с предумишљајем радио, да упропасти краља Владислава. Нарочито су помињали како је се он тврдоглаво одупирао наваљивању деспота српског и кнеза влашког, — људи који су боље од њега познавали стање ствари, — да се војна ова не предузимље. Пољак Длугош, који је се начинио органом Хуњадији непријатељских казивања, тврди изреком, да је Хуњадија, уместо да гледа да спасава краља из оне гомиле јаничара у коју је упао, гледао само своју сигурност па побегао с бојишта с већим делом војске.[1] И наш Михаило из Острвице приписује пропаст краљеву Хуњадијином издајству. «*Јанкул је*, вели он, «*наговорио краља Владислава, да удари на Турке, који су се повукли били иза некаких пруќем и шибљем покривених јаркова; јер, говораше, коњаници су турски и тако веќ разбијени, па нека он (краљ) сад славу стече. Али је тим својим саветом управо и упропастио краља, а то за то, да би сам могао заповедати у краљевству.*»[2] И мало ниже: «*Војвода Јанкул, који је имао код себе 10.000 људи, повукао се натраг без каквог узрока, јер су поганици били разбијени, и није имао ко да га гони.*»

Позније у политичкој борби око намесништва противници Хуњадијини јако су се служили причом да је Хуњадија из себичних и властољубивих цељи хотимично краља Владислава упропастио.

А Хуњадија, његови лични пријатељи, као и сви они који су били световали да се у рат уђе, који су дакле бар до некле били одговорни за велику несрећу, трудили су се, неко пре, неко после, да набаце, и бацали су сву одговорност на деспота Ђурђа. Сваки је од њих говорио, да би све то друкчије испало, да је се Ђурађ хтео придружити угарској војсци, или бар да је пропустио Скендербега! Савремени свет није хтео да се упушта да испитује побуде које је Ђурђе за онаку радњу имао. Савремени свет, и по преимућству католички свет, узимао је само у обзир факат, да деспот Ђурађ није хтео пустити Скендербега да са знатном војском пређе преко његове државе у помоћ краљу Владиславу, и после факат да је хришћанка војска код Варне пропала поглавито с тога, што је била малобројна наспрам велике силе турске. Да је се Скендербег са својих 10 до 15 хиљада војника могао на време сјединити са војском краља Владислава, све би можда друкчије било. Можда! На сваки начин, деспот Ђурађ, који је дотле и међу самим католицима имао врло добро име, изгубио је од један пут све симпатије њихове и навукао на себе право презирање и мрзост. Како се у католичкоме свету о њему мислило и говорило, добро показује онај страсни тон, којим Барлетије пише о «перфидноме деспоту Ђурђу.”[1]

---

[1] Dlugosz, 356.

[2] Михаило из О. Гласник, 103.

«*Несрећни догађај код Варне*», пише Византинац Халкохондил, «*дао је повода многима и многим пребацивањима и многим правдањима. Деспота од Србије Ђурђа сматрали су као главног и првог виновника свима несрећама. Не давши Скендербегу слободу, да са својом војском пређе преко његова земљишта, те да се сајузи с војском угарском, он је одсекао од ове јаку помоћ. Хришћани су га оптуживали, да је учинио издајство. Деспот је са своје стране одговарао, да није хтео да ради про-*

---

[1] Barletius, III, 63. Сагредо резимује мишљења западних кроничара кад вели: «Malitia non a bastanza dannabile di Vucovichio Despoto di Servia, il quale non solamente assoggelti la libertà ad Amurat ma l'honore ancora, datagli Miliza sua figliuolla di riguardevole aspetto per disfamare la sua libidine • • • • Di concerto col barbaro il Serviano occupo il passi piu angusti, e ne traverso il congiungimento, divertendo con la piu nera e dissaprovata azzione un soccorso valente a contrapesare le forze e a divertire la tragedia.» Sagredo, Memorie istoriche, Venezia, 1679.

тиву своје савести. Почем је већ уговором узео био на себе неке обвезе према Мурату, учествујући у томе уговору заједно с Владиславом као страна интересована, он је сматрао за своју свету дужност, да заклетви својој веран остане.»[1]

Могућно је, да је оваква објашњења деспот Ђурађ послао свима владаоцима европским, с којима је више или мање у политичким одношајима стојао. Онима, с којима је био у приснијим свезама, могао је он у поверењу саопштавати и оне политичке разлоге, које га видесмо да саопштава краљу Владиславу преко војводе Дмитра.

У формалноме погледу понашање је Ђурђево било правилно. Као лојалан човек и побожан хришћанин он је казао јасно да не ће да гази заклетвом утврђени уговор. Као државник од великог искуства и познавајући скроз одношаје на истоку он је налазио, да би крсташки поход у онакој констелацији био преухитрен и да би далеко пре компромитовао и у опасност довео будућност хришћанске слободе, него што би дао изгледа, да је оствари. Он је јасно казао да по његовом убеђењу рат у онаким приликама не само да је опасан по Србију него да је опасан и по општу хришћанску ствар и да из тога разлога он неће у њему да учествује. И не само да је јасно казао да не ће, него је наваљивао и чинио све што је могао, да одврати краља Владислава од кобне оне мисли. Он је јасно казао, да ће Србија да буде потпуно неутрална. Може ли му се пребацивати што је неутралност ту строго вршио, вршећи је строго стао на пут проласку Скендербегове војске кроз Србију ?! Ко је тај који би могао доказати, да би се Турци из Европе прогонили оном приликом, да је Ђурађ пропустио Скендербегову војску ? ! Војска та највише ако је износила 10 до 15 хиљада војника, и пре 10 но 15 хиљада. Да ли је то довољно било да пресудно реши победу на корист хришћанске војске код Варне у борби с турском војском од преко 100.000 војника ? ! Да је Ђурађ пропустио Скендербега да проведе војску кроз сред Србије, тиме би се наравно изгледи хришћанске војске поправили, али још једнако би вероватност победе, већ по бројним одношајима, била на страни турској. И што би било од Србије кад би после пораза угарског победоносни султан потражио одговора, што је она погазила неутралност ? Кад се Србија већ одлучила да не пристаје у рат, она није могла да пропушта војску Скендербегову, просто што би то пропуштање могло да има за њу оне последице, којих је се бојала и које је хтела да избегне не ступајући у рат.

---

[1] Chalcohondylas, 118.

Испитујући одношаје ондашње са сваке стране, разум не може да не призна следственост, енергију, прозорљивост и мудрост Ђурђу Бранковићу у оним тешким данима од године 1444. И опет сва та мудрост и следственост његова и ако је продужила за 10 до 15 година државни живот Србије, хранила је и народ српски и самог деспота Ђурђа горким плодовима.

Ђурађ је сачувао себе и земљу од моментане напасти од Турака, али је и себе и њу изложио не само горким прекорима него и новим напастима са друге стране.

Од пропасти угарске на Варни почиње се читав један низ тешких неприлика у одношајима између Србије и Угарске.

ГЛАВА ДРУГА.

Од пропасти угарске код Варне до пропасти угарске на Косову.
год. 1444 — год. 1448.

I. Унутрашња политика Ђурђева.

Чули смо какав су поздрав донели деспоту Ђурђу посланици дубровачки с јесени год. 1443, *како народ српски са жудњом ишчекује долазак његов, те да му искаже верност своју и поврати државу.*»[1]

Видели смо за тим очајничка напрезања народа српског да стресе јарам турски.

Видели смо како су се миром сегединским задобиле народу српском знамените користи, и како је одмах за тим деспот имао да прође кроз нова страшна искушења.

Видели смо како су се бојажљива предвиђања Ђурђева грозном погибијом код Варне по несрећи испунила.

У времену између битке код Варне од г. 1444 па до битке на Косову год. 1448, Ђурђева политика у опште носи на себи толико знакова поузданости и снаге, да је доста јасно, да је он у тој периоди био владалац од велике моћи и уплива.

---

[1] Вид. напред, Прва књига, стр. 372. Rad, VII, 244.

Народ је његов чврсто, можда чвршће но икада, стајао уза њ. Привезан му је био двогубом захвалношћу, прво, што му је својом неуморном енергијом и државничком вештином помогао ослободити се од Турака; друго, што га је мудрошћу и јачином своје воље сачувао од учешћа у новоме походу. који је се тако несрећно код Варне свршио.

Тешка времена, кроз која су прошли заједнички и народ српски и владар његов, приљубила су их једно другом још тешње. Сêди Ђурађ није никада у очима свога народа тако велик био, као одмах после славног похода на Балкан, који се свршио ослобођењем Србије; — никада тако мудар, као кад је уморноме своме народу мудрошћу својом уштедео нове огромне напоре, па га још сачувао од нове катастрофе, од које се на сву прилику никако више не би ни предигао.

Поред ове јачине првога реда, коју владаоцу може дати само оданост народа његовог, Ђурађ се у оној периоди јавља као моћан човек још и услед других прилика.

У самој Угарској већина сабора била је уз Јована Хуњадију и с њиме непријатељски расположена према Ђурђу. Али је била знаменита једна мањина ту, — мањина састављена од људи, који су и сами били противни гажењу мира, или који су иначе из личних обзира били противници Хуњадијини, — мањина, која, бивши сведоком напрезању Ђурђевом да одврати краља од несрећне оне војне, сматрала је сад деспота за свога моралног главара. И ако дакле уплив његов у Угарској није био пресудан, опет био је он доста знаменит.

После победе код Варне отоманска је порта потпуно завладала политичком ситуацијом на истоку. Грчка је царевина, тако да кажемо, дрктала од бриге за своју најближу будућност. Влашка је изјавила, да раскида своју свезу с Угарском и да се ставља под сузеренство султаново.[1] Босна је стрепила; и сами великомоћни Млеци, и ако су наставили оружати се,[2] дали су се у озбиљну бригу. Једини Ђурађ Кастриотић Скендербег уздао се још у *Бога и срећу јуначку*. Србија није могла бити без тешких брига, али тек она онако силна отоманска порта постала је дужник њезин. Наравно да се од турске захвалности није могао да прави сталан капитал. Нико то боље знао није од деспота Ђурђа. Али тако одмах после победе код Варне Турци нису могли превиђати, какву им је услугу — било то сад хотимице или нехотице, — указао Ђурађ Бранковић. И заиста има знакова, који јасно доказују уплив Ђурђев на Порту. Један је од првих у томе, што, чим је Ђурађ, умољен од Дубровчика, учинио у Једрену преко свога логофета Богдана представку, — порта одмах пристаде да с нова потврди све повластице, које је дубровачка општина од пре имала, ма да је и она учествовала у савезу противу царевине, но с тим, да у напредак место 500 плаћа 1000 дуката годишњег данка.[3] На порти је ова нова листина потписана 5 Априла 1445.[4]

---

[1] Luccari, 95.

[2] Hopf, Griech. Gesch. II, 111.

[3] Luccari, 95. — Да је г. 1445. Богдан био логофет, в. Mon. Serb. 436.

[4] Hopf, Griech. Gesch. II, 1 1. Luccari, на нав. м.

С оваким условима снаге и уплива предузео је деспот Ђурађ да опет руководи политиком српске државе.

Питања унутрашње и питања спољашње политике погибала су једнаком тежином сêду главу његову. Није могло друкчије бити, него да и једнима и другима у исто време бригу и енергију своју поклања.

Ми ћемо овде, ради лакшега прегледа, погледати најпре на његов унутрашњи рад, па после на његове спољашње одношаје.

У оној поруци својој од Августа г. 1444 краљу Владиславу Ђурађ је изложио програм своје унутрашње политике. «*Ја сам ушао у земљу опустошену и порушену, те морам неке градове из нова зидати, а за неке се журим да их и осталим потребама снабдем.*» «*До рока у који истиче примирје с Турцима, (т. ј. до 1454) ја ћу спремити 50 хиљада добрих људи и још имати сто хиљада дуката да дадем вашој краљевској узможности.*»

Јасно је, а и лако се даде разумети, да је Ђурађ и сада унутрашњу политику потчињавао великом и главном питању спољашње политике. Србија је се примирила с Турцима само да дахне душом и да се спреми на нову борбу с њима.

Можемо дакле као сигурно узети, да је народ истом вративши се из збегова на огњишта своја, већ почетком 1445 имао да сноси не мали терет око оправљања бар неколиких од знатнијих обрушених градова. Међу овима је без сумње на првоме месту било Ново Брдо.

Потреба да се снага народна употреби на оправку градова, и потреба да се снага та колико год може бити штеди од других напора, на сву прилику била је једна од побуда, из којих деспот није хтео, да прима оружани сукоб с Ђурђем Кастриотићем, већ је дипломатским путем тражио, и то преко порте, да му Кастриотић накнади било у природи било у новцу, оно што је војска арбанашка попленила враћајући се од Белих Цркава. Животописац Скендербегов каже да је порта писменим актом од 17 Јула 1445 а и преко нарочитог посланика Хајредина између осталога тражила, да се деспоту српском тај плен накнади.[1]

Да је радио да увећа дохотке својој благајни, види се по томе, што је у први мах на повратку своме оптеретио био извоз сребра из Србије новим неким дажбинама, као и што је завео царине на неким местима, на којима се пре нису наплаћивале. Мало ниже видећемо како већ почетком год. 1445 Млечани протестују противу таких новачења и отешчавања.[2] Дубровчани, који су први и непосредно осетили тај нови терет, нису одмах протестовали, јер су најпре хтели да се послуже његовим посредовањем на Порти те да добију нову потврду својих повластица. А кад то постигоше (Априла 1445) онда се одлуче да деспоту чине представке по томе. С тога му рано с јесени 1445 г. послаше нарочиту посаобину. У листини једној, писаној 17 Септембра те године у Смедереву, Ђурађ сам казује, како му дођоше кнез Никша Тамерић и кнез Андрушко Бобаљевић и поменуше о «сребрничком закону» који су имали за деспота Стефана, «*а када примих Сребрницу што им је било отимало и учинило господство ми други закон.*» Даље наставља деспот како «*рад љубави и њихова пријатељства*» наређује, да буде закон као и пре, «*и за куповање сребра и трговање по земљи господства ми освјен Смедерева, и износити свободно у Дубровник, за този који су закон имали пређе за свето почившега господина и родитеља ми деспота Стефана, и у господства ми, и синов господства ми Гргура, Стјепана и Лазара; — и царине гдје нису биле пре, да не буду ни сада*".[1] На овом су акту потписати као милосници: велики челник Михаљ (Богојевић Анђеловић) и челник ризнички Паскоје (Соркочевић) и логофет Богдан.

---

[1] Barletius, l. III, 67. Lavardin, 81.

[2] Acta Arch. Ven. II.

Тога је истога дана Ђурађ потврдио Дубровчанима с нова све старинске повластице. Докуменат је тај готово речимична копија оне листине, коју је деспот потписао био Дубровчанима 13 Декембра 1428 у Некудиму. Сва је разлика у томе, што се у оној првој листини, кад год је реч о закону «*који је бил пређе у прве господе*», помиње изреком цар Стефан, кнез Лазар, госпођа Ефросина (царица Милица) и деспот Стефан, а Вук се никако не помиње, док у овој новој листини од 17 Септембра 1445 свуда се одмах иза цара Стефана меће «господин и родитељ ми Вук», па онда кнез Лазар и за тим деспот Стефан, а Госпођа Евросина се никако не спомиње.[2]

---

[1] Monum. Serbica, 437.

[2] Mon. Serb. 434.

Друго је, чиме се ова нова листина разликује од оне старе, што сад Ђурађ не потврђује привилегије сам собом, него заједно са синовима својим: «*Ва Христа Бога благовјерни господин Србљем деспот Ђурађ и синове господства ми Гргур и Стјепан и Лазар*, пишет господство *ни* ва свједеније всјем, како придоше ка господству *ни* от владуштаго града Дубровника кнеза, властел и все опћине почтени властеле и добри наши пријатељије кнез Никша Тамерић и кнез Андрушко Бобаљевић, и принесоше *к нам* записанија господства ми што им је било записало и милост учинило господство ми, *да им онози господство ми и синове господства ми Гргур и Стјепан и Лазар потврдимо.*»

Види се јасно, да је деспот предузевши с нова да влада Србијом, једним више или мање свечаним актом придружио себи сва три своја сина. Из ове исте год. 1445 има једна листина, коју је у Новоме Брду потписао: *ва Христа Бога благовјерни кнез Стефан.*[1] Ђурађ је дакле дозволио синовима својим да носе и титулу као савладаоци његови. За ово је имао он на сву прилику више побуда. Хтео је да покаже да тиме, што су Гргур и Стефан ослепљени, не губе они ни у колико својих права на државну управу. Хтео је дати јавнога задовољења и утехе, знак свога признања оној двоцији младих принчева, који су оданост своју к оцу и к отаџбини платили драгоценошћу очију својих. Хтео је да сву тројицу не само дубље посвети у свакодневне појединости државне управе, него да их обвикне да заједнички и у слози владају. Њему као да је већ тада лебдила пред очима намера, да престо српски остави братској љубави својих синова. Тако су се осећања једног доброг и осетљивог оца и рачуни државног резона сајузили, да на прву степеницу престола, на коме је седео стари Ђурађ Бранковић, изведу три млада деспотовића.

---

[1] Mon. Serb. 438. — Аврамовић Опис. древн. Св. Горе, 79.

У осталом деспот је се пожурио да даде јавних знакова свога признања и другима, који су се одликовали верним и ревносним услугама у оној периоди страшних искушавања, кроз која су Србија и њезин господар прошли. Заповедио је да се имена и грбови оних, који су се тако одликовали, урежу у камен једног градског зида српске престонице, те да се спомињу бар докле траје Смедерева града. Неке је награђивао богатим поклонима у баштинама. Такó се на прилику зна, да је Дубровчанину Паскоју Соркочевићу, своме ризничком челнику, дао земље у Топлици, које је овај неколико година позније продао једном српском властелину за велику суму новаца.[1]

Деспот је још у тој г. 1445 почео да ради на једноме акту династичке политике по превасходству. И не само на једном акту династичке, већ и добре унутрашње политике. Налазио је да му ваља женити најмлађега сина Лазара.

Између других побуда једна је била и у томе што је двор српски имао дужност да буде храм чистоте моралне. Старац Ђурђе био је беспрекорни углед моралности у приватноме животу. Али морална чистота оних око њега, као и у опште ондашњег вишег реда друштвеног, као да није била беспрекорна. Србија и двор српски од последњих двадесет и више година имали су потребу од људи, који хоће да гину, који хоће хладној смрти хладно у очи да погледају. Србија, а по преимућству нова престолница српска Смедерево, постале су тако рећи логором војничким који се никад не диже. Каквих ли људи није било у најамничким четама деспота Ђурђа — и Француза, и Италијанаца, и Маџара и Немаца, и Грка и Арбанаса. Људи, којима је занат да иду да гину, радо хоће да — кад год се може — добро повуку из пехара сладости земаљских. У петнајестоме веку нема много оних, које висока морална начела проничу те̏ постају витези од бистрине горског кристала. У петнајестоме веку многи од јунака, који су се славно с Агарјанима борили, носе на прсима амајлије с честицама од часнога древета и моћију каквих чудноватих светаца. Али у прсима носе и топло срце, које ватрено куца природним покретима. Многе од оних очију што хладно могу да у ледену смрт погле́дају, обично се лако разгревају кад виде витки стас какве «танке Шумадинке», или кад траже да ухвате стидљиви поглед девојачки.

---

[1] За све вид. Mauro-Orbini, 330. Он каже да је у његово доба (почетком 17-ог в.) још једнако у зидини града Смедеревског стојао камен са грбом Соркочевићевим, који му је деспот Ђурађ подигао.

У нашим народним песмама сачували су се неколики дражно застиђени одјеци оргија љубави и вина. И још дивнији одјеци прекора, које је чистота морала и осетљива пристојност простог народа чинила својој господи. Један је такав одјек у песми „*Што ј' град Смедерево вас дан затворено, — Вас дан затворено, сву ноћ отворено?!*“ У другој једној песми народној копрена, што застире прозаичност и ругобу стварности, дивно је, нежно и деликатно израђена. Заслужује да се овде цела испише већ и као сведоџба народног сећања на времена после оних великих ратних таласања: «Тужила девојка на Ђурђеви врати, — Тужила се јадна Ђурђу господару: — «Твоје ми војводе башту похараше, — Башту похараше, ружу потргаше.» — Њој говори јадној Ђурђе господару: — «Изађи, девојко, граду на капију, — Куд пролазе редом све моје војводе; — На коме ти познаш цвет румене руже, — Поклонићу теби коња и јунака». — Девојка изађе граду на капију. — Ту пролазе редом Ђурђеве војводе: — Ни на ком не позна цвет румене руже, — На Ђурђеву сину венац од ружица.»[1]

У другој једној народној песми има прозаичан спомен о догађајима, које народ, из својих антипатија према госпођи Јерини и својих симпатија за ослепљене деспотовиће, тумачи на свој начин. Јерина жели да упропасти Гргура и Стефана, шаље их у Једрене цару османскоме, где је већ наместила сплетку у коју ће деспотовићи да се ухвате, и још им даје савет како ваља на путу да се владају. По томе савету: — «Отидоше двоје деце лудо, — Двоје деце два деспотовића, — Они иду земљом Шумадијом. — Они кољу велике волове, — Они пеку велике овнове, — Они љубе танке Шумадинке, — К'о што их је мајка сетовала, — Хватише се уз Уруменлију, — Они кољу Урумске волове, — Они пеку велике овнове, — Они љубе

---

[1] Милићевић, Кнеж. Србија, 157.

Урумке девојке, — Док дођоше у Стамбола града» итд. итд.[1]

Имају и спомени да су на двору и око двора смедеревског познавали и љубили игре коцкарске. У једној старој песми пева се како је најмлађи син деспотов Лазар, играјући тако са Матијашем, сином Хуњадијиним који као талац очев стајаше у Смедереву, изгубио на 300 дуката.[2]

Јавни морал као да није био врло висок ни пре великог турског нашашћа од год 1438. Али је очевидно тек услед петогодишње окупације турске он јако посрнуо. Призори по друмовима, по којима је робље српско ишло, призори по трговима, на којима се робље продавало, парајући срца пунило их је очајањем, и за цело не увек узвишеном свешћу о моралном достојанству човековом. Људи су почели да заборављају Бога, јер им се чинило да их је Бог заборавио. Турци су страховитим практичним начином проповедали материјализам. Најлепша жена, која је до јуче у господскоме Смедереву само појавом и погледима својим изазвала у хришћанског витеза куцање најплеменитијег и најчистијег одушевљења, заносила га да у њој гледи не само створ пун дивоте, већ одблесак анђела серафима, — данас обнажена лежи на скопљанском тргу робља пред ногама једне гомиле Арабистанлија, Мисирлија, Анадолија, похотљивих надметача у цени, којом ће у њој да купе најлепшу животињу. Петогодишња окупација Србије турском војском имала је у неколико у моралном погледу оне последице, које је појав црне куге у средини четрнајестога века у Италији имао. Она неколика места из писма папе Евгенија од г. 1444 и ови неколики одјеци што су се сачували у народним нашим песмама, симптоми су почетне дезорганизације друштвене.

---

[1] Два деспотовића, српска народна песма, збирка Благоја Стојадиновића I, 156.

[2] «Ту му к њима доходи млад Лазаре Деспотовићу,
И ш њима ти отиде играти на лора игре,
Ма му бјеше Матијаш триста дукат задобио,
Матијаш их питаше, Лазар их не дадијаше.
Богишић, Народне Пјесме, I, 33.

У таквим стањима пример двора и ако не може све да учини, може много. Његова морална чистота не само да светли по себи и за себе, него пушта светлост на сву своју околину, износи на видик ругобу порока, те се овај повлачи у далеке мрачне кутове.

И са гледишта тога добро је било што је се деспот Ђурађ журио, да ожени сина свога Лазара. О томе као да је било речи још док се двор српски у Угарској у бегству бавио. Видели смо напред, како неки наши извори кажу, да је деспот, у очи великог похода на Балкан, обручио ћерку или сестричину Хуњадијину за сина Лазара. Од ове комбинације, — ако је у опште ње и било — није се дошло ни до каквог практичког резултата. Ђурађ је запросио за свог сина Јелену, кћер деспота Томе, и добио ју је.

Тома је четврти син цара грчког Манојла II Палеолога и царице Јелене, кћери деспота Костантина Драгаша,[1] унука или бар нећака Душановог. Кад му најстарији брат Јован седе на очев престо (г. 1425), он на скоро за тим доби Мореју у управу као деспот њезин (г. 1428). Год. 1430 у Јануару венча се с Катарином, ћерју последњег норманског кнеза од Ахаје, Центуриона II Захарије, и с њоме у мираз доби Ахају. По женидби премести столицу своју у Кларенцу, главно место од Ахаје. Ту му се год. 1431 или 1432 родило прво дете, кћи Јелена. После ће већ да добије и више деце, од којих најмлађа кћи Зое временом ће да пође за руског цара Ивана III-ћег, и да руском народу у грб донесе двоглавнога орла византијскога.[1]

---

[1] Phrantzes, Annales, I, c. XIV.

Ову дакле најстарију кћер деспота Томе, Јелену, — којој је 1446 г. највише 15 година могло бити, и у жилама које је потицала крв од царских лоза грчких Палеолога и српских Немањића помешана с крвљу француског високога племства, — испросио је деспот Ђурађ за сина Лазара.

Значајно је, као доказ да Ђурађ ни уоним данима није био туркофил, да је баш у то време деспот Тома врло рђаво стојао на порти. У самој ствари порта се спремала да завојшти на њ. Какав је уговор правио Ђурађ с деспотом Томом и царем грчким Јованом, стрицем невестиним, то за сада не знамо. Види се само толико, да је уговорено било, да Лазар добије сâн деспотски. По грчким изворима Ђурађ је још обећао да пошље помоћ деспоту Томи да се брани од Турака. Може бити да је он том приликом обећао, да учини неку помоћ ради утврђења цариградских зидина. Без сумње се одмах после венчања Лазаревог почела да зида она кула и кортина у јужној зидини Цариграда (између

---

[1] Hopf, Griech. Gesch. II, 536. Карамзин, Исторія Государства Россійскаго, VI, 59.

Кум-капије и Јени-капије), која се године 1448 довршила и у којој и данас стоји цигљама узидан натпис: «*Ανεκανίσθην οὗτος ὁ πύργος καὶ ἡ κορτινα ὑπὸ Γεωργίου δεσπότου Σερβιας. Ἐν ἔτει* 6956.[1] (Сазида се ова кула и кортина од Ђурђа деспота Србије, године 6956 = 1448.)

У октобру 1446 стигли су српски сватови у Кларенцу да невесту воде. По грчким изворима као да је и сам Лазар тамо ишао,[2] што је на сву прилику у самој ствари и било, премда се наши летописи изражавају тако, као да је Лазар дома дочекао своју невесту. Међу господом у Кларенци много се говорило о спремама које је Турахан у Епиру чинио купећи војску. Српска господа соколише господу грчку нека се не боје, Срби ће им доћи у помоћ.[3]

Декембра 18-ог стигли су сватови у Смедерево. «*в љето 6955 (= 1446) Декемврија 18 (27-ог по другој верзији) донесоше госпожду Јелену от Мурије Лазару и вјенчаше ју и саном деспотства*», пише у нашим летописима.[4] По другим верзијама те се године «*ожени деспот Лазар и постави се деспотом*». Оне две верзије о датумима долазе могућним начином отуда, што је Јелена по свој прилици приспела у Смедерево 18-ога а венчала се 27-ог Декембра на св. Стефана, па летописи и њезин долазак и њезино венчавање стављају у један дан. 18-ога се она није могла венчати већ ни због поста. А госпођи деспотовици Јерини без сумње је мило било да јој се син венча у исти дан, у који се и она сама пре 33 године венчала.

---

[1] A. D. Mordtmann, Belagerung und Eroberung Constantinopels, 132. — Monum. Serb. 441.

[2] Hopf, Griech. Gesch. 114. Phrantzes, Annales, II, c. XIX.

[3] Hopf, на нав. м.

[4] Šafarik, 78. Новак. 268.

Са сватовима је дошла у Смедерево и посаобина од грчкога цара. Њу је предводио опет онај исти владика Ђорђе Филантропен, који је већ једном год. 1436 долазио у Смедерево. Он је донео Лазару од цара грчког знакове деспотскога сâна и великом црквеном свечаношћу венчао га је за деспота.[1] Изгледа да је та свечаност имала висок политички значај. Као да је била свечана прослава вазобновљења српске државе и српске династије. Франца каже да је Филантропен од стране цара грчког том приликом и деспоту Ђурђу «пошту учинио»,[2] а наш Рајић вели: *«деспот Мисијскаго Краљевства обладатељем постављајет сја в љето 1446.»*[3] Може бити да су од те године и они новци сребрни, на којима долази натпис: *«господин Ђурађ и Лазар»*[4] али то није сигурно.

У ономе акту од 17 Септембра 1445 којим је Ђурађ потврдио привилегије Дубровчанима, на крају вели он: „*и мољу, јегоже изволит бог по нас пријемника бити господства србскаго, или от синов господства* **ми или кого от сродник господства ми или иного кого,** сему нашему записанију не потворену бити и т. д.“ Колико је било стварнога основа за ону несигурност у престолонаследству, то је тешко сад казати. Да то није била тек празна фраза, може се мислити, јер босанска краљевска династија није напуштала своје претензије, а сад је већ у Нишу господарио један Мрњавчевић који је имао пуно пријатеља у највишим круговима угарским. Формалним венчањем Лазара на сан деспотски, добиле су се неке гарантије да ће по смрти Ђурђевој остати на престолу српском опет један Бранковић. Сва је прилика да су се представници српске властеле и српског духовништва 27 Декембра 1446 поклонили младоме деспоту Лазару подневши му израз своје верности. Грчка је царевина тога истог дана већ самим оним свечаним актом, који је Филантропен извршио, признала наследственост престола српског у лози Бранковића, а на по се у лицу младога зета двора царског. А има неког основа мислити, да је тада и Порта дала неку изјаву, којом је признала Лазара за савладаоца Ђурђу и наследника престола српског. Кад је неколико година позније (г. 1451) султан Мехемет изјавио, да ће поштовати независност Србије док је жив деспот Ђурађ и деспот Лазар, он је тиме само поновио изјаву, коју је још његов отац у овој год. 1446 учинио. Може бити да је и ово признање од стране порте био један од задатака, које је логофет Богдан имао у својој мисији у Једрене с пролећа год. 1445.

---

[1] Anno 6955 Octobr. Glarentza discessit Helena domini Thomae Despotae filia, ut in Serviam profisceretur et Lazaro, filio Georgii Despotae nuberet ut etiam nupsit. Quare et despotam et ipsum Lazarum imperator Johannes propter Georgium Philantropenum honoravit.» Phrantzes, Annales, на нав. м.

[2] На нав. м.

[3] Рајић, III, 204.

[4] Ljubić, Opis jugosl. novaca, 179, табл. XIII, бр. 26. Ја бих готово пре веровао да је тај новац из времена кад Ђурађ још није био деспотом и кад му је брат Лазар жив био, дакле из времена пре 1413.

На сваки начин, последњих дана год. 1446 Смедерево је видело великих весеља. Пило се у здравље династији, за коју се мислило да се оним актом утврдила. Пило се у славу будућности Србије, за коју се мислило, да се оним утврђењем династије осигурала. И опет и једно друго висило је тако рећи о танкоме концу пауковом — о лојалности турских царева да поштују своју реч, о животу једног тешко искушаванога старца и о животу једног младог човека, кога смо мало час видели како у Смедеревској цркви стоји пред олтарем поред младе као капља девојке од царскога рода — њих двоје средсреда неописаном разнобојном и разновидном блеску једном — али и младог човека, који је већ тада носио у себи обележје рâне смрти.

Да ли је било кога онда, који је могао веселим сватовима и господским гостима деспота Ђурђа да каже колико свега износе она «многаја љета», што су се одушевљено појала уз малвасију и смедеревска вина? Ко би могао онда да верује, да ће млади Лазар само са две године да надживи старога Ђурђа, и да будућност српске државе износи ни мање ни више од — тринаест година?!

◆

ГЛАВА ТРЕЋА.

ОД ПРОПАСТИ УГАРСКЕ КОД ВАРНЕ ДО ПРОПАСТИ УГАРСКЕ НА КОСОВУ.
ГОД. 1444 — ГОД. 1448.

2. Спољашња политика. Односаји с Млецима.

Доста се јасно опажа цељ деспотове политике. Желео је да држи мир с Турцима све дотле, док Србија унутрашњом својом снагом, — опремљеним градовима, добро уређеном повеликом војском и богатим финанцијама — и спољашњим алијанцијама не буде готова, да велику борбу на живот и смрт успешно предузме.

Тешко је било један народ, страшном борбом исцрпен, довести у брзо до нове снаге, тешко је било у кратком времену опоравити га. Нити је мање тешко било навезати оне жице алијанција међу хришћанским државама, које су под катастрофом код Варне попуцале. Црна сенка некаке несрећне фаталности све се оштрије показује у свима појединостима ондашњега источног питања.

Испало му је за руком да своју државу осигура од напада турског за неколико година. Испало му је за руком да с грчком царевином утврди свезе приснога пријатељства. У Угарској, где му је положај услед унутрашњих догађаја у тој краљевини постао врло тежак и тугаљив, владао се врло мудро, о чему ћемо мало ниже имати прилике да се из ближе уверимо.

По несрећи, са западним својим суседима, деспот је имао да на чистину изведе врло мутне, тешке и опасне одношаје. Фаталност управо и лежи у томе, што су и суседи Ђурђеви, као и Ђурађ сам, увиђали врло добро да спасење лежи у алијанцији; међу тим сви су давали маха питањима другога реда да не допусте да она идеја заједничког и сложног рада сазре у практични резултат.

Сви западни суседи Ђурђеви користили су се несрећама његовим, да заузму нешто од његових земаља.

Не зна се за сад с пуном поузданошћу, шта је био прави повод сукобу Србије с Босном у периоди о којој овде говоримо. Познате су нам старе, сад већ традиционалне тежње босанских краљева, да од Србије одузму земље, које је на левој обали Дрине имала. Изгледа да су Бошњаци захватили били неке земље деспотове на Лиму. На босанкоме сабору у Коњицу год. 1446 учествовале су и неке владике, којих су дијецезе и пре и после спадале у државу Ђурђеву. На одлукама тога сабора потписан је на пр. Теофан митрополит Рашки. Осим њега долазе ту и потписи, који сведоче ако не о фактичној окупацији неких српских земаља, а оно о претензијама круне босанске. Тако су се потписали: Павле Кубретић, војвода од Зворника и Мачве, Никола Алтомановић, „*војвода од Ваљева и намесник у краљевим земљама у Србији*“, Велимир Јамометовић, „*војвода и намесник у Рашкој*.“[1]

Видели смо напред како је Стефан Вукчић Косача радио да заузме све што је од Зете Ђурђу остало било. Видели смо како је то изазвало акцију млетачке владе, која се свршила тиме, што су Млеци заузели Дриваст, Бар, Будву и сву доњу Зету, оставивши неки део горње Зете у власти кнеза Стефана Косаче.

Није лак посао био повратити те земље од њих. Са свима њима борити се у један пут и у исто време била је ствар по све немогућна. Шта више, могло је бити питање: да ли не ће они сви троје устати сложно на Ђурђа, ако би он ма само једнога од њих напао. Политика коју је деспот у онаким приликама предузео била је врло измерена. Он је показао да превасходно уме да споји гипкост с великом енергијом, кад је за то тренутак долазио.

Пре свега деспот се поравнао с кнезом Стефаном, или управо херцегом Стефаном, јер је он те исте год. 1444 посредовањем папе Евгенија добио од цара немачког Фридриха IV титулу «Херцега од Светога Саве». Херцег Стефан, осим сродствених своза с деспотом Ђурђем, имао је потребу да буде пријатељ с Ђурђем већ и са заплета, који му је управ с оне нове титуле с Босном предстојао. Још не знамо све појединости оног поравнања. Знамо само толико поуздано, да је Стефан повратио деспоту град Медун у Зети.

---

[1] Најпре се сумњало у аутентичност оне листине на којој су се нашле одлуке сабора у Коњицу. Али се аутентичност њезина потврђује самим догађајима, који су у Босни следовали. Штампана је у Kerchelich, Notitiae praelim. 271. Farlati, Illyr. Sacrum I, IV, 68. — R. Schimeck, Pol. Gesch. d. Koenigr. Bosnien, 119.

Краљ босански Стефан Томаш (почео владати с концем 1443 † 1461), сазнавши за то поравнање, јавља за њ дужду млетачкоме у Фебруару г. 1445. Још додаје, „*да су се и «кнез Стефан» и деспот Ђурађ сложили и споразумели на штету Млецима*“, па са своје стране нуди дужду свој савез противу Стефана.[1]

Млеци су понуду ту одбили. Страхујући да их Турци не нападну, и спремајући се на могућни рат с њима,[2] Млеци су наравно морали избегавати сукобе на другим странама. Осим тога по традиционалној политици њиховој са свим им је говела сепаратистична тежња новога херцега од Св. Саве. Малена херцеговина, која имађаше нешто излаза у Боку Которску и на јадранско море, мање им је опасна била, него босанска краљевина у којој би она херцеговина чинила саставни део. Све се то разуме и разуме се што су Млеци одбили понуду босанску. Али је тешко разумети онај иронични тон који звучи у целоме одговору млетачкоме на претставку краља босанског.

На доставу његову о савезу међу Стефаном и деспотом Ђурђем, као и о непријатељском карактеру тога савеза према Млецима, влада млетачка одговара: «Хвала вам што нам јављате, *али с деспотом*

---

[1] «... Comitem Stephanum Bossine dedisse Despoto Rasciae quoddam castrum situm im partibus Albaniae nuncupatum Medon, et cum eo Despoto concordem esse et se intelligere ad damna nostra», Acta Arch. Ven. II, 382.

[2] Hopf, Griech. Gesch 114.

Ђурђем ми држимо и имамо пријатељство и љубав и верујемо да ће он хтети да је и даље одржи;[1] а кнез Стефан послао нам је поклисаре и као да жели да с нама у љубави живи; *а у осталом ми ћемо се постарати да нам не може нахудити баш ни да хоће.*“

Што се тиче заједничке радње противу Стефана, то Млеци у томе предлогу виде један нов доказ, како је краљ босански из дана у дан све већи пријатељ њихов; *али, почем се с мора врло мало може кнезу Стефану нахудити*, а *са сува од стране босанске може, то нека краљ ако хоће и напада са сува!*“

На послетку и између осталога краљ је босански изјавио жељу, да Млеци пошљу к њему сталнога свог посланика. На ово млетачка господа одговарају: «истина ми желимо да свагда и у свачему учинимо по вољи његовој узвишености, али — *не видимо узрока, за што да пошљемо нашег посланика, нит видимо шта би имало тамо да се ради, нит би се нашао какав наш властелин, који би хтео тамо да иде, нити би знао шта тамо да ради.*“.[2]

Одговор је овај дат 4-ог Марта 1445 посланику и канцелару краља босанског кнезу Павлу од Јајца. Тешко да лукава сињорија није доставила до знања деспоту Ђурђу што је предлагао и какав је одговор добио његов династички супарник.

Са Ђурђем је она ступила у дипломатске сношаје још с почетком те године и покушала да дипломатским путем расправи нека питања која није могућно било избећи.

---

[1] Cum prefato domino despoto bonam habemus et tenemus amicitiam et benevolentiam, quam tenemus eum conservare velle.» *Secr. cons. rog. Lib. XVI, ch. 152.* Acta Arch. Ven. II, 383.

[2] На нав. м. 385.

Јануара 17-ог дужде Франческо Фоскари пише деспоту својеручно те му изјављује радост, што се васпоставио у држави својој и што је опет заузео своје земље и градове.[1] Па онда одмах прелази, да каже, како је влади млетачкој гувернер града скадарског јавио, да се у Горњој Зети у име деспота Ђурђа заводе нека новачења, *која нас заиста у неколико зачуђавају кад узмемо у поглед, колико смо усрдно одани вашој сјајној личности и колико вас братски љубимо.* Јер, ако смо у рату, што га имадосмо, а и сад имамо, с вашим и нашим непријатељем *кнезом Стефаном војводом* (quod si de manibus comitis Stephani Vaivode publicis hostis vestrae illustris magnificentiae et nostri etc.), и заузели нешто, што је ваше било, мислимо да смо тиме учинили што је и за вас добро и угодно. Нити је потребе било, да се одмах приступа к новачењу каквом; него ако је по вољи вашој сјајној великости, као што је по вољи нама, да пошљете кога к нама, ми смо вазда готови да се споразумемо на оно што је прилично и поштено.» На свршетку писма моли се деспот да и оне новштине укине.[2]

---

[1] «Ad notitiam nostram diversis modis deductum est, vestram illustrem magnificentiam terras et loca sua recuperasse et in dominio suo restitutam esse, de quo profecto ex singulari et antiquissima affectione nostra ad vestram excellentiam ingentem animi consolationem accepimus, cum omnem bonum statum honores et comoda vestra propria reputemus.» Acta Arch. Ven. II, 381.

[2] Acta Arch. Ven. II. 381.

Као што ће се из познијих преговора видети, новачења, на која се Млеци жале, у томе су, што је деспот својим поданицима у Горњој Зети забранио, да одлазе у Скадар по со и другу купљу, и што је у опште затворио путове млетачкој трговини по Србији. Знатна је она листина пуждева и по томе што сведочи да се с јесени г. 1444 власт деспота Ђурђа већ признавала у Горњој Зети.

Деспот се одлучи, да пошље нарочиту посаобину у Млетке. Својеручно писмо његово, које су посланици његови однели дужду, потписато је било 30 Априла 1445. Сам оригинал тога писма до сада се није нашао. Али по ономе, што је дужде на њ одговорио,[1] слободно нам је закључити, да је оно било више формалнога садржаја, захваљујући на честитању од 17 Јануара, препоручујући посланике, и још као да је била у њему једна реченица, да Млеци делима докажу, да им је честитка она од срца ишла.

Посаобина је стигла у Млетке негде око 10 Маја, јер већ 14-ог истог месеца дужде саопштава сенату, какву му је изјаву посланик деспотов учинио. Из тога саопштења види се, да је Ђурђев посланик од прилике овако говорио:

«Кад се оно колебала држава и стање мога узвишеног господара, он је командантима градова и земаља, које има у Арбанији, издао овакву заповест: ако вас притесни каква невоља, предајте градове и земље у руке дужда млетачког, мога доброг брата и пријатеља, јер знам да ће ми их он опет предати, кад се у државу вратим. Па како се по божјој милости ево сад у државу своју повратио, то моли дужда, да му изволи повратити земље и градове,»[1]

---

[1] Концепат у Secr. cons. rogat. Lib. XVI. ch. 192. Acta, II, 392.

На ово је сенат одлучио, да се деспотовом посланику овако одговори:

«Чули смо и разумели све што нам је тако мудро разложио од стране свога узвишеног господара, кога смо свагда сматрали за свога најљубазнијег брата, кога и данас тако сматрамо и кога да сматрамо хоћемо и у напредак. И докле га год у невољи гледасмо вазда нас је заиста болело, и труђасмо се сваком приликом да чинимо оно, што би његовоме превасходству мило и угодно било. И кад је по ново задобио своју државу, ми смо се с њиме заједно зарадовали као с најбољим братом и истинитим пријатељем нашим. И хоћемо да његово превасходство знаде ово: кад је кнез Стефан, наш и његов непријатељ, упао непријатељски у Арбанију и заузео Бар, и кад је војвода од Дриваста већ пошао био к поменутоме кнезу Стефану да му и тај град преда, тада је наш заповедник у граду Скадру на брзу руку скупио војску нашу, па са великим нашим новчаним трошком и другим губитцима отео Бар од кнеза Стефана, а то се готово исто може рећи и за Дриваст и за остало, јер би се све непремено њему предало било. Молимо дакле братски његово превасходство поменутог господина деспота, да узме у призрење, што смо ми онолики трошак и онолике жртве око оних места поднели, и што смо их узели из руку кнеза Стефана, па нека његово превасходство буде задовољно, да она места ми и даље држимо, као што јѐ то и право и поштено, а и нека помишља, да кад су у нашим рукама, то је као да су и у његовим.»

---

[1] Види увод у Secr. cons. Rogat. lib. XVI, c. 180. Acta II, 394,

Сенат је још истога дана донео тајну одлуку: ако се посланик деспотов с онаким одговором не задовољи, онда, пошто се већ сва убеђавања са тога гледишта исцрпе, нека се пристане, да се деспоту врати, што је од горње Зете заузето, а све друго да остане Млецима.[1]

Изгледа као да је српска посаобина, добивши онакав одговор, тражила из Смедерева нових настављења. У почетку Јуна већ су их добили били, јер видимо да дужде 9-ога тога месеца извештава сенат, «да српски посланици, саслушавши онај одговор владе млетачке, изјављују да ипак остају при томе, да Млеци на леп начин поврате деспоту земље његове.»

Сенат се сагласи, да се опет одговори с пуно ласкавости за личност деспотову, с пуно уверавања о љубави к њему и о жељи, да с њиме одрже срдачне одношаје, али и да се опет каже, да градове не могу никако повраћати, прво што су их узели *не од деспота*, већ од млетачког и деспотовог непријатеља кнеза Стефана, а друго и поврх свега Млеци су се грађанима оних градова заклели, да их никоме предавати не ће.[2]

Овај је одговор био врло учтив, врло јасан и одсудан. Као да се рачунало, да ће деспот наишав отпор, с обзиром на исцрпаност свога народа, повући се натраг и дићи руке од свега. Али српски посланици одговорише:

---

[1] За текст јавне и тајне одлуке види Secr. cons. Rogat. Lib. XVI, ch. 180. Acta, II, 394.

[2] Secr. cons. Rogat. lib. XVI. ch. 180. Acta, II, 395.

„*Кад не можемо да добијемо други одговор, то обзнањујемо влади млетачкој*, **да ће се наш господар деспот постарати, да своје земље задобије на онај бољи начин, на који узможе.**“[1]

У овом одговору има пуно дипломатске финоће. Изгледа врло природан, логичан и јасан, и опет у самој ствари није јасан. Шта мисли деспот с оним «бољим начином на који узможе?» Је ли то рат, којим се озбиљно прети, или је празна фраза, којом се повлачење згодно покрива?

На сваки начин занимљиво је видети какав је утисак такав одговор учинио на господу млетачку. У томе се утиску огледа значај, који је Србија у оној констелацији политичкој имала, а огледају се и неколики тајни покрети у борби која је се водила о суprематији на јадранскоме мору.

Дужда је одговор српске посаобине са свим изненадио. Чинило му се да из њега проговара нека необично велика поузданост деспота Ђурђа, која може да је с великом опасношћу за Млетке скопчана. Пожурио је се да одмах сенат извести. Српска је посаобина учинила ону изјаву дужду деветога Јуна, а десетога већ видимо како сенатори млетачки већају шта да се чини. Тек из тога њиховога већања и из одлука, до којих су дошли, види се, какву је панику и за што она српска изјава учинила.

«*Из оних речи*», вели се у мотивацији сенатских одлука од тога дана, «*јасно се може видети, да ће деспот да покуша, да оружаном руком*

---

[1] На ист. м.

заузме оне земље у Арбанији. И узевши у поглед, да се поменути деспот помирио и свезао с кнезом Стефаном, нашим јавним непријатељем, који је сусед нашим земљама и нарочито општини Которској, у заливу које он има град Нови, **где су ове године пристајале и стајале галије краља Арагонског, ради споразумевања, које, као што се говори, има између њих; — и узевши у поглед, да је поменути деспот моћан владар (dominus potens), и да нам не би ишло у рачун, да се с њиме у оним крајевима заратимо; —** и узевши у поглед, да нема другог бољег пута, да се предупреди, или бар одложи зла намера, коју има, или на коју се подстрекава, него да му се пошље наш нарочити посланик, који ће онај наш частан и правичан одговор код поменутог господара оправдати, и који ће наш посланик без сваке сумње наш одговор много боље објаснити, него што ће то учинити посланици истог деспота; — узевши осим тога у поглед, да ће наш посланик кад тамо буде, моћи видети и чути о покретима и спреми поменутог деспота, па ће моћи доставити то до знања нама и нашим командантима у Арбанији, као што ће с друге стране може бити успети, да отклони или бар одложи злу намеру, ако какву деспот има, а можда ће и какву корисну погодбу с њиме учинити моћи: — одлучује се: да се тајним гласањем избере један посланик, који има ићи деспоту, који се има изјаснити (прима ли мисију или не) одмах или најдаље сутра до 3 сата, и који се тога посланства не може одрећи без глобе од 500 дуката."[1] Даље су одлучили, да се посланику даде на пут 200 дуката, да му се дозволи да поведе собом једног секретара, једног дворбеника и шест чељади; на послетку, и да се српски посланици известе, да млетачки посланик полази к деспоту.[1]

---

[1] Secr. cons. rogat. Lib. XVI, ch. 187. Acta Arch. Ven. II. 389.

Шта се збило између часа, у коме је под очевидним притиском страве од заплета са Србијом одлука она донесена, и једног познијег часа тога истог дана, не знамо. Али је тек у тајним протоколима сенатским забележено, да је истога дана сенат одлучио, да се избор посланика, који има ићи к српском деспоту, одложи док се види, шта ће у српских посланика израдити секретар дуждев Јован Регвардат.

Регвардат је био окретан дипломат. Видели смо га год. 1435 у Смедереву као секретара у посаобини Николе Мема. За тим г. 1444 као млетачког посланика на двору угарском у Будиму и у Сегедину, којом је приликом имао да извршује разне поруке своје владе деспоту Ђурђу. Он је очевидно имао доста прилике да се упозна с политичким одношајима Србије као и да веже познанство са српским државницима.

Отишао је к српским посланицима заједно са својим другом Јеронимом Никуолом, који је био други секретар дуждев. Из извештаја њихова поднесеног сенату види се, да су имали разговор о политичким стварима и да је тада један од посланика српских — «кнез Стефан, преко тумача између осталога рекао, како је од пресветлога господина дужда лепо виђен и господски почашћен био, тако да намерава за свагда бити добар слуга наше (млетачке) државе па чинили господари (дужд и деспот) између себе шта хоће.»[1] Даље је кнез Стефан изјавио, како се нада, управо не сумња, да ће се ствар лепо уравнати и удесити само кад његов «светли господар деспот» чује одговор дуждев, а господар његов «доброг је срца, праведан и правичан» (addens quod predictus dominus suus erat bonae conditionis et iustus ac rectus)

---

[1] На ист. м. 390.

У сенатским протоколима стоји даље записано: «Почем из оваких речи доста јасно излази, да би одлазак нашега посланика к деспоту пре био нама на штету него на корист, *то се* **већином гласова** *одлучује: да се посланик никако и не шаље.*»[2] Из једне белешке види се да је за ову нову одлуку гласало њих 51, а 38 сенатора дали су свој глас да се остане при оној првој одлуци те да посланик иде у Србију.[3]

Шта је ово? Каква је то чудновата промена ситуације?! Ономад проста али мушка, достојанствена реч; ономад тешка брига на челу дужда млетачког, забуна у палати у којој сенат млетачки већа. Данас главни српски посланик чини до земље поклоне дужду, говори како ће се све лепо уравнати, уверава како ће да служи ову сјајну господу млетачку, која су га тако одлично почастила и у које му је тако лепо било. Данас је забуна на нашој страни. Кнеже Стефане, шта ли ти је памет занело? Каквим су те мађијама опили лукави Латини, те у зао час заборави, како ће о твоме говору, — можда о непотпуним одломцима твога говора, можда о нетачном преводу твога говора — да једнога дана суди, према господи својој суревњиви и подозриви народ српски? Каква ли је ватра растопила кремен срца твога, који јуче, онако хладан, прамен варница сипаше? Да ли златна жеравица од цекина, да ли сјај дивно извежених панцера, или скрлетни пламен мекане кадифе, да ли свила, да ли зибелини и мекши и скупљи од свиле, да ли златни паси и коласте аздије? Да није чаробност оне јаве што је као вилински сан, кад се звезде трепћући узму огледати у смарагдовом огледалу великог канала, кад сребрна месечина падне на пијацу светог Марка, поспе мраморно лице духждеве палате, поспе кубета и сводове цркве Маркове, те све трепти као да је од мекане срме, док евангелистов лав крилати на високом стубу стражу чува? Или је чаробност, силнија од сваке друге, чаробност млетачке виле какве, са златорусом косом, црним очима, млечним образима, малим устанцима, витким стасом као у видре, једне од оних вила, које се рађају у овим мраморним позлаћеним дворовима што су као из мора израсли? Ономад си говорио као Самсон у пуноћи снаге своје; данас као Самсон, коме је хитра Далила власи подсекла. Оној сладострасној атмосфери у престолници светске трговине, ономе блеску од процеђене раскоши, може бити да многи и многи од твојих потомака не би могао да одоли. Али баш што смо слаби и грешни људи, волимо да се смејемо твојој слабости, и волимо да држимо строги суд над грешношћу твојом.

---

[1] «Comes Stefanus, unus dictorum oratorum, inter cetera per interpretem dixit, quod fuerat bene visus et humane tractatus a serenissimo domino duce, adeo, quod faciant domini quidquid vellint, intendebat semper esse bonus servitor nostri dominii.» Secr. cons. rog. Lib. XVI, ch. 189. Acta Arch. Ven. II, 391.

[2] На ист. м. стр. 392.

[3] На ист. м.

Посланици српски кренули су се из Млетака у другој половини Јуна. Понели су собом својеручно писмо од дужда деспоту, потписано 18-ог Јуна. То је био одговор на деспотово писмо од 30 Априла. Пада у очи што у уводу свога писма дужде с великом пресудношћу потврђује, да му је оно прво честитање (од Јануара исте год.) заиста од срца ишло. Што се тиче предмета саме посаобине, то ће му, наставља дужде, његови посланици без сумње казати, какав су одговор добили, а тај одговор не може бити, да га не ће задовољити, јер Млеци никад не ће ништа, што није право и поштено. На послетку изјављује, како Млеци желе не само да се братство и најпотпуније пријатељство између њих и деспотове државе сачува, него ако је могућно, да му се још нешто и дода, те да се добро бољим замени.[1]

Наши извори за сада ту пресушују.

Између времена, до кога напред помињате листине допиру, па до времена, од којег опет имамо аутентичне споменике о одношајима између Србије и Млетака, стоји кратка периода од не пуне две године. То кратко време можемо без страха испунити логичном последицом онога, што је претходило, и логичном непосредном претходницом онога, што је следовало. Очевидно је да су одношаји између њих у г. 1446 и 1447 били што се каже у запетом стању По млетачкоме понашању за деспота је Ђурђа постало доста јасно, да или му севаља оставити Бара, Будве и Дриваста, или апеловати на оружје. Одмах у рат с Млецима ступити било је готово немогућно, јер је у опште народу и благајни деспотовој требало нешто времена да се опораве. А може бити да је се оружан сукоб с Млецима одлагао био и због свадбе деспотовог сина Лазара, као и са потребе, да се сачека с «одрешеним рукама» развитак политичког врења у Босни, у којој се у г. 1446, као што споменусмо, држао знаменити сабор у Коњицу.

---

[1] Secr. com. Rogat. lib. XVI, ch. 192. Acta Arch. Ven. II, 393.

Без сумње је деспот обнављао своје покушаје, да се мирним путем споразуме с Млецима. Али се до свршетка г. 1447 с тим успело није. Почетком г. 1448 деспот је предузео да покуша шта се оружаном диверзијом учинити може.

Четрдесет осма година петнајестога века у опште је знаменита са велике бруке источних хришћана. У место да се хришћанске државе: млетачка, босанска, угарска, српска и арбанашка, сложе противу Турчина, оне се кољу између себе.

Скендербег удара на млетачке градове у Зети, тражећи по некаком наследном праву Дањ за себе.

Хришћанска влада млетачка тајном одлуком од 4 Маја 1448 наређује, де се обећа пензија годишња од стотину дуката некоме Зећанину, који се нуди да убије Скендербега.[1] А 27 Јуна одлучују, да гледају свима средствима, да побуде Турке, да нападну на Скендербега, да га упропасте «*и не само из Арбаније, него са овога света протерају.*»[2]

---

[1] Secret. cons. rogat. L. XVII, ch. 221. Acta, II, 402.

[2] «Ut dicte gentes Theucri cito conducantur in paisinm Albaniae ad *ruinam* illius Scanderbeghi, dando illis omnes favores possibiles, quibus men-

Док су Млечани збуњени борбом са Скендербегом, Ђурађ предузимље диверзије противу њих. А док се он тиме бави, Бошњаци дижу војску противу Србије.

Док се Срби и Бошњаци туку, Угарска купи војску да удара на Турке и полазећи на њих, Хуњадија плени Србију као земљу непријатељску!

Тешко да су кад год симптоми хаотичног стања у источном хришћанству јасније на видик излазили, као те год. 1448, симптоми стања, које објашњава, како је могло бити, да једна хордија турска покори толике царевине!

Да се вратимо на сам ток догађаја.

У лето г. 1448 већ се опажа покретање српске војске у Горњој Зети. Од 27 Јуна т. г. имамо настављења, која је влада млетачка, — дознавши «*да је деспотова војска заузела кланце Ђурашинске у Зети и да се приближила Котору*», — издала команданту скадарском. Налаже му да гледа, да се састане с деспотом, ако би он сам дошао у Зету или у крајеве близу Арбаније, или пред Котор, а ако не дође, онда нека се састане с војводом, који командује војском деспотовом. Препоручује му, да гледа да убеди деспота, да је право, да Дриваст Бар и Будва остану у власти млетачкој; али ако у томе не успе, онда нека пристане, да се деспоту поврате ти градови под условом, да накнади Млецима сав трошак, који су око њих имали, «*јер најпосле*», вели се у том настављењу, «*боље је да му те градове с миром повратимо, него да пу-*

---

diantibus dictus Scanderbegho non modo de Albania, sed de mundo ejiciatur.» Acta, II, 407.

стимо, да их сам силом отме, и да с њиме ратујемо.»[1]

Даље се из тога настављења види, да је једна спорна тачка између деспота и дужда била и у томе, што Млеци нису хтели да положе деспоту доходак скадарски (т. ј. по 1000 дуката годишње) за оне године, за које је био без државе. Они се брањаху тиме, што се онај доходак скадарски обећао под природном претпоставком, да трговина иде и да поданици деспотови долазе у Скадар и у Котор по со и другу купњу. А како најпре због ратних прилика поданици његови нису долазили ни у Скадар ни у Котор, а сад опет не долазе што им је он то забранио, то наравно царина скадарска нема никаквог дохотка од трговине са Србијом, па по томе ни деспоту нема дохотка од царине. «*Али, ако никакви разлози не помогну,*» говори се даље у настављењима, «*онда, почем имамо намеру, да због садашњих прилика мир држимо, нека је провизору Арбаније капетану од Скадра слободно, да деспоту обећа:* Бар, Дриваст и Будву, а на име неплаћенога дохотка скадарског једну до три хиљаде дуката, које да се исплате у року од две године, но све то под условом: да он своје поданике шаље у Скадар и у Котор по со, и да путове отвори трговини.[1]»

Ако провизору од Арбаније не испадне за руком да се с војводом, командантом деспотове војске погоди о миру на основу горњих концесија, онда му се препоручује, да сам отиде к деспоту у том послу. Значајно је што му још на срце међу да гледа, ако може како да задобије и Србе противу Скендербега, па му се даје слобода, да, «*ако му се види нужно*», може обећати по што год «*саветницима и другима, који се око деспота, или око команданта његове војске нађу*».[1]

---

[1] Secr. cons. rog. lib. XVIII, ch. 14; Acta, II. 409.

[2] На нав. м. Acta II, 409—413.

Јасно је, да је млетачка влада с крајем Јуна 1448 била готова да задовољи захтевања Ђурђева. Андреја Венерије, ново наименовани провизор од Арбаније, пошао је с врло јасним наставлењима у томе погледу. Да је Ђурађ имао среће, он би на миру дочекао долазак Венеријев, и ствар би се на корист њему и Србији решила. Али пре него што је се овај могао састати било с деспотом, било с војводом, који је командовао у Зети, војска се српска сукоби с млетачком, и изгуби битку.

Не знамо за сад поуздано, где је и кад је то било. Сва је прилика да се десило некако између 10 и 20 Јула, јер већ 29 Јула сенат млетачки издаје нова наставлења Венерију. «Услед онога, што смо, пре вашега одласка из Млетака, дознавали о војсци деспотовој, ми смо вам дали слободу, да деспоту обећате земљу и динаре. Али сад, чувши о битци и о поразу, који је по божјој милости, војска његова претрпела, и почем се више не може сумњати о томе каква је сила његова у садашње доба, одлучили смо: *да, почем је срећа деспоту противна* (cum fortuna ipsi despoto adversa et contraria est), *с њиме закључите мир и обновите пријатељство, али под другим условима и у другој форми, него што стоји у првом настављењу које вам је дато.*»

---

[1] «Valde placeret nobis, quod in causa, quo tu cum Scanderbegho non fecisses pacem, pratices et procures inducendi gentes predictas, quod ad illius Scanderbeghi ruinam et destructionem veniant; et si videretur opus,... promittere aliquid consiliariis vel aliis, qui apud illum despotum vel capitaneum suum reperiuntur, damus tibi libertatem poscendi id fecere.» На ист. м. 413.

Главна је мисао новога настављења да Венерије закључи мир с деспотом на основи, «in statu quo reperitur», — на основи стања у каквом су се затекли. Најпосле, ако баш не може друкчије бити, онда нека му се обећа, да му се у напредак даје годишњи доходак од 1000 дуката од царине скадарске, но то под условом: «да не дозвољава, да војска каква преко земље његове пролази идући на млетачку област, а караванима трговачким да допусти, да слободно могу долазити у земље и градове млетачке, као и да допусти да поданици његови долазе по со.»[1]

Што је српска војска у Зети битку изгубила, томе је по свој прилици поглавити узрок диверзија, коју је босански краљ Стефан Томаш учинио. Деспот се нашао у нужди да концентрише што више војске на границу босанску, а наравно услед тога војска његова у Зети није могла велика бити.

Не знамо за сад како се почео тај рат. Можемо само замислити, да су се одношаји између Босне и Србије погоршали од Коњичког сабора (24 Јун 1446) на овамо, у колико се у смислу облика тога сабора предузела оштра гонидба Патаренаца и православних.[2] Чинило се да католичка пропаганда никада није веће триумфе у Босни славила него 1446-1448. Нови краљ босански Стефан Томаш, ванбрачни син краља Остоје Христића, захвалан што је папа Евгеније IV са два потеза пера претворио незаконитост његову у законитост,[1] постао је био слепо оруђе у рукама папиног легата и генерал-инквизитора Томазинија.[2] Питање о граници између деспотовине Србије и краљевине Босне никако још није било решено. Наравно да су се под утицајем католичке пропаганде и односи између деспота Ђурђа и краља Томаша од зла на горе окретали, док се не дође до правога рата.

---

[1] Secr. cons. Rogat. lib. XVIII, ch. 27; Acta, II, 414.

[2] Farlati, Illyr. Sacrum, IV. 68; Engel, Gesch. v. Serw. 394. Schimek, Pol. Gesch. von Bosnien, 117.

Ствар мора бити да је била озбиљна. Из писма које је провизор Венерије из Скадра писао дужду 29 Августа 1448 год. видимо, да је се сам деспот Ђурађ лично бавио с војском у Босни.[3] А о томе имамо и сведоџбу једног нашег домаћег извора, о коме ћемо ниже помињати и више.[4] С босанском је војском био сам краљ Томаш.

Неколико само дана после датума оног Венеријевог писма дошло је између српске и босанске војске до одсудне битке. Србима је командовао брат Јеринин војвода Тома Кантакузен; Бошњацима краљ Томаш. Не знамо за сад на коме је се месту битка била, али знамо дан, јер сви наши летописи једногласно пишу: «*в љето 6957 (1448) Септембрија шестог разби Тома краља босанског Томаша.*[5]

---

[1] Theiner, Vetera Monumenta, I, 388.

[2] Schimek, на ист. м.

[3] Acta, II, 419.

[4] В. даље главу шесту о преносу св. Луке.

[5] Šafarik, 78; Гласник XI, 144; Новаковић, 268 има «Септембрија 16-ог». Види Rad jugoslavenske Akademije, V. 179.

Пораз босанске војске био је тако потпун, да се Ђурађ није имао више бојати озбиљне опасности са те стране за ту годину. Он је сад могао опет да поклони више пажње стварима у Зети. У Млецима су почетком Октобра већ чули ' били, како се српска војска спрема да удара на млетачку област, и како јој је за команданта одређен најмлађи син деспотов деспот Лазар.[1]

У осталом влада је млетачка живо желела да до мира дође. Ово нарочито од како је чула, да је турска војска одступила од Кроје не свршивши ништа озбиљно противу Скендербега. С овим су истина 4 Октомбра у Лешу мир потписали; али су се бојали да он, ослобођен од опасности од Турака, с нова не удари на млетачке градове. У настављењу, које је 10 Октобра 1448 послала Венерију, она каже изреком да налази, «*да је боље да живимо у миру са суседима владаоцима, него у непрекидним ратовима, због којих од оне провинције (Зете) никакве користи не вучемо, него шта више власт нашу у оним крајевима излажемо очевидној опасности.*»[2] Из тих побуда пишу даље господа млетачка, «*са жудњом изгледамо да чујемо шта си учинио с деспотом и како си се с њиме погодио. У осталом, кад узмемо у поглед дубоку старост деспотову, стање његових синова, пораз који је у Зети претрпео од наше војске, а и рат, у који је се заплео са пресветлим краљем босанским, онда се уздамо, да ћеш се с њиме о миру погодити, или ако се не погодиш, а оно да не ће*

---

[1] Secr. cons. Rog. lib. XVIII, ch. 53; Acta, II, 421.

[2] Acta II, 422.

бити велике разлике.» Провизор се овлашћује да понуди деспоту годишње по 1500 дуката, а да градове више не тражи. Ако на то не пристане, онда провизор нека не прекида преговоре, него нека јави у Млетке шта деспот захтева, па нека чека даља настављења.

Кад је ово настављење од 10 Октобра стигло пуномоћнику млетачком, деспот је већ био обуставио свако непријатељско покретање према млетачкој држави. Нова једна изненадна неприлика појавила му је се од Угарске. Јован Хуњадија марширао је моравском долином. Пошао је на Турчина, пленио је Србе.

Време је да погледамо на одношаје између Србије и Угарске.

---

[1] Acta II, 423.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

ОДНОШАЈИ К УГАРСКОЈ ДО ПОГИБИЈЕ ЈОВАНА ХУЊАДИЈЕ (СИБИЊАНИН ЈАНКА) НА КОСОВУ

1444–1448.

Спасавши се бегством из погибије код Варне, војвода Јован Хуњадија стиже у Угарску, киван да се освети Турцима, доста горак на оног мудрог упорног старца у Смедереву, још више на оне суседне хришћанске владаоце који обећаше да пошљу помоћ, па је не послаше[1]. Али пре свега и више свега обузеле су га биле две велике бриге: једна да Турци не нападну на Угарску, — друга, како ће се у самој Угарској окренути унутрашње ствари.

---

[1] У писмима, која је писао после катастрофе код Варне, — бар у онима која су се до данас пронашла, — Хуњадија се не жали ни мало на Ђурђа, а жали се на оне друге који обећаше помоћ па реч не одржаше. «Multi etenim circumvicini principes, puta, utriusque Walachiae, item de Bulgaria nonnulli, caeterum de Albania quam plures, ac de Constantinopoli, plurima undiquaque armorum pollicebantur subsidia, invitabantque nos, pennatis, ut aiunt, advolare pedibus, caetera omnia itidem provisa esse.... Omnium quasi frustrasi auxilio, et omni provisione vacui, vidimus insperatam rerum faciem, vidimus quoque supratactorum Principum in hac re optima, pessimam nobis plecti amicitiam, vidimus deinque pollicita nobis subsidia, e regione in insidias convolasse.» Писмо Хуњадијино папи од 11 Маја 1445. Johannis de Zredna Epistolae, у Schwandtner, Script. Rer. Hung. II, 18.

Као сви велики људи, и Хуњадија је имао велику слабост људску, која се зове властољубље. Као сви истински велики људи, Хуњадија је имао у срцу своме поред живог обилатог извора љубави за пријатеље своје, још и горак извор мрзости за противнике своје.

Јасно је било да на престо, смрћу краља Владислава пољског упражњени, нико нема законитијег права од детета Ладислава, сина краља Алберта и краљице Јелисавете, кћери цара Жигмунда. Јасно је да би ваљало да сталежи угарски изберу наменика, који ће за малолетства краљевог, државом управљати. А ко је имао природнијег права и више практичног изгледа да као наменик уз краљевско дете поред круне стане, него ујак дететов, сродник цара Фридриха, зет деспота Ђурђа, моћни властелин у Хрватској и Славонији. гроф Улрих Цељски?

Али је тога ујака краљевског мрзио војвода Јован Хуњадија. Маџар Хуњадија мрзио је Немца Улриха. Хуњадија, са племићским грбом од ономадне, мрзио је грофа Цељског са кнежевским грбом од старина. На гласу војник, који је са сабљом у руци улетао у турску војску и побеђивао је, мрзио је препреденог политичара и политичног интриганта, који се својом духовитошћу радо разметао око свилених фистана великих госпођа. Поштенији, али и суровији, Хуњадија мрзио је углађеног, али мање поштеног Цељскога. На послетку, претенденат на намесништво краљевског достојанства, мрзио је на претендента за наменика достојанства краљевског. Осим подједнаког властољубља и подједнаке узајамне мржње, ова два човека нису имала ништа заједничко.

Од године 1444 борба Хуњадије с грофом Цељским иставља се на дневни ред унутрашње политике угарске. Борба та има у себи врло много себичнога, али ипак и нешто патриотичнога. Узајамна мржња она два човека постаје јавна фаталност. Она носи на себи печат неког проклетства. Не знамо који ју је ветар и одакле као крилату отровну сенку донео, нити где је прва клица пробила. Цељијевци су иронично причали, да је то било још у оно доба, кад је Јован Хуњадија као коњушар служио у шталама грофова Цељских. На сваки начин, тај некадашњи коњушар спречио је у оним великим догађајима знаменитој години 1444-ој, да грофови Цељски не седну на престо краљева босанских.[1] Ове године отровна стабљика њихове мрзости већ је висока, али још није развила цвет. Цвет ће тај да буде крвав. Заиста, историја не може да не застане у правоме чуду. Усред урнебесног крхања на балканскоме полуострву, усред буре, која је силно ускомешала вековима сталожаване слојеве народно-државних створова, усред хаоса, који је гутао државе и претио да прогута народе и расе, — истискује се пред историју источних народа породична драма једна. Јован Хуњадија и Улрих Цељски, који се мрзе; — мудри старац Ђурђе, који се напреже да их у интересу Србије и Угарске, у интересу своје куће, измири; — двоје деце, Јелисавета Цељска, унука Ђурђева, и Матеја, млађи син Хуњадијин, деца која треба да се љубе и љубављу својом да засладе горчину родитеља својих; — и опет се све свршује као права трагедија страшном једном катастрофом, мучким убијством Улриха Цељског и умирањем Владислава Хуњадије, брата Матејиног, на јавноме губилишту. Није ли то опет она фатална црна сенка, која као да верно прати руку Ђурђа Бранковића, кад год се она макне да што подиже, обнавља, измирује, сачува и спасава!

---

[1] Год. 1428 краљ босански Твртко, учинио је тестаменат, да по смрти његовој на престо босански дође гроф Херман Цељски, унук његов по кћери Катарини. Кад је Твртко године 1443 умрьо, Хуњадија, само да Цељски грофови не дођу на босански престо, навалио је не краља Владислаза да призна Томаша Остојића, ванбрачног сина краља Остоје, за краља босанског. Schimeck, Pol. Gesch. von Bosnien. Краљ Томаш из захвалности према Хуњадији листином једном од Јуна 1444 из Бобовца обвеза му се на вечно пријатељство, на давање годишњег поклона у 3000 дуката и на помагање противу свих непријатеља. Fejér, Codex diplom. Hung. X, 59.

Да се вратимо к самим догађајима. После смрти краља Владислава (10 Новембра 1444) привремено је угарском краљевином управљао палатин Хедерварија, пријатељ Хуњадијин.

У Фебруару 1445 састану се у Стојном Београду највећа господа угарска да се посаветују о положају и потреби земље. Ту се договоре, да сазову велики земаљски сабор на Ђурђев дан те године, а међутим, — да би се предупредила анархија у земљи, — поделе ову у неколико војничких округа, којима управнике поставе сами између себе. Том је приликом Хуњадија добио у управу земљу између Тисе и Дунава, а наш стари познаник Матко Таловац земљу између Саве и Дунава с нарочитом препоруком, да добро пази на покретања грофова Цељских у Славонији и Хрватској.[1]

---

[1] Engel, Geschichte von Ungarn, III, 86.

Принц Ладислав Албертовић био је тада у Бечу, у свога тутора цара немачког и херцега од Тиролске и Штирије, Фридриха IV. Тамо се бавио и Улрих Цељски.

Страх да ће с Ладиславом доћи у Угарску уплив немачки, а нарочито уплив његовог ујака Улрика, био је тако велики, да се, с погледом на сабор, који је предстојао, у велико говорило, да би готово најбоље било, да се за краља изабере Маџар, а ако то не може, онда да се Угарска прогласи републиком. Разуме се да су цар Фридрих, грофови Цељски (Улрих и отац му Фридрих), Јискра, Никола Ујлакија, Владислав од Горе бан Мачвански, рођак деспота Ђурђа, на сву прилику и сам деспот Ђурђе, радили да се осигура избор Ладислава.

Нарочито је велику ревност за Ладислава развио даровити Енеј Силвије, који је тада био секретар цара Фридриха, а после неколико година ће да постане папа Пије II. У писму своме на примаса угарског, кардинала Дионисија, Силвије се труди да докаже апсурдност идеја, да се Маџар бира за краља или да се краљевина прогласи републиком. «*Шта?*» пише он, «*зар ви* (великаши угарски) *збиља мислите, да би краљ босански, деспот српски и други великаши, који једва признаваху за краљеве Лудвика и Жигмунда, трпели за господара једнога кога би ви из ваше средине изабрали?!*»[1] На другом месту вели: «*Мислите да прогласите републику? Зар не знате да се у таквој држави на племство с подозрењем гледа, да се простаци на висину издижу и да они земљом владају, и што год*

---

[1] Epistolae Aen. Sylvii, 78; Klein, Fesslers Gesch. von Ung. II, 497.

је боље и одличније то одсецају? Погледајте само на државе, у којима је република; у власти тамо нема ни једног племића већ све сами трговци. Ја не верујем да би ма ко од вас већма волео да служи мајсторима, но краљевима.»[1]

Партија која је се бојала Ладислављевог ступања на угарски престо, није била доста јака да спречи његов избор на сабору од 26 Априла 1445, али је тај избор везала на извесне неке услове и нарочито под резерву, да се најпре пошље депутација у Пољску да се увере, да није од куда тамо жив дошао краљ Владислав, о коме се истина мисли да је код Варне погинуо, али о коме се од времена на време тек пронесе глас да је жив у Пољску дошао?!

Избор намесника није се предузимао, очевидно што партија мацарска под Хедерваријом и Хуњадијом није се осећала доста јаком, да на сигурно успе. Волела је да избор одложи до бољих прилика.

Што се тиче рата с Турцима, то повере Хуњадији као врховном војводи, да се побрине да организује војску и одбије Турке, ако би нападали на угарску земљу.[2]

Хуњадија није себи реализовао прави утисак, који је погибија код Варне на духове учинила. Жудећи нестрпљиво да спере сенку, која је пала на његову славу, мислио је да је могућно одмах још те исте године 1445 подићи сву хришћанску Европу. Видимо где пише узбудљива писма папи Евгенију и свима владаоцима западне Европе, наваљујући на њих, да помоћ пошљу. У томе је смислу оно његово напред помињато писмо папи од 11 Маја 1445, у коме између осталога о себи каже, да *«не ће мировати, докле ране отаџбини не залечи, и срамоту њезину не спере.«*[1] Послао је био у Рим као сталног свог посланика Блажа, каноника цркве Варадинске.

---

[1] Engel, Geschichte von Ungarn, III, 95.

[2] Потпуни текст одлука сабора од 26 Априла 1445 у Kovachich, Suppl. II, 9. Цитат у Engel, Geschichte von Ungarn, III, 87.

Папа је до душе учинио што је онда могао. Јула 7-ог исте г. издао је булу на све хришћанство, којом обећаваше потпуни опроштај грехова свима и свакоме, ко би лично учествовао у војни противу Турака.[2] Али се нико не одазва.

Преко лета те године Хуњадија је упао у Влашку, да казни кнеза влашког Дракула, који је одмах по погибији код Варне отпао од Угарске и поклонио се султану. Влахе је потукао, Дракула с престола збацио а поставио за кнеза влашког Дана, привrженика круне угарске.[3] С војском је својом сишао до на обалу дунавску према Никопољу и ту се састао с кардиналом Франческом, адмиралом северне флоте хришћанске, и с Готфридом Де Вери, командантом ескадре бургундске, који су ради тога састанка на галијама уз Дунав до Никопоља били доплoвили.[4] Ту су се њих тројица, како сам Хуњад каже, *«дуго разговарали и световали»* о изгледима нове једне крсташке војне противу Турака. Видели су да за тај мах не може да буде ништа; али су се обећали један другом, да најживље настојавају, да се хришћанство за ту мисао задобије и што скорије на оружје дигне.[1]

---

[1] Ivanich, ap. Schwandtner, II, 19.

[2] Raynaldi Annales ecclesiast. XVIII, 458.

[3] Thurocz, cap. XLIV, 258.

[4] Хуњадијино писмо о томе састанку папи Евгенију, од 30 Новембра 1445. Schwandtner, II, 20. Види и белешке савременика Павла Иванића (Paulus de Iwanich) 73-ће писмо. На ист. м.

Пред свршетак г. 1445, Хуњадија је послао опет једног нарочитог посланика, магистра Вићентија, у Рим, одатле у Француску ка краљу Карлу VII-ом, у Бургундију к херцегу Филипу и још к другим неким владаоцима. Обишавши тако дворове, изговоривши своје латинске беседе, доказујући како треба да се предузме крсташки рат противу Турака, магистар Вићентије, почастивши се добро, врати се у Угарску *«не донесав собом ништа друго осим речи»*, како савремени поп Иванић вели.[2]

Него све то није довело Хуњадију, да напусти своју агитацију; још мање да очајава. Он је и даље писао и позивао да се устаје противу Турчина, и да се помоћ Угарској шаље. Нарочито нам се сачувало једно такво његово писмо, писато 20 Фебруара 1446 Дубровнику.[3] Мимогред нека је речено, док Хуњадија наваљује 20 Фебруара на малену општину дубровачку, да пристане и припомогне у рату противу Турака, велика, богата и силна република млетачка 25 Фебруара те исте 1446 г. потписује мир с портом![4] Да л' је могло што озбиљнога бити од крсташке војне при тако несложноме поступању у политици хришћанских држава?!

---

[1] Писмо Хуњадијино кардиналу Франческу, кад је овај, по оном састанку, стигао у Рим. Schwandtner II, 124.

[2] «Sed nihil reportaverat praeter verba.» P. de Iwanich, Schwandtner, II, 21.

[3] Iwanich, Schwandtner, II, 30.

[4] «Marini Sanuto, Vita dei Duchi, Muratori, Scriptores Rer. Ital. XXII, 1120. — По Хопфу је млетачко-турски мир потписан 23 Фебруара 1445, а ратификован у Септембру исте год. Hopf, Griech. Gesch. II, 111.

Ова ревносна агитација, да се спере љага с оружја хришћанскога, ово његово дописивање с папом и с владаоцима европским, није могло а да се не повиси морални значај Јована Хуњадије, да га с нова не изнесе високо на видик народу угарском, који се премишљаше, кога да избере за наместника краљевскога достојанства.

Било је по више кандидата, и ако је било управо само две политичке групе, које су се око избора бориле. Партија, коју би могли назвати «народном маџарском», поделила се око два кандидата: Јована Хуњадије и поноситог Николе Ујлакије. Партија, коју би могли назвати словенском, имала је такође два кандидата: Владислава од Горе, бана Мачванског и — деспота Ђурђа.

Деспот Ђурђе, који је у интересу опште ствари искрено желио, да се у самој Угарској учини крај анархији и одношаји консолидишу, пожурио је се, те је још прошле 1445 г. био један од првих, који је писмено изјавио цару Фридриху, да као магнат угарски признаје Ладислава Албертовића за законитог краља угарског.[1] Може лако бити, да је тада први пут у младо срце детета Ладислава пало семе симпатије, које је он позније као краљ према деспоту засведочавао.[2]

Пресудних изгледа на успех деспот није могао имати, најпре што није било за веровање да ће католички прелати гласати да се управа католичком краљевином угарском повери православноме Ђурђу Бранковићу, а после, што потпора, коју су кандидатури његовој чинили цар Фридрих и гроф Цељски, није јој у угарске господе, — толико суревњиве према упливу немачком, — на препоруку служити могла. А што је ипак, поред обе те несавладљиве неприлике, Ђурађ био озбиљан, званично признати кандидат за наменсика краљевског достојанства у Угарској;[1] то само сведочи, како је тамо било доста људи од уплива, који су високо ценили личне врлине, способности и карактер Ђурђев, као и значај његовог политичног положаја на истоку.

---

[1] Крстић, Историја Српског Народа, 116.

[2] M. Dimitrijevits. Gyurgye Brankovich, 7.

Да осигурају себи успех, вође маџарске партије предузму две добро смишљене мере Најпре се Хуњадија и Ујлакија измире и сложе, да један другом не кваре избор, већ да раде заједнички да се обадвојица изберу. За тим је ваљало сломити уплив грофа Цељског у Угарској и оружаном руком понизити га У тој цељи Хуњадија с пролећа 1446 дигне војску, упадне у Хрватску и Славонију, које су земље грофови Цељски самовласно били заузели, па у њима самодржавно, независно од круне угарске почели да владају. У неколико бојева разбије цељског војсковођу Јована Витовца и принуди грофове да признаду суверенство круне угарске за земље, које су у Хрватској и Славонији држали.[2]

С оваким условима успеха Хуњадија дође на народни сабор, који је се искупио био на пољу Ракошу код Пеште пред Духове г. 1446. Ту се он измири и с кандидатом Владиславом од Горе. Овај, видевши како су изгледи његове партије пали, пристане да гласа за Хуњадију, који му обећа за то дати достојанство *«бана од Славоније»*, на место Матка Таловца, који је умрьо негде пред свршетак год. 1445.

---

[1] Thurocz, Chron. cap. XLV, 258. Bonfinius, Dec. III, lib. VII, 338. Витковић (Критични поглед на прошлост Срба у Угарској, Гласник, XXVIII стр. 41) каже да се и у актима сабора угарског од 1446 деспот помиње као кандидат, али у зборнику саборских аката ја то не могох наћи.

[2] Thurocz, cap. XLV, 259. — Bonfinius, на нав. м.

Практички је остало било да се бира између деспота Ђурђа и Хуњадије.

На први дан Духова, 5 Јуна 1446, сабор угарски прогласи Јована Хуњадију за „Губернатора краљевине» (Gubernator Regni).[1]

Овај је избор начинио врло немио утисак у Бечу, где је уплив грофова Цељских превлађивао. Само на неколико дана по свршеном избору стигло је сабору писмо од цара немачког, који се тужаше на понашање Хуњадијино приликом војне његове противу Цељских. Између Угарске представљане у лицу њезиног губернатора, и цара Фридриха, тутора изабранога краља угарског Ладислава, отпочео се један дуги низ неприлика, које су овда и онда сазревале у оружане сукобе, на штету општих интереса хришћанских. Нарочито се Фридрих није дао склонити, да круну угарску, која је у њега стојала у залози за зајам који је краљици Јелисавети учинио, и краља Ладислава преда Угрима, пре него што му се дуг не плати и пре него што Ладислав не постане пунолетан.

И у Смедереву је, по свима знацима избор Хуњадије за губернатора учинио са свим неповољан утисак. Ђурађ је још од сегединског сабора имао основа да се жали на Хуњадију. Као што смо помињали, савременици тврде, да је Хуњадија задржао за себе или дао и пријатељима својим неке деспотове баштине у Угарској. Тешко је било очекивати, да ће губернатор Хуњадија дати задовољења тужбама противу незаконитости војводе Хуњадије! Па онда овај Хуњадија, који је сада добио врховну власт краљевине угарске и своје руке, показао се велики пријатељ Мрњавчевићима. У очима деспота, без сумње је он највећма одговоран био за несрећну последњу војну, која је тако силно компромитовала ослобођење истока од Турака. Нити је могао деспот равнодушан бити према мрзости којом је Хуњадија гонио Улриха Цељског. Мимо све то, врло је за веровање, да је се деспот избором Хуњадије осетио увређен у своме личном поносу. Како? зар сталежи угарске краљевине претпостављају срећног једног капетана од незнанога рода, човеку, који је владар простране државе, вођ једног славног народа, човеку у којега жилама тече старинска плава крв царева српских и царева византијских?! Бонфиније каже изрично, да деспот Ђурђе није могао да прегоре, што су његову кандидатуру одбили, а Хуњадију изабрали, и «*да је он сматрао себе да је достојнији много веће части но да под Хуњадијом служи.*»[1]

---

[1] Engel, Geschichte von Ungarn III, 105. Klein, Fesslers Geschichte von Ungarn II, 513.

---

[1] «Sed virum (Despotem) livor magis incesserat: aegerrime namque ferebat, data sibi repulsa, Corvinum Gubernatorem fuisse creatum. Sub pudore quoque se Despotem ac Mysiae regem, imperatoris genere natum, sub Gubernatoris ductu et auspiciis militare, multoque majore se honore esse censebat etc.» Bonfinius, Dec. III, lib. VII, 338.

Према приликама какве су у Угарској завладале, и према захтевима своје унутрашње политике, деспот је као нашао, да ће најбоље бити, да се у Угарској и према Угарској држи политике уздржавања, неке врсте политике пасивности, све док трајо намесништво Хуњадијино; то време употребити на јачање своје земље и свога положаја, па кад краљ Ладислав предузме владу, онда с већом спремом и бољим изгледима латити се опет активне улоге. Овака политика, не стварајући му никакве озбиљне неприлике са стране Угарске, дозвољавала му је, да слободније поклони пажњу унутрашњим питањима у својој држави и расправљању спорних питања између ње, Млетака и Босне.

Није нам потребе да пратимо развитак догађаја у Угарској од Јуна 1446 до Септембра 1448. Довољно је да знамо само неколико главнијих црта, на име да је суревновање великаша према Хуњадији почело да расте, да су му већ на сабору од 1447 прилично власт ограничили, да је с Фридрихом дошло до рата, који се поглавито по Штирији и Крајињској водио, да је на посредовање папиног легата Јована Карвахала кардинала од Св. Ангела (Johannes Cardinal St. Angeli) долазило у неколико пута до конференција између обостраних пуномоћника, али да се до коначног споразума дошло није, и једва се 8 Јуна 1447 посредовањем Улриха Цељског и поменутог кардинала закључило примирје на две године (до 8 Јуна 1449); да је даље Владислав од Горе постао палатином краљевства, на његово место Јован Секула, сестрић Хуњадијин, баном од Славоније. а Никола Ујлакија војводом Сибињским, —

да су Турци 1446 упали у Влашку, збацили кнеза Дана а васпоставили Дракула; да је 1447 Хуњадија упао у Влашку, ухватио Дракула и сина његова, обојицу дао погубити јавно у Трговишту, а Дана опет за кнеза поставио.[1]

У свој овој големој и многостручној радњи Хуњадија није ни за један час сметао с ума оно, што је сматрао за прави задатак свог живота, — борбу с Турцима у цели, да се извојује победа Хришћанству над изламом на европском земљишту. Чисто је из дана у дан све већма горео од нестрпељивости, да се освети за погибију код Варне. Видели смо напред, како је у год. 1445 а од чести и у г. 1446 неуморно радио да побуди Европу, да пошље Угарској помоћ у војсци и новцу ради рата с Турцима. И ако је глас његов јечао кроз Европу као глас онога, који вапије у пустињи, опет је Хуњадија сматрао за дужност, да и даље у истом правцу ради.

Може се рећи, да је већ почетком г. 1447 Хуњадија тврдо наумио био, да у најскоријем времену употреби прву згодну прилику, да на Турке завојшти. У својим писмима од те године он говори с великом сигурношћу *«о рату који предстоји.»* По несрећи, папа Евгеније IV, који је се толико заузимао за крсташку војну, умре 23 Фебруара 1447. На његово место ступи на столицу папску кардинал Тома од Сарцане под именом Николе V, — човек, који је више љубио књиге и књижевнике, него ратове и ратнике. Честитајући му ступање на онако високо достојанство по нарочитом посланику Николи Декану, Хуњадија мољаше новога папу да дејствује, да му европски владаоци пошљу што скорије помоћ. Априла 6-ог 1447 папа изда проглас, којим свима онима, који пођу на Турчина, обећаваше «*најпотпунији опроштај грехова, онако као да иду да се боре за свете земље и гроб господњи.*»[1] У Августу 1447 папа настојаваше, да се дође до мира између Угарске и цара Фридриха, поглавито да би се сложно противу Турака поћи могло.[2] Мало позније, на сву прилику с пролећа, послао је папа Хуњадији титулу «кнеза» и знатне инсигније тога достојанства на дар, на што се Хуњадија у писму из Будима од последњег Маја 1448 не без ироније папи захваљује, и моли да му се пошље помоћ без које му и не вреди да се кнезом зове.[3] У самој ствари он није за целога свог живота на једном хтео да се служи том титулом.

---

[1] Види за све Engel, Geschichte von Ungarn, III. Klein, Fesslers Geschichte von Ungarn, II, 512—514

Исте је године послао нарочитог посланика у лицу кнеза Сењског Стефана Френгепана краљу од Арагоније и Сицилије, Алфонзу.[4] Писао је опет краљу францускоме, а тако и Млецима и маленој републици словинској Дубровнику.[5] Једино од Дубровника доби позитивнога одговора: да ће му дати на помоћ противу Турака 2000 дуката онога дана, у који пређе Дунаво.[1]

---

[1] Raynaldus Annali Eccl. XVIII, 522.

[2] Raynaldus, XVIII, 518. Zinkeisen, I, 715.

[3] Epistola XXXIII, Schwandtner, II, 49.

[4] Види писма Хуњадијина краљу Алфонзу од 28 Маја и 24 Јуна 1447. Schwandtner, II, 45, 47.

[5] Klein, Fesslers Geschichte von Ungarn, II, 514.

У Мају 1448 састао се сабор угарски у Пешти. Протоколи се његови до данас још нису нашли, али зна се да је одлучено, да се још те исте године нападне на Турке. Још у Априлу дошао је од краља Алфонза нарочити посланик, Бернардо Лопес, који је остао у Пешти за сво време саборовања, и који је, вративши се 28 Маја, понео собом план Хуњадијин за операције противу Турака. У Јуну видимо да долази Хуњадијин посланик из Напуља од краља Алфонза, да чини нека саопштавања, и да се опет 24 Јуна враћа краљу арагонском. Види се жив саобраћај између Арагоније и Угарске и мисли се, да се тицао споразумевања за заједничку акцију противу султана.[2] На сву прилику и јесте се тицао рата противу Турака, као што се то види из Хуњадијиних писама; али се тицао он и још другога. Почетком Марта 1448 краљ је босанки послао два посланика у Млетке те јавио, како му краљ арагонски поверљивим путем тражи град Неретву, «*да би одатле имао лакшега приступа у краљевину Угарску, за којом тежи, и са неким баронима с којима има споразумевања*», и како је даље молио, да се даде слободан пролаз кроз Босну његовим посланицима «*који иду у Угарску, почем је с неким баронима у споразумевању да добије то краљевство.*»[3]

---

[1] Писмо дубровачког већа од 1 Травња 1447. Liber cons. rogat. vol. a. Rad, VII, 246. Српња 30 1448 веће одлучује, да се Паскоју Соркочевићу и Дамјану Ђорђићу [Дубровчанима у служби деспота Ђурђа] преда 2000 дуката, да их положе Хуњадији. На ист. м.

[2] Engel Geschichte von Ungarn III, 131.

[3] «Dominus Rex Bossinae nos advisat, quod dominus rex Aragonum per medium duorum fratrum minorum, facit instantiam habendi Narentam.»

Кад се оно Хуњадија састајао на Дунаву код Никопоља с командантом бургундске ескадре, јако се по Угарској проносио глас, да он ради да син херцега бургундског прими круну угарску.[1] Истина је сам Хуњадија те гласове порицао, али бојазан његове партије маџарске, и антипатија њихова према принцу од немачког рода, кога су једном већ мимоишли били, доста јасно на видик излази и чини да је за веровање, да је покушавано, да га на престолу угарском замену каквим другим владаоцем. Наравно може бити, да је ово кокетовање с краљем Алфонзом било само у цели, да се на цара Фридриха изврши притисак, те да попусти захтевима сталежа угарских.

Месеце Јун, Јул и Август, провео је Хуњадија у енергичном раду око прикупљања и опремања војске и у ревносном дипломатисању, не би ли још у последњим данима нашао себи поузданих и моћних савезника.

Политичка је ситуација била врло неповољна за велики предузетак, о каквом је Хуњадија снevao. Свака од европских сила ондашњих имала је пуно посла код своје куће. Ни једна није озбиљно мислила на велики крсташки поход те године. На самом балканском полуострву ствари су стајале за сложну акцију десператно. Услед пораза, који су деспот Тома, пријатељ Ђурђев, и деспот Константин Драгаш, у брзо по одласку сватова Лазара Бранковића из Кларенце претрпели (у Новембру и Декембру 1447), Грци су веома клонули духом. У Влашкој услед честих промена сузерена и суверена последњих година, и услед оружаног упадања на изменце час угарског час турског, стање је било врло ровито и непоуздано. Србија је била у расприи с Босном, Босна у завађи са Србијом и с младом Херцеговином. Велика хришћанска република, Млетачка, трудила се свима средствима своје веште дипломатије да подигне турску војску на Скендербега, и подигла ју је. У самој Угарској претио је нов грађански рат, јер већи део Славоније и данашње Хрватске не хтеде да призна Јована Секулу за бана свога, већ признаваше Улриха Цељског. Али ништа није могло да одврати Хуњадију од његове једном већ предузете намере. Он као да није ни хтео да рачуна, већ у недржавничкој нестрпељивости срљао је да с нова покуша војничку срећу своју.

---

[1] Engel, Geschichte von Ungarn, III.

У Јулу и Августу нарочито је Хуњадија наваљивао да побуди деспота Ђурђа, да му се придружи[1]. Наш Михајло од Острвице каже, да му је Хуњадија послао нарочите поклисаре у тој ствари, а то каже и угарски историк Бонфиније[2]. По овоме последњем Хуњадија није само позивао, него *молио* Ђурђа, да се придружи *«овој светој експедицији.»* Представљаше му како су врло сјајни изгледи за успех, и како, кад би се само он -- деспот од Србије, — који је тако пун искуства и од тако великог уплива, — придружио угарској војсци својом лаком кавалеријом, ништа не би остајало, што би се желети могло.[3]

---

[1] Engel, III, 132.

[2] Михаило XVIII, 105. — «Per legatos hortatur et orat, ut saepe a se rogatus, ad sacram expeditionem veniat.» Bonfinius, c. 338.

[3] Bonfinius на ист. м. — Mauro Orbini 334.

Деспот се налазио у не малој забуни кад му је ова посаобина дошла. Бавио је се негде „у Босни» или на босанској граници.[1] Ми сад већ знамо како је он према Хуњадији лично расположен био, знамо и политичку ситуацију у Европи у опште, и на балканском полуострву на по се Је ли могућно било очекивати, да искусни старац Ђурђе, човек који је боље него ико познавао одношаје на истоку, да Ђурђе пристане у онај непрорачуњени, неблаговремени предузетак?!

Ево шта наш Михаило из Острвице каже, да је деспот одговорио Хуњадији:

«Знате добро, да смо уговорили били примирје с царем турским Муратом за седам (треба: десет) година. Он је нама обећао био, да нас за то време не ће узнемиравати, а и ми смо то њему обећали. Али ви наговористе краља Владислава, славног споменућа, да се с Турцима уговор тај не држи. Отказасте примирје *без мога знања и савета.* Скуписте војску и пођосте на Турке. Ја нисам тако брзо готов могао бити, и морадох остати, и не пођох с краљем. Колико сте тиме задобили, свима је познато, а *мени је то доста жао, особито на овака времена.* С тога вам, Господине Јанко, дајем на знање, *да ја без краља не ћу да полазим на Турке, нити мислим то чинити.* Него гледајте, да добијемо међу себе краља, а *кад га добијемо, ја ћу бити готов да са свима мојима идем поред краљевског величанства врло радо и без сваког изговора. Пођете ли ви и противу овог мог савета на Турке, онда знајте, да ћете ме помињати*

---

[1] Види напред цитат из докумената млетачке архиве.

онде, где вам мој савет већ више ништа по оћи не ће."[1]

И овај је одговор занимљив својом унутрашњом политичко-психолошком основаношћу. Доиста је деспот Ђурађ у Јулу или Августу 1448 год. могао тако говорити Ту опет налазимо доста дипломатске окретности и финоће, и опет одсудности и самосталности Помињући злокобне последице непромишљености и пренагљености, деспот одвраћа Хуњадију од нове пренагљености и непромишљености. Он се не одриче ни сада обвеза, које је на себе према Угарској узео, али одбија да један војвода, који је случајно добио привремену управу једном земљом, може опстанак те земље, па још и опстанак и будућност и других савезних јој земаља, на коцку да ставља. «*Дајте нам краља међу нас, па ћу врло радо са свима мојима поћи!*»

Да је један од разлога, из којих је Ђурђе одбио позив Хуњадијин, био у томе, што то није краљ који на војну позивље, види се и из савремених угарских извора, који само то у друкчијој светлости показују. Тако Бонфиније вели, да се деспот није хтео придружити Угрима, *што је сматрао, да је испод његовога достојанства, да он — потомак српских царева — служи под губернатором Хуњадијом.*[2]

Него и по уверавању угарских извора, деспот је навео више разних разлога, из којих није могао да пристане у рат. Тако је, веле, говорио, *да у*

---

[1] Михаило, 106.

[2] Bonfinius, Dec. III, lib. VII, 338. — Engel, Geschichte von Serbien, 396; Geschichte von Ungarn, III, 132.

опште није саветно предузимати рат тако позно у јесен у оним планинским крајевима, у којима су се, већ једном тако ратујући, онако страшно напатили. Осим тога, по његовоме уверењу, *војска, коју Угарска у бој извести може, није довољна да Турке победи.*[1] Он — деспот — истина би имао зашто да жели, да се Турцима, који су му синове ослепили, освети; *али, кад добро промотри, налази, да му се ваља више бојати Турака но Маџара.* А поврх свега, *«од Маџара је он толико пута имао да подноси узреде, да не може ни имати велике воље, да им буде пријатељ и помоћник.*[2]

Очевидно је, да су се државнички резони и лична осећања потпомагала, те се деспот Ђурађ тако пресудно ставио на гледиште, да не треба да пристаје у ову војну.[3] Али је очевидно и то, да баш без икакве примесе личних побуда, сви државнички резони поцрпани из самога стања ствари, говорили су одсудно противу Хуњадијиног предузећа. Па да и резони опште политичке ситуације нису за то говорили, опет Ђурађ због заплета с Млецима и Босном, не би могао пристати и на војну противу Турака.

Може се већ у напред знати, какав је утисак овакав одговор деспотов морао учинити на плаховитог, наглог Хуњадију. Срдњу своју, да, гњев свој, није ни мало покривати хтео, као што у опште у овога ватреног војника никада није било много политичких обзира ни политичког такта. По његовом схватању деспот од Србије, који угарској круни одриче помоћ у војсци у рату, који се с Турцима а на границама Србије води, не испуњава обвезе своје, и није ништа мање од бунтовника и издајника. Наредио је, да се сва добра деспотова у Угарској конфискују, и ако је тиме закон прекорачио, који му није давао да *без сабора* проглашује кога велеиздајником.[1] Још је јавно претио, да ће деспота узети на одговор чим само победи Турке. «*Ако само Бог помогне мени одржати победу над поганицима, наћи ћу ја вас у Смедереву!*» вели Михаило из Острвице, да је Хуњадија поручио деспоту.[2] А Бонфиније прича, да је Хуњадија рекао: «*Ако се вратим с војне као победилац, ја ћу сам својом руком одсећи главу томе најнеблагодарнијем човеку, а државу ћу српску дати једноме, који је од њега много достојнији!*»[3] Ова изјава деспота јасно потврђује, да је деспот Ђурађ имао једнога или и више супарника претендената на престо српски. Хуњадија је, оно рекавши, на сву прилику мислио на Ђурђа Мрњавчевића, кнеза од Ниша. Може бити и на краља босанског, Томаша.

---

[1] Ово каже и Халкохондил. додајући, да је он то тако видео «*као човек мудар и искусан у пословима светским*». Chalcohondylas, lib. VII, 188.

[2] Bonfinius; Engel, на нав. м. — Chalcohondylas на нав. м.

[3] О побудама личне природе види и Thurocz, у Schwandtner I, 259; Chalcohondylas, 188.

Него није то био само деспот Ђурађ, који је увиђао, да је војна на Турке те године без правога рачуна предузета. Почетком Септембра Хуњадија је већ био с нешто војске на Дунаву код Ковина, кад му дође писмо од папе Николе, којим се одвраћаше да не полази на Турке. Папа налажаше, и то са свим умесно, да ствар још није довољно спремљена, и да би најбоље било, да се војна одложи до на годину, када ће и он моћи помоћ да пошље. У осталом није немогућно да се једнога дана нађе, да папином кораку први покретачи леже у самоме Ђурђу, јер папа је Никола јако поштовао мишљење Енеја Силвија у питањима источним, а Силвије је био добар познаник с грофом Цељским и деспотом Ђурђем.

---

[1] Види одлуке сабора од г. 1447. Kovachich на нав. м. Engel, Geschichte von Ungarn, III.

[2] Михаило, 106.

[3] Bonfinius, Dec. III, l. VII, 338.

У писму, које је Хуњадија 8 Септембра из логора код Ковина писао папи, доста се добро огледа велики војник и јунак «Сибињанин Јанко». Не мање се кроз-а-њ види како су слаби били политички резони овој војни. «*Ваша Светост*», пише Хуњадија, «*мисли да сам се ја при овој мојој одлуци* **више дрскошћу но обазривошћу руководио,** *па се труди да ме наговори, да упад мој у непријатељску земљу одложим до на годину, и са тога В. С. као да не одбија да ми пошље помоћ, за коју сам молио, него само хоће да је одложи. Ја бих волео, кад бих могао, да послушам В. С, и да учиним по савету и опомени вашој.* Али онај смртни наш непријатељ цар турски, охрабрен неколиким поразима хришћанским, приближио се с великом силом по суву и по води нашим границама, и већ је покушавао на више места у земљу нашу да продре. Услед тога учинило нам се да је целисходно да се и ми брзо оружја латимо, и да се великој оној сили одупремо, те да случајно не би нас неспремне и ненаоружане оружани непријатељ згњечио. Јер и ако с овим непријатељем и нисмо свагда у отвореној борби, опет свагда нам ваља бојати се његовога подмуклога напада, који може из ненада да нас задеси, као што је то често случај био. Ми смо дакле на рат ратом принуђени. Ми се у име божје дижемо. Не ћемо време и прилику да пропустимо, да се њоме непријатељ на нашу штету користио не би. Невоља нас гони, да одлуци нашој верни останемо и да војну, коју смо предузели, наставимо. Потреба је да наш напад буде брз и силан; јер онај, који напада, свагда има на својој страни више духа и надежде, него онај, који се брани. С тога јављам Вашој Светости за ову нашу одлуку и невољу нашу, јер видим да је дошло време не речима, већ делима. Осим свега, ако би сада ову војну одложили, ја не бих могао добар стојати, да ћемо на годину имати оволику јачину и оволико срца, да дело с нова отпочнемо. Рат је свагда једнак, само је време друкчије.[1] Предузимљем дакле ово свето дело, коме се под гвожђем и оружјем посвећујем, и у коме пре волим погинути, него ли и даље беду нашега народа гледати. Потомство ми славу одрећи не ће (non expers futurus gloriae), било да се хвали судбина моја као победиоца, било као човека, који је јуначки погинуо.»[2]

Ово је писмо, као што споменусмо, писао Хуњадија 8 Септембра у логору код Ковина. Од 13

---

[1] «Quamobrem non belli sed temporis ratione mutata.» Schwandtner, II, 51.

[2] На нав. м.

Септембра има једно писмо његово дужду Фоскару, којим јавља за свој предузетак и препоручује свога посланика Николу Декана, који враћајући се у Рим имао је да сврати у Млетке. Писмо је то Хуњадија потписао: «*in descensu nostro exercituali*, *in terra Rasciae*, *prope vadum Danubii*, *quod vulgo lapideum dicitur*», «на војном походу нашем, у земљи Србији близу брода на Дунаву, који се просто Камени зове.»[1] На том је месту остао по више дана, јер отуда пише дугачко и занимљиво писмо папи под 17 Септембро, молећи га по ново за помоћ.[2]

Изгледа да је Хуњадија најпре имао намеру, да пређе Дунаво код Ковина. Прешао га је у самој ствари негде код Северина.[3] Што је онако дуго остао с војском код места Каменице, није нам за сада јасно. Могућно је да је одатле поновио своје покушаје код деспота српског и чекао од њега одговор, као што смо видели да је понављао своја наваљивања код папе и дужда млетачког.

Деспот је заповедио, да се преласку Хуњадијине војске нико и ничим не одупире. Заповедио је, да народ не показује никакве зле воље према војсци угарској; на против, нека јој свуда с добром вољом на сусрет изађе, и ако она затражи, нека јој и храну даје.[4]

---

[1] Johannis de Zredna, Epistolae, Schwandtner, II, 5. То ће на сву прилику бити данашња Мала Каменица, у срезу Кључком окр. Крајинском, 3 и по сахата од Кладова.

[2] На ист. м. 52—54.

[3] Thurocz, II, 286, — Klein, Fesslers Geschichte von Ungarn II, 515. Бонфиније мисли да је војска угарска прешла Дунаво код Ковина. Bonfinius, III, VII, 338.

[4] Михаило, на нав. м.

Ако је Хуњадија од Каменице у другој половини Септембра доиста понављао своје кораке код деспота Ђурђа, одговор који је од овога добио, само га је још већма раздражио. Он заповеди те се војска крене на даљи пут 28 Септембра,[1] секући народ, палећи и пленећи српска села, као да пролази кроз непријатељску земљу. И не само то, него као што савременик Туроција каже, Хуњадија се понашао, као да државу српску заузимље.[2]

У онај пехар горчине, којом је Хуњадија од неког доба појио старог деспота Ђурђа, долио је он сада још и горких суза невиног једног народа, који је и по срцу своме и по заповести свога господара спреман био, да војсци хришћанској, која на Турке полази, изађе на сусрет с хлебом и сољу.

Хуњадија је дао нов и ватрен доказ своје личне мрзости према Ђурђу. Да л' је могао очекивати од овога доказе љубави?!

---

[1] То сам Хуњадија каже у писму на свога заступника у Риму. J. de Zredne Epistolae, Schwandtner II, 56.

[2] «Regnum Rasciae... eo quod dominus illius, expeditionem ad eandem vocatus non accesserat, severo incursu pertransiens... hostiles se gessit in terras, illasque in igno et ferro domitabat non ut praedam acturus, sed ut regnum occupaturus, transibat.» Thurocz, Schwandtner, II, 259.

ГЛАВА ПЕТА.

ХУЊАДИЈИНА ПОГИБИЈА НА КОСОВУ

17—20 Октобра 1448.

Вративши се с победе код Варне у Једрене Мурат II по ново се одрече престола, па се врати у Магнезију к мирним уживањима.

Млади султан Мехмед II ни мало није симпатисао са старим, лукавим и искусним Халил-пашом, многогодишњим великим везиром оца његова. Брат Халилов, Махмуд Анђеловић, — онај што је био заробљеник у деспота Ђурђа, — и некаки Саганос-паша — као да су били овладали новим султаном.[1] Халил, видећи да губи власт и уплив а тиме и прилику да сити ненаситљиво среброљубље своје, намести те се јаничари побуне, начине нереде и у срдњи на султана изађу из вароши па се улогоре испред Једрена. Халил одмах тајно јави у Магнезију за те нереде, нацрта опасност страшнијом него што је, и преклињаше султана Мурата да дође те да с нова предузме владу и царевину од анархије спасе. Њему се придружи и нови беглербег од Романије, Дауд Згуровић, — родом Арбанас, онај исти, који се борио са Србима око Новог Брда, и кога је Мурат у награду за храброст његову у боју код Варне поставио беглербегом.[1] Мурат похита у Једрене, уђе уз клицање јаничара у престолницу и предузме по трећи пут владу. Халил је умео да намести, да млади султан Мехмед тог истог дана у јутру, ништа не слутећи, изађе у планину у лов. У вече кад се врати, нађе у Једрену свога оца где влада као султан. Ову замку није Мехмед могао никад Халилу да опрости.[2]

---

[1] За Махмута Анђеловића види Летопис Стулића ad ann. 1443. Макушев, 327.

Промена се ова извршила на крају јесени године 1445.

Преко лета г. 1446 Мурат је у Серу прикупљао војску и спремао се, да нападне деспота Тому и Константина Драгаша у Пелопонезу. Док су сватови Лазара Бранковића водили невесту из Кларенце у Србију, из Сера је 60.000 Турака марширало пут земљеуза коринтског. После неколико дана бомбардања Турци јуришем 3 Декембра 1446 освоје утврђења, која су затворајући земљеуз од једног мора до другог, бранила улаз у Пелопонез. Први јаничар који се попео на зидине Хексамилиона (тако се звало оно утврђење) био је родом Србин.[3]

---

[1] За Згуровића, кога грчки извори зову «Згурос» а турски «Узгур», в. Hammer, I, 466. Zinkeisen, I, 705.

[2] Chalcohondylas, VII. Sead-eddin, II, 104; други турски писци у Hammer, I, 467.

[3] Chalcohondylas, VII, 107. Халкохондил је те године ишао као посланик деспота Константина к султану у Сер, где су га Турци затворили.

Године 1447 један корпус турски под командом Мустафа-паше нападао је на Скендербега, али је пропао са свим, тако да му је и сам команданат пао као заробљеник у руке јуначкоме кнезу од Арбаније. Још с јесени исте године султан је предузео велике војне спреме. Него није се управо знало, шта он с тиме намерава. Неки су мислили да ће да иде да се освети Скендербегу; другима се опет чинило да се предузимљу несразмерно огромне спреме за поход противу Арбаније са њезиних 15.000 бораца, и мислили су, да ће пре бити да султан намењује спреме своје Угарској. Овако се од прилике мислило међу самим угарским државницима,[1] и то мишљење управо је и помогло Хуњадији да изради одлуке за оружање у Угарској и поход на Турке. У осталом, као што већ сад знамо, Млеци су се са своје стране трудили да побуде султана, да удара на Скендербега. И заиста с крајем Јула или почетком Августа[2] г. 1448 преко 100.000 Турака, под командом самога султана, упадне у Дибру.[3]

Турска војска није брзо напредовала. Цео Август и већи део Септембра бавила се она освајајући неке мале градиће по Дибри. У другој половини Септембра, и то ближе к свршетку тога месеца, стигоше у турски логор весници, који јавише, да је

И други један историк служио је у исто време у деспота Константина — Ђорђе Франца.

[1] Оно се прилично огледа и у писму Хуњадијином папи од 8 Септ. 1448, које види напред.

[2] У настављењу од 29 Јула 1448 млетачка влада пише како је разумела, да ће Турци да нападну на Скендербега: «quod gentes Theucri descenderunt ad damna Scanderbeghi.» Acta, II, 415.

[3] Барлетије каже, да је султан имао под собом 120.000 војника, премда се говорило да има и на 150.000. Barletius, Lib. IV, 67.

угарска војска прешла Дунаво. Халкохондил каже, да су ти весници дошли од деспота Ђурђа,[1] а Бонфиније прича, да је деспот јавио султану за јачину угарске војске, и да је после редовно извештавао га о напредовању њезином[2] Турски извори не само што то не потврђују, него још кажу: «*Тек је султан хтео да побере користи од својих победа у Арбанији, кад му стиже глас, да преко Београда (!) иде нањ велика сила угарска; казиваху да се из Угарске дигло и мало и велико, и да већ нико код куће и није остао; које кад султан Мурат чу, прво што је рекао било је*: **да је тај напад ђаволска пакост Вукоглијева смислила и израдила.**»[3] Ова се два казивања могу измирити тако, да је први глас стигао султану од његових пограничних санџак-бега (на пр. онога из Видина), а одмах за тим да су дошли и весници деспота Ђурђа.

Султан је одмах оправио татаре на све стране да узбуне царевину. Санџак-безима је заповедио, да журно војску купе, и да је воде право к Софији.[4] Изгледа, да су Турци рачунали, да ће Угри потегнути право преко Балкана у Једрене; али су се уздали, да ће војска код Софије моћи уздржати их с фронта, док им војска која хита од Арбаније, у бок или са леђа не упадне. Спахије, које су држале царске тимаре и зијамете, надметаху се ко ће пре да стигне војсци царевој[1]

---

[1] Chalcohondylas, lib. VII. стр. 188. Види и Mauro Orbini, 334. Цинкајзен је добро приметио, да је чудно, што сам Хуњадија о томе ништа не спомиње. Zinkeisen, I, 721.

[2] Bonfinius, III, VII, 339.

[3] «Quibus auditis Sultanus Murates, a diabolica Vulcoglii malitia totam hanc expeditionem esse profectam.» Lewenclavius, 562. Султан је послао неког мартолоца Догана да уходи угарску војску. Овај је јавио био: «да пред војском ђаурском иде један бан пољски, бан чешки, бан Вук и бан Секула.» На ист. м.

[4] Sead eddin, II, 141.

Што је сигурно, то је, да су последњих дана месеца Септембра млетачке власти у Зети знале и својој влади могле јавити, да су Турци прекинули своје операције у Арбанији, и да су се повукли некуда, оставивши у заузетим градићима малене посаде.[2]

Хуњадија је међу тим марширао источним крајем државе српске к Нишу. Дошав ту (или можда на границе нишке области?!) сазна, да је Мурат с војском у Арбанији, и да хита правцем к пољу Косову. И ако је његов **први** план био да продре у Романију,[3] сам се окрене на десно и пође к пољу, које је посвећено славном смрћу толиких јунака. У народу нашем има предање, да је Хуњадија, идући на Косово, сишао у топличку долину клисуром, која се по његовом имену и у спомен оног прелаза зове и данас «Јанкова Клисура.»[4]

Угарска је војска стигла на Косово 17-ог Октобра[5] и одмах се улогорила на левој обали Ситнице.[1] Турска је војска већ била у логору код Приштине. Већ тога првог дана било је живе борбе међу појединим коњаничким четама на предњим линијама. Том приликом предстраже ухватише једног Турчина и одведоше га Хуњадији. Врховни војвода заповеди те га по целоме стану проведоше. Показаше му топове и показаше му пушке и веселу срчаност хришћанских војника. Очевидно је било за свакога, да је све оно што се Турчину показивало чинило на њ дубок утисак. Дадоше му слободу да се врати међу Турке те да исприча шта је видео.

---

[1] Chalcohondylas, VII, 189.

[2] «Inteleximus quod Turchus ab oppressione Scanderbeghi se levavit, dimissis Turchis L. pro quolibet fortilicio occupato etc. et nulla cum ipso Scanderbegho pace vel treugua facta.» Настављење провизору Арбаније од 10 Октобра 1448. Acta, II, 423.

[3] «Quia Gubernator putabat se habiturum pugnam cum Turcorum imperatore in Bulgaria, vel in Romania.» Ivanich, Schwandtner, II, 57.

[4] Милићевић, Кн. Србија, стр. 767.

[5] Ово каже сам Хуњадија у писму на Николу Декана, описујући своју погибију. Schwandtner, II.

Зна се и из других извора, да је се Хуњадија силно поносио војском, коју је на Косово извео.[2] Заиста, ретко је кад до тада Угарска саставила толику, тако добро опремљену, и толико срчану војску. Туроц нам казује, како су представници најславнијих фамилија угарских пошли с Хуњадијом.[3] Научивши се горким искуством у битци код Варне, Хуњадија се сада постарао те је понео собом и доста топова и 2000 Чеха извеџбаних артилериста. Главну масу војске чинило је 24000 војника, већином коњаника, прикупљених у самој Угарској, и 8000 Влаха под командом кнеза Дана.[4]

Истога је дана једно јако одељење Турака прешло Ситницу и маневрисало према угарској позицији. Шта је била права намера тој маневри, то је тешко с поузданошћу погодити. Може бити да маскује покретања Турахан-пашине коњице, која је имала задатак да обиђе положај угарски те да му с леђа упадне. Може бити да има неког скелета ономе причању народном, по коме је Хуњадија, по савету Срба мештана загатио Ситницу код Враголинског моста, те је ова потопила у неколико логор турски.[1]

---

[1] Klein, Fesslers Geschichte von Ungarn. II, 515. И по народном предању које је Милош Милојевић слушао од људи на Косову, угарска је се војска разместила на западној страни Косова и Ситнице, а турска на источној код Грачанице. Путопис Праве Србије I, 216.

[2] Epist. Aeneae Sylvii, ap. Katona, VI, 2, 10. Zinkeisen, I, 724.

[3] Thurocz, cap. XLVI. Schw. I. 620.

[4] Zinkeisen, I, 720. — Klein, Fessler, Geschichte v. Ung. II, 515.

Што се Турци вратише натраг преко Ситнице, то је дало повода командантима хришћанске војске да мисле, да су Турци слаби да предузму нападања. У овој фаталној мисли утврдио се Хуњадија и његове војводе, кад стиже посаобина турска, која од стране султана Мурата нуђаше мир. Султан толико жели мира, да је готов да Хуњадији одмах положи сто хиљада дуката на име накнаде ратних трошкова. Ово је Енеји Силвију причао млађи гроф Цељски (Улрих), коме је о томе као и о другим новостима писао таст његов, деспот Ђурађ.[2]

Кад се ови моменти узму у поглед заједно с познатом већом тајном Хуњадијине стратегије: да ваља бити дрзак и нападати, онда можемо разумети, што је изашла заповест да војска угарска пређе Ситницу и нападне на Турке.

Код Враголинског моста пређу Ситницу. Неколики сељани из оближњега села гледаху тај прелаз. Стара бака једна плачући предсказиваше да доброга бити не ће, јер Угри пређоше реку у један дан, а Турака је толико да је три дана прелажаху! Ако ништа више, ова прича казује, да је народ на Косову ценио, да је Турака три пута више било, но што је било војске у Хуњадије.

---

[1] М. Милојевић, Путопис, I, 216.

[2] Epistolae Aeneae Sylvii ap. Katona, на нав. м.

На сами дан св. Луке 18 Октобра предузме се главна битка.

Угарска је се војска распоредила под 38 застава, под сваком из којих било је у средњу руку до 900 војника. У центруму се наместе најбоље пешачке трупе, топови и тешка оклопничка кавалерија — *«витегови хусари,»* како их Халкохондил зове. На десноме крилу узме позицију лака коњица, од Маџара и Секлера; на левоме се наместе осам хиљада Влаха. У целој предњој линији стојали су оклопници. Центрумом је командовао бан од Хрватске Јован Секула, сестрић Хуњадијин; десним крилом Венедикт Лошонција; левим кнез Дан; резервом бан Франко Таловац.

На турској страни, као обично кад се ратује у Европи, на десно су се крило ставиле трупе прикупљене на балканском полуострву под командом беглербега од Романије Дауд-Згуровићем; на лево крило трупе азијске под командом беглербега анадолијског. Јаничари заузму положај у центруму, који још утврде једним шанцем, иза шанца низом камила, а иза ових читавом оградом од штитова.

Пред само подне отпочне се битка наступањем Хуњадијиног левог крила на турско десно крило. Пуна три сахата беснила је битка на обема крилима без приметна резултата. Маџарској кавалерији под Лошонцијом испадне у неко доба за руком, те потисне азијску војску на левом крилу турском. А и редови беглербега романијског почну се колебати и уступати пред Власима.

Султан заповеди те из резерве и центрума одјезде јака одељења одморних спахија обема крилима у помоћ.

Мацари и Власи, борећи се већ четврти сахат, беху прилично посустали. Спахије их уставише у напредовању. Бесном нападу ове турске коњице, Мацари и Власи не могоше за дуго одолети. Оба крила Хуњадијина повукоше се к линији, на којој је стајала артилерија и пехота ватреним оружјем наоружана. Жестоком ватром дочека Секула масу спахијске кавалерије. Сила их попадало, сила их је се распрштало. Ово као да је био први сјајни напад кавалерије на ватрена ждрела топовска, сјајан неустрашивошћу којом коњ и јунак лете у огњену чељуст смрти, грозан гомилама жртава, које је победа хладне технике над топлом срчаношћу људском смрти принела. Из причања сувремених писаца види се, да је она мирноћа, којом су топције и пешаци чешки дочекивали холуј спахијски, правила дубок утисак на све очевидце.

Султан је видео да је у лудо јуришати сабљом на онај «зид од гвожђа, који ватру сипље.» Заповеди да се коњица тргне натраг ван домашаја непријатељске ватре.

Пешаци, оружани тешким и неспретним пушкама онога времена, нису били за онда род војске, који се тако лако кретао. Још је мање, наравно, то случај био с топовима. Хуњадији није готово ни остајало друго, него да опет кавалерију напред пошље.

Призор који људи Хуњадијини мало час видеше, подигао је био дух у њима. Њиховој одушевљеној навали не могоше се већ више одупирати трупе турске које су у борби биле. Они одступаше до у сами логор, где их нова и одморна војска прихвати. Сад је опет ред био на хришћанску војску, да се повуче до потпора својих.

Тако су се ови призори, крвави и узбудљиви, понављали у неколико пута, док се тамна ноћ није спустила, да непријатеље раздвоји. Резултат тога дана био је, да су обе стране остале на својим позицијама, и да је поље међу тим позицијама било покривено мртвацима и тешким рањеницима.

Овај резултат није ни мало задовољавао Хуњадију. Она војска, којом се он толико поносио, најлепша и најјуначнија коју је Угарска икада извела, и која је заиста заслужила највећу хвалу чинећи чудеса од јунаштва тога дана, та војска није у стању била да потисне Турке с њихових позиција. Па онда она неисцрпљивост турских потпора и смêна уморних чета одморнима, задавала је тешку бригу врховном војводи. Њему и доглавницима његовим постало је сад са свим јасно, да је турска сила неколико пута јача од њихове. Питање је било у војноме савету: шта да се ради?

Међу командантима, који су се на већање искупили, био је и Дауд Савеџија. То је био син Мустафа-ефендије, сина Бајазид султана. Мустафа је био један од оно мало Турака, који су у хришћанских суседа тражили заштите противу насиља портина и потпоре за своје претензије. Султан Мурат II дао га је као опасна претендента ослепити. Ослепљени Мустафа побегао је на двор цару Жигмунду. Године 1435, кад се оно под Аријанитом Големим разбуктао устанак у Арбанији, видели смо га где као покушава да се и сам у Арбанију искрца и међусобни рат у турској царевини заподене. Предузеће није пошло за руком; Мустафа-ефендија остави своје кости негде у Коринтији, и ево сад сина његова где у Хуњадијином војном већу седи на Косову.

Дауд, с инстинктом правог Турчина, световаше, да се одмах још те исте ноћи предузме из ненада јуриш на центар турски. Јаничари на сву прилику и не помишљају на такав удар са стране Мађара, услед великих напора онога дана толико уморних. Може испасти за руком да се пореметe, те да се центар турски пробије. Хуњадији се ова мисао учини спасоносном. Он је живо прихвати и по његовоме настојавању војни је савет усвоји.

Око по ноћи Хуњадија се сам стави на чело најбољој својој коњици и као страшан вихор спусти се на турски центар. Јаничари се заиста томе надали нису. Од прве њихове линије начини се прави русвај. Покољ је био страшан. Крајњим напрезањима Хуњадија је наваљивао, да се продире све дубље и дубље. Али се грмљавина од топота коњског, јека од звеке сабаља и оклопа, од вриске коња и вике јунака, хорила по Косову. Њојзи се одзивала гласна вика Алах ил Алах од јаничара, азапа и спахија, као кад се ломи талас морски о мраморну обалу, одзивљући се хуком бури, која је таласе са пучине морске к стењу потерала. Сва се војска турска на ноге дигла. Узаман су Хуњадији сва очајничка напрезања његових јунака. Центар се турски није дао пробити. Султану је истом стигла била нова једна потпора од Софије. Хуњадија заповеди, да се даде знак за повратак на позиције.

Грување из топова и чаркање на предњим линијама није већ ни престајало целу ноћ. Рано зором отвори се по ново жестока битка на целој линији. Лево је турско крило почело опет да уступа, кад се појави Турахан за леђима Хуњадијиног левог крила. Један део угарске војске беше сад у невољи да окрене фронтом према непријатељу који долазаше са зади.

И војводе и војници угарски бораху се дивно; али положај постајаше од часа на час за њих све очајнији. Бан Секула, у блиставом панцеру, чинио је чудеса од храбрости. Њиме је привукао на себе пажњу најчувенијих турских јунака. Један од њих, стасом својим прави цин, налете на њ, и једним ударцем димискије одсече му десну руку, панцер два пут пресекавши. Пад Секулин означио је тренутак, у коме се решила погибија угарска на Косову.

Командант влашке војске, кнез Дан, виде да већ нема ништа од угарске победе. Од минута на минут осећаше, како се око њега стеже ланац турски. Без даљег оклевања посла своје поверенике великом везиру Халилу и понуди, да с војском својом под извесним условима капитулише. Султан прими те услове. Пред вече, док је борба још у пуном јеку трајала, пронесе се на Косову глас, да су Власи прешли к непријатељу. Паника овлада угарском војском. Један део кавалерије распрши се одмах у бегство. Немачке и чешке топције и пешаци држаху се још у свези. Хуњадија виде да је битка изгубљена. Покуша да топције и пешаке сабије у што чвршће колоне, и заповеди им, да пођу напред обарајући ватру на непријатеља. Топције и пешаци вршише до некле ту заповест његову; али видећи да немају ни деснога ни левога крила, и изгубивши и врховнога војводу са погледа, у сами мркли мрак повуку се у логор утврђен барикадама од кола и пртљага.

Два дана страховите борбе није уморило ове храбре људе. Сву ту ноћ, под непрекидном ватром турских топова, утврђиваху се и спремаху на последњу борбу, кад бледа јесења зора сване. Без сумње спомињаху јунаке који тога дана изгинуше, Секулу, Франка Таловца, Банфију и Лошонцију. Без сумње се питаху, шта ли би од врховног војводе губернатора Хуњадије? Многи је јунак те последње ноћи на Косову веровао, да је и Хуњадија погинуо. Неки опет, који су се хвалили да боље знају, храбрили су дружину своју, казујући, да је Хуњадија отишао с нешто кавалерије, да Турцима за леђа зађе.

И заиста је Хуњадија отишао био.

И далеко од овога логора, који ће сутра да се претвори у џиновски гроб један, јурило је неколико коњаника к изданцима Копаоника који се к Ибру спуштају. Мрак Октобарске ноћи скривао их је од оштрих погледа пријатеља и непријатеља. Али мрак тај не може од историје да сакрије Јована Хуњадију. Нити мрак онај може да покрије неверство, што га Хуњадија учини оној храброј чети јунака, које остави на Косову да изгину, неверство које је Хуњадија самом свом имену бегством од славне смрти учинио.

Сутра дан, 19-ог Октобра у суботу, навале Турци са свих страна на онај остатак угарске војске. И Немци и Чеси бранили су се иза барикада од кола и пртљага са постојанством, које осим смрти никоја друга сила саломити није могла. Бранили су се дивно, искупише крв своју скупо, и јуначки изгинуше до последњег човека.

Тако се свршила друга велика и славна битка међу хришћанима и Турцима.

По угарским изворима свега је у она три дана борбе пало: 9000 Маџара, до 2000 Чеха и Немаца и до 30.000 Турака. По свој су прилици то претерани бројеви, и још бројеви, којима су Угри хтели у неколико себе да поутеше. Халкохондил, који је имао званичан положај у деспота Константина, вели: «*У колико сам се ја могао известити* (без сумње од деспота Константина, с којим је деспот Ђурађ као с пријатељем кореспондовао) *пало је на разбојишту око седамнајест хиљада хришћана, које Маџара које Влаха, и до четири хиљаде Турака*, јер господар од Србије дао је по свршеној битци мртве пребројати. *Тешко није било распознати Турчина од Хришћанина, јер су Турци обрезани и брију главу остављајући на врху само перчин, а Маџари имају чудну моду да носе врло дуге курјуке и лепо наместене*. Мурат је дао издвојити турске мртваце и погребати на обали Ситнице.»[1]

Има историка који тврде, да је султан заповедио, да се побију и сви они Власи, који су се били предали, не хтевши од њих да прими оружје, које су они готови били да положе, да му се не би пребацило да је поубијао ненаоружане људе, који не би имали чим да се бране.[1] По свој прилици између двадесет и двадесет и пет хиљада људских живота угасило се у она три дана на Косову. Ситница се била загатила мртвацима. Дуго и дуго становници косовски не могоше окусити рибе из ње. Косово се на широко и на далеко посуло гомилама од људских телеса и коњских лешина. Дуго и дуго је било тешко поорати поља по Косову од костура људских и од разломљенога оружја.[2] И колико је дуго и колико стотина хиљада срдаца цвилило од Београда па до Златног Прага за костима оних четрдесет хиљада јунака!

---

[1] Chalcohondylas, lib. VII, 161.

Наши летописи помињу Хуњадијину катастрофу на Косову. *«Ва љето 1448 разби Мурат Јанкула на Косову; створише бој три дни и три ношти, сасекоше Турци Угре и Чехе Окт. 19.»*[3]

У некаквој књизи у Грачаници на Косову има запис: *† 1448 мјесеца Октомврија дан 18, у Петак днем, множаство језик васточних и западних стран скупише се; начелници угарскому језику бист Јанко, агаранскому Мурат, и бист бој под Приштином и зјело множаство трупов чловјечаских паде.»*[4]

На ту се погибију односи и народна узречица: *«Пострадао као Јанко на Косову.»*

---

[1] Chalcohondylas, lib. VII, 161.

[2] ....quare Sitnizae fluminis accolae diu ejus piscibus abstinere... In Saxorum morem campus adhuc ossibus opertus est, terra coli citra crebram armorum inventionem, ullo pacto nequit. Bonfinius, Dec. III, lib. VII, 41.

[3] Летоп. Нов., Starine IX, 80.

[4] М. Милојевић, Путопис, I, 216.

ГЛАВА ШЕСТА.

ХУЊАДИЈА НА БЕГСТВУ СА КОСОВА И КАО ЗАТОЧЕНИК У ДЕСПОТА ЂУРЂА.

Новембар и Децембар 1448.

Ово што иде није роман већ неколико дана из живота великог једног човека.

По предању у нашем народу Хуњадија је на Косову тако пострадао, да је се отуда избавио само са 12 људи.[1] По казивању Михаила из Острвице спасао се он *«самдруги»*, то јест он и још један с њиме.[2]

По угарским изворима, он је се — видећи да је битка изгубљена — уклонио са Косова само с неколицином својих највернијих пријатеља. Целу ону ноћ — између 18 и 19 окт. — јахали су онако у гомили. Али њих је било одвећ мало, да би се од непријатељских чета, које на далеко облетаху, бранити могли, а сувише много, да би се провући могли, да их Турци не опазе. Смисле да је најбоље, да се растању, па да сваки за себе гледа, како ће се дохватити угарскога земљишта.

---

[1] Вук Караџић, Нар. срп. пословице, 93.

[2] Михаило, 107.

Други дан је јахао Хуњадија сам на уморноме коњу своме. Ваљало му је ударити врлетима, не би ли сигурније прошао. Истога дана мораде оставити коња свога, који се услед ванредних напрезања последњих дана истрошио. Људска симпатија не може хладно да прође поред оне живе групе, у којој се војвода један, погружен пропашћу своје војске, остављен од среће, остављен од људи, прашта с убојним коњем својим, верним живинчетом с онако паметним очима и онако храбрим срцем.

Хуњадија је наставио пут пешице. Из шуме једне, поред које пролажаше, испаде чета Турака. Два Турчина полетеше на њ.[1] Дохватише га и прогласише га робом својим. Дружина им отиде даље, а њих двојица остадоше, да деле што се у роба нашло.

Све лепо делише и поделише, док дођоше код златног крстића, који је Хуњадија о врату испод кошуље носио. Ту нешто запеше. Реч по реч, све жешћа од жешће, док се као прави пеливани не дохватише у коштац. Хуњадији севну једна мисао кроз главу. У тренућу трже сабљу једноме од оне двојице, удари једнога од њих жестоко, који паде доле, што кад други виде, утече у шуму. И Хуњадије нестаде негде у планини.[2]

---

[1] Халкохондил каже да су то била два Србина, али сам Хуњадија каже, да су били Турци. Chalcohondylas, Lib. VII, 162. — Schwandtner, II, 289.

[2] О свему овоме Хуњадија сам у своме писму Декану Николи од 30 Декембра 1448. Schwandtner, II, 57. — Тако прича и Thurocz, I, 262.

Кад је деспот Ђурђе видео да Хуњадија још пре него што је победио Турке почиње да остварава претњу своју, палећи и робећи села и заузимљући му градове, он изда заповест, да се путови, који са Косова кроз Србију у Угарску воде, засеку, да се војска дигне да их чува, и да никога не пушта без дозволе у земљу. Ако би ко силом хтео да продре, онда нека се сила силом одбије.[1] Ако би кога од господе угарске ухватили, њему одмах да доведу. Као што Троношац вели, намера му је била, да сачува земљу, да је угарска војска при повратку не разорава.

Хуњадија бегајући са Косова могао је и видети а и од људи чути, како се путови српски чувају, и какву заповест имају страже српске. Пуно је узрока имао да се чува да не падне у руке деспоту Ђурђу. Путовао је пешице и прерушен.

Наш народ прича, да је он са Косова путовао долином Ибра. Враћајући се сам самцит преко планина и врлети, причају да је једно вече стигао у данашње село Властелицу (у Драгачеву) на конак једном тамошњем сељанину. «То је било у очи св. Врачева, који падају 1-ог Новембра. Домаћин је био свечар. Јанка (Хуњадију) као путника прими он како је боље могао, и ако није знао ни ко је, ни од куда је. За вечером дође време и здравицама. Између многих других, гости напију «*и за здравље војводи Сибињанин Јанку, где је да је, нека му је Бог помоћник, да сатре силу турску!*» То је Јанко и слушао и гледао, али се није хтео казати. Сутра дан пође да иде. Домаћин га поведе, да га као непозната човека упути. На растанку Јанко се каже ко је и шта је било с његовом војском. «Него хвала ти на дочеку,» рекне он домаћину, — «и да Бог дâ ти се власт никада не укратила, него да си богат и властан до века!»[1]

---

[1] «Георгиј же во внутренаја Расији пошел обаче по всјех тврдих местах зазидал и засипал пути, да би паки возвраштајуште сја воинство. унгарскоје, не разорали земли; и повељел бити сја, и аште којего от первих может ухватити, к нему да приведут.» Троношки Летопис, V, 104

Кријући се Хуњадија је доста срећно приспео до близу Кладова. Видео је Дунаво и равнице угарске с ону страну његову. Али су глад и умор — јер последња два дана ништа није јео — почели, да савлађују челични систем Хуњадијин. Виде где неколико сељака на једноме пољу ору. Назва им Бога и замоли да му даду што да се прихвати. Српски гостољубиви сељаци изнесоше уморноме путнику све што им се у шареницама од јестива затекло — погаче и црнога лука. Хуњадија је позније често својим пријатељима причао, да у целом свом животу никада није тако слатко јео, као оно парче погаче и црнога лука из торбе српских сељака.

Из разговора са новим својим познаницима Хуњадија је сазнао, да се нико без знања српске власти преко Дунава превести не може. Халкохондил који је на употребу имао аутентичне изворе — можда сама писма из двора Ђурђева двору деспота Томе или деспота Константина — прича, да су српски они сељани рекли Хуњадији: «Ето, брате, једи колико ти је воља и поодмори се, па ћемо те после одвести у град нашем начелнику, да те види ко си!» Опазише ваља да како то не би мило странцу, те наставише: «Не мој да помишљаш што зло; не ће теби тамо ништа бити, знај заиста. Власт ће само да те испита ко си шта си, па ће те пустити својим путем, као и толике друге. Никога не задржавају, само што, како ми чујемо, траже да ухвате Хуњадију.» Није му сад друго остајало, него да великим обећањима побуди најстаријега сељака да га, обилазећи српска повећа места, проведе странпутицама до Београда. Чича онај, који као да беше старешина задруге, и који добро познаваше путове, пристане, да га у Београд одведе. Договоре се да сутра зором пођу на пут, а ту ноћ да се путник испава у једној чичиној колеби ту близу поред једног пласта сена, око којега је полегало и стадо оваца и друга стока старчева.[1]

---

[1] Милићевић, Кнеж. Србија, стр. 699. Онај се човек прозове Властелица, а познији потомци његови Кнежевићи, а име Властелица остане селу.

Један од сељака оних отиде у Кладово, те јави старешини, да има такав и такав бегунац са Косова у колеби на салашу старчевом. Старешина, о коме један савременик каже, да се звао Стефан Штамовић, познавао је на сву прилику из раније Хуњадију бар из виђења, јер чим је саслушао казивање сељаково, одмах је с оружаним људима похитао на онај салаш. Нађе Хуњадију сакривена у једном пласту сена, прогласи га својим заробљеником и спроведе у Смедерево.[2]

---

[1] За целу ову скицу в. Chalchoondylas, lib. VII, 162.

[2] Михаило, 106. — О начину на који је Хуњадија пао у руке српској власти, има више версија Туроц каже, да га је онај сељак довео у Смедерево, где га познадоше и затворише. Thurocz, I, 262. — Лукарић каже, да је Хуњадију ухватио војвода Раде Облачић при прелазу преко Мораве, па га одвео деспоту, који га хтеде дати утопити у Ресави. Luc-

Тако је «наместник краљевског достојанства и губернатор краљевине угарске» дошао у власт деспоту од Србије и господару од Арбаније.

Нико нам није оставио података каквих, по којима би могли нацртати призор у смедеревском граду, кад пред Ђурђа доведоше Хуњадију. Све што о Ђурђевом карактеру знамо, даје нам основа замишљати, да је његов дочек био пун благости, штедње, може бити с нешто тихог прекора, с тужним поменом на она срећна времена, кад је Хуњадија волео да се називље сином старога Ђурђа, и још на она славна времена, кад су војвода Хуњадија и деспот Ђурађ усред снежних сметова на Балкану, задобивали сјајне победе над Турцима. А све што знамо о Хуњадији допушта нам, да га замишљамо пуна горчине, ускиптела једом, шкрипећи зубима и морално пиштећи под благим погледима старог деспота. Хуњадију је, наравно, страшно болела погибија косовска. Кад год су му пред очи изилазиле сенке сестрића Секуле, Франка Таловца, Банфије и других пријатеља и јунака, он је клео не себе и своју нестрпљивост и пренагљеност, већ онога седог старца, што је хладно рачунао.

Историја мора да даде за право рачуну Ђурђевом.

Али не може и не треба да без саучешћа гледа оног човека, који је поред свих својих махна опет велики човек, — јунак који и после двогубе катастрофе остаје јунак, са неколико тамних пега, али у целини светао.

cari, 96. По једној старој народној песми Јанко је помоћу војводе Дамјана Шахиновића дошао у Смедерево, а ту га слуге деспотове ухватише. Богишић, Народне песме, 32.

У Смедереву је Хуњадија стављен под стражу. Халкохондил прича како је он успео да капетана те страже сјајним обећањима подмити те је овај начинио заверу, која је радила да начини буну у граду, у којој би се Хуњадији дала прилика да утече. Али неко од завереника отиде те прокаже деспоту, шта се кује. Завереници се похватају и смрћу казне[1]

Изузевши то што је Хуњадија био под стражом, иначе се у опште с њиме у Смедереву лепо поступало. То кажу наши и турски извори.[2] Да је ружно с њиме поступано, то не кажу ни угарски извори, који иначе сам акат интернације Хуњадијине осуђују као акат неблагодарности од стране Ђурђеве. Да је с њиме ружно поступано, то би највише и најгласније у свима појединостима целе ругобе изнео на свет сам Хуњадија, ако не другом приликом, а оно бар у писмима оним, која је о целој тој ствари у пуној опширности писао папи.

Што Хуњадија у једном таквом писму казује, да је деспот намеравао да га Турцима преда, то је прилично очевидно да он то у пароксизму гњева говори. У осталом могућно је да је деспот, да би склонио Хуњадију на формално и свечано измирење, претио му и таквом евентуалношћу.

Деспот је желио не само да пречисти своје личне одношаје с Хуњадијом, него да међународним уговором расчисти сва она питања, која су у последње време тако опасно замутила одношаје између Србије и Угарске. Деспоту се хитало да ту ствар сад уреди, јер како којим даном све се више бојао, да не искрсну какви чауши султанови с формалним захтевом, да им се Хуњадија преда.[1] У самој ствари, чим су пограничне паше и бегови дознали, да је у Смедереву, одмах су га искали; а знајући да га Ђурђе не ће драговољно предати, наваљиваху на Порту, да им допусти, да сами с војском отиду до Смедерева те га ухвате.[2]

---

[1] Chalcohondylas, на ист. м.

[2] «А овај исти деспот обдарио ie Јанка и с чашћу отпустио у Угарску, али на своје зло.» Михаило, 107. — «Omnem ei benevolentiam exhibere volebat.» Lewenclavii, Hist. Musulmanae, 522.

Могућно је дакле да је деспот, и сâм под притиском невоље да ствар брзо свршава, претећи Хуњадији, да ће га предати Турцима, вршио притисак на његово познато упорство. Хуњадија је — као што је после и сам писао папи — најпосле увидео, да до слободе може доћи само тако, ако пристане на онакво решење спорова, какво Ђурађ предлаже.[3]

Међу тим чим се у Угарској пронео глас, да је војска хришћанска на Косову пропала, властела и духовништво похита у Сегедин на сабор и прогласи се у стању непрекидности.[4] Чувши да је Хуњадија у Смедереву у затвору, сабор оправи одмах своје пуномоћнике, да од деспота израде, да га пусти. Ко су ови пуномоћници били по именце, то за сад не знамо; на сву прилику Владислав од Горе и Никола Ујлакија, које мало после у том карактеру налазимо у Смедереву. Владислава од Горе могли су изабрати већ и са његових личних пријатељских и сродствених свеза с Бранковићима, па дакле и са његовог личног уплива у двору смедеревском.

---

[1] Ово готово речимице каже Михаило из Острвице. «Деспот није ни хтео губернатора код себе дуго задржати, да не би за њ дознао цар Мурат.» 107.

[2] Lewenclawii. Hist. Mus. 524.

[3] «Ex quo idem gubernator provide tunc considerans, quod ab hujusmodi captivitate aliter liberari non poterat, cum despoto praefato ad nonnullas conventiones et pacta devenit.» Raynaldi. Annal. Eccles. XXVII, 549.

[4] «Praelati, baroni, ac communitas Regni, celeriter fuerant in Szegedinum congregati, et abinde tractaverunt eliberationem ipsius gubernatori.» Ivanich, ap. Schwandtner, I, 58. — Thurocz, I, 262.

Него ови посланици нису имали неограничену власт, да у име сабора закључе што за добро нађу. Ваљало им је извештавати сабор о захтевима деспотовим и очекивати упутства. Отуда верзија, да је сам *«сабор преговарао о ослобођењу губернатора.»*[1] Услед тога наравно да се преговарање, поред све хитње и с једне и с друге стране, доста дуго отегло, тако да је Хуњадија остао у Смедереву готово два месеца дана, од почетка Новембра па до пред Божић.

И општина дубровачка као да се служила својим упливом код деспота Ђурђа, а преко својих властела Паскоја Соркочевића, Дамјана Ђорђића и Рестића, да светује измирење.[2]

Најпосле се споразуму и напишу уговор. Оригинал његов није нам се сачувао. Него се сачувало једно писмо папе Николе V од 1 Априла 1450, у коме се у кратком изводу казује све оно, што је Хуњадија опширно о тој целој ствари јављао римској курији.[3] По њему ово су биле тачке смедеревског уговора о измирењу:

---

[1] Види напред попа Иванића.

[2] Luccari, 96.

[3] Писмо је то у целом пространству штампано у Raynaldus, Ann. Eccles. vol. XXVIII, 549.

1. Хуњадија изјављује, да све што је било предаје потпуној заборавности; све оно што је намеравао да што зло или пакосно или што на штету деспота Ђурђа, његове жене и деце њихове, чини, — па ма из каквих било узрока или разлога да је то намеравао — све то одбаца и напушта са свим, нити ће икада ма шта на њихово зло или на њихову штету предузимати[1]

2. Обвезује се да ће их — наравно са „Regni Hungariae salva maiestate“ с предохраном интереса круне угарске, — бранити и помагати противу њихових противника, *па ма који то били.*[2] (Мисли се ваља да не само Турци, него и претенденти Мрњавчевић и краљ босански.)

3. Ако би време донело да се Угарска зарати с Турцима, Хуњадија се обвезује, да не ће допустити да угарска војска преко деспотових земаља прелази. Но наравно *изузимље се случај, кад би он сам (Хуњадија), или његов син, или у опште војска угарска долазила деспоту у помоћ противу Турака.*[3]

4. Обвезује се, да све градове, села и баштине, које су некада биле деспотове па их сада он —

---

[1] «Quod praefatus Gubernator omnem quam contra praefatum Despotam ejusque uxorem et filios ex quibusquisque causis etiam rationalibus per antea mente et animo conceperat, injuriam, et sinistram intentionem, ipsis plenarie remisit, nec aliquid in eorum malum sive damnum quandolibet attentaret.» На ист. м.

[2] «Quodque, Regni Hungariae salva maiestate, illos adversus quoscunque eis adversantes, juvaret atque defenderet.» На ист. м.

[3] «Nec suum exercitum, quandocumque illum adversus eosdem Theucros parare contingeret, per regnum dicti despoti transire permitteret, neque illum vel ejus filium quominus personaliter in ipsius despoti subsidium veniret, seu exercitum mitteret, aliqualiter prohiberet.» На ист. м.

Хуњадија — држи, поврати деспоту потпуно, осим оних, које држи по уговору о венчавању његова Владислава унуком деспотовом а ћерју грофа Цељског, и оних, које држи по уговору које је међу њима закључио кардинал Јулијан, који градови да остану и даље у власти Хуњадијиној. Све писмене прогласе, које је у оним градовима и баштинама противу деспота, жене и деце његове издао, да с изјавом свога кајања касира, а све писмене исправе, које се на те баштине односе, као и облигације сврх неких новчаних сума, као и неке свечане писмене уговоре које је код себе држао, да деспоту врати. Но ово с тим, да оно *што је уговорено о женидби Хуњадијичога сина Владислава, ћерком грофа Цељског, а унуком деспотовом, остане у пуној снази.*[1]

5. За накнаду штете, коју је војска угарска пролазећи кроз Србију починила, губернатор угарске краљевине обвезује се, да плати деспоту *сто хиљада дуката.*[2]

6. Хуњадија на послетку свечано изјављује, да ће све оно, што је напред, верно испунити, и да не ће тражити ни покушавати, да се ма којим начином то било ослободи ма које од горњих обвеза. За већу тврђу, на уговор ће се не само ударити печат његов, него ће га он још и свечаном заклетвом утврдити. А на сваки начин син његов Владислав има доћи у Смедерево, да на двору деспо-

---

[1] «Обрученују внуку с́ину јего да даст.» Троношац, V, 107.

[2] И наши извори знају, да је нека новчана накнада уговорена била. «*За разореније землеј два милиона злата да пошлет.*» Троношац, на ист. м.

товом остане неко време, да се с погледом на своју будућу женидбу, боље обвикне својим новим пријатељима.

Ово је садржина уговора, како се она у поменутоме писму папином огледа.

Хуњадија заиста потпише такав уговор и закуне се на њ. Потпишу га, како папа вели, «*и неки од велике властеле краљевине угарске,*»[1] то јест они, који су у Смедереву преговоре водили. Стигла је и ратификација сабора угарског. Стигао је у Смедерево и млади Владислав, красан дечко, син а сада и талац Хуњадијин. Све сад већ беше готово, и на три или четири дана пред Божић крену се Хуњадија из Смедерева.

Ђурађ га је испратио с великим почастима. Дао му је и велику господску пратњу, која се с њиме одвезе преко Дунава и проврати га мало и по угарском земљишту. Кад је већ дошло да се растају, онда ће тек неко од господе српске поменути Хуњадији, како би од њега врло лепо било, кад би он овде на слободној угарској земљи и сам слободан, од своје драге воље по ново положио свечану заклетву деспоту на смедеревски уговор, те да се не би могло после казати, да она заклетва у Смедереву не вреди, почем је учињена под притиском силе у градским зидинама. Хуњадија, у писму своме о томе папи, вели да је одмах прозрео, да се то њему помиње, или управо од њега захтева, по наредби деспотовој, па «*из страха да деспот не убије таоца Владислава, или и њему самом* — Хуњадији — *какво зло не учини*", — закуне се по ново да ће уговор смедеревски «*како у целини тако и у свима његовим појединостима испунити.*»[1]

---

[1] «Nonnullique ex Regni Hungariae baronibus etc.» Raynaldus, Annali Eccl. на нав. м.

Овај читав систем мера предострожности, за који Ђурађ мисли да је потребан, те да осигура извршење уговора, већ по себи не слути на добро.

Зла су то времена, кад не само добра реч поштена човека није довољна, кад се не само у потписе и печате не верује, него кад се тражи заклетва поврх заклетве, па се опет јемства нема. Ђурђева подозревања и захтевања правдала су се оним жалосним сегединским доказом, како се у Угарској од стране самога краља, највишег духовништва и властеле, мало поштује заклетва на еванђељу. А и у опште као да су Маџари у петнајестоме веку били на рђавоме гласу са своје непоузданости и вероломности. Ово још и пре године 1444, јер Бертрандон дела Брокијер, описујући своје бављење у Будиму год. 1433 вели: «*да се Маџарима у опште чини прекор, да се у њихова обећања не може вере имати.*»[2]

Ђурђева предвиђања и његове зебње оправдале су се догађајима, који су оним свечаним заклетвама с ову и с ону страну Дунава, следовали.

---

[1] Raynaldus, на нав. м.

[2] «Палатин ме прими с великим одликовањем јер ме по одећи мојој држаше за Турчина. А чим чу да сам хришћанин, постаде хладнији. Рекоше ми да је то човек на којега се реч не може много полагати, и да не треба имати вере у његова обећања. *У осталом ово се у неколико у опште свима Маџарима пребацује. Што се мене самог тиче, ја признајем, да по ономе како сам их ја познао, ја бих пре веровао Турчину него Маџару.*» Bertrandon de la Broquière, 314.

Хуњадија је приспео у Сегедин на сами Бадњи дан 24 Декембра 1448.[1] Народ и господа саборска дочекали су га с бескрајњим усклицима.

Бура од мушког усклицавања живо утиче на живце људске. По неког под њом језа хвата, а некоме се тек по жилама ватра проспе. Хуњадија, коме су последњи догађаји нервни систем тако силно потресали, који је у себе сабијао осећања пониженња, туге, гњева и горчине, сад је прекипео био. Он је хтео одмах да се одрече свих својих обвеза према Ђурђу, и да на овога завојшти. Његова тадашња осећања огледају се у дипломи којом је 28 Декембра кнезу Ђурђу Мрњавчевићу дао Кучево и Браничево. «*Кад смо после битке с Муратом турским султаном, на пољу Косову,*» вели Хуњадија у тој листини, «*враћајући се у Угарску допали ропства у деспота Ђурђа, владаоца од Србије, који заборави бесмртна доброчинства која му указасмо,* тада се трудом и особитим јунаштвом многомоћнога кнеза Ђурђа Мрњавчевића Нишког, — свагдашњег кнеза од Звоника, и старосте краљевине Рашке, господара од Војнице, драгог нам сродника, који је у својој области јаку чету војника прикупио, к Смедереву, где су нас држали, долетио и поменутог кнеза Ђурђа у велики страх бацио — избависмо и т. д.»

Још више се она његова осећања огледају у самом факту, што је овом дипломом дао Мрњавчевићу мало не сву земљу између Мораве и Тимока, Дунава и Ниша, најмање четвртину Ђурђеве државе.

---

[1] То он сам каже у писму на Николу Декана од 30 Дек. 1448. Schwandtner, II, 57.

«Поклањамо му,» вели, *«све оне вароши, градове, села и баштине, које је нама пресветли краљ Владислав од пре даровао у кнежевинама Кучеву и Браничеву, а нарочито варошице с њиховим градовима: Јагодну, Ражањ, Ломницу, Стражу, Константиново, Пострану, Бокоњску (?), Гвозденицу, са самим главним местима Кучевом и Браничевом, и другим мањим варошицама, селиштима, селима и засеоцима, и свим оним што им припада, с планинама, ливадама, шумама, рекама, речним коритима и виноградима, од Мораве па до Дунава, и оданде до земаља области града Ниша, старинске дедовине породице Мрњавчевића.»*[1]

Ова диплома на сву прилику није имала никаквих практичких последица. Али је занимљива као доказ раздражености Хуњадијине противу Ђурђа.

Међу тим на сабору у Сегедину било је и озбиљних људи, који су хладно процењивали стање ствари, и који су поимали да Угарска тако рећи сутра дан после страшног пораза на Косову, и са непрекидним заплетима и нередима на својој северној граници, не може с коришћу заметати нову кавгу на југу. И сам ангажован ратификацијом смедеревског уговора, сабор не даде овај пут Хуњадији да следује само покретима својих личних осећања. Шта више навали на њ да се у смислу оног уговора, а у интересу мира и реда у земљи, измири с грофовима Цељским, што он, и ако преко воље, заиста и учини.[2]

---

[1] «Presertim vero oppida cum suis arcibus: Jagodnam, Raxgnum, Lomniczam, Strazam, Constantinovum, Postranam, Bokonskum, Guosdanicam» etc. Fejér. Codex Diplm. X, 135.

[2] Engel, Gesch. v. Ungarn, III, 142.

30 Декембра 1448 Хуњадија писаше своме агенту код папе, Николи Декану краковском. Описује му погибију на Косову, како се из ње спасао, како је пао у руке деспоту, и како је дошао у Сегедин. Врло високим тоном казује, како је на сабору нашао слогу, и у место жалости, «*још већу вољу да се бију с Турцима, нити ће ови дуго мира уживати, јер је сабор опет њему* — Хуњадији — *поверио, да брани веру и отаџбину.*»[1]

Фактично је стање било у противности с овим фразама. Усклицавања „Vivat Gubernator» „Pereat Turchus» — «да живи Губернатор», «доле с Турчином» — било је урнебесних и бескрајњих. Али практичне могућности, да се што озбиљно противу Турчина ради, није било.

У самој ствари сабор је одредио палатина Владислава од Горе и војводу Николу Ујлакију, да опет отиду у Смедерево, те да гледају да посредовањем деспота Ђурђа с Портом мир закључе.[2]

* * *

---

[1] Joh. de Zredna Epistolae, Schwandtner, II, 58.

[2] Engel, на нав. м.

ГЛАВА СЕДМА.

ПРЕНОС СВ. ЛУКЕ У СРБИЈУ

г. 1449.

С крајем лета а почетком јесени г. 1448 деспот Ђурађ Бранковић бавио је се на босанском земљишту код војске своје. Тада изађе преда њ непознат један човек из далеке земље, да му се поклони. На сву прилику калуђер некакав из Епира. Он причаше деспоту, како се «због грехова наших» турска сила шири и утврђује у земљама из којих је дошао; како православне светиње немају више никакве сигурности, како у маленоме граду Рогусу леже целокупне моћи св. Луке апостола и еванђелисте, како се Латини труде — до сада узалуд — да их од Турака одкупе. Не би ли добро, право и богоугодно било, да их тако православни владар тако православног народа под своје руке добије? Турцима је по готову са свим све једно, лежао светац у Рогусу или у Смедереву, а није им све једно, да ли да учине или не учине по вољи староме Вукоглији. Православноме народу у Рогусу не ће бити противно, да се светац пресели на сигурније место у православљу. Тако бар увераваше онај непознати тајанствени човек. Шта више, он као да говораше, као да су га Рогушани, или неки други Грци, и послали, да замоли деспота Ђурђа, *«да од амира агарјанскога било искупи, било измоли»* тело свечево.

Није тешко разумети, да је се стари деспот, пун топле и потпуне вере у светитеље и чудеса светитељска, усхитио при помисли, да у државу своју, дȁ, у сами свој нови двор на Дунаву, донесе тако великога свеца. Ако у светим стварима може да буде извор за душевну радост, за усхићење, за снагу и крепост, какав ли извор благослова по схватању Ђурђеву не би Србија, народ српски и српска владалачка кућа добили у моћима једнога од највећих светаца цркве хришћанске?! Не почиње ли се историја славе млетачке од дана, у који у Млетке положише моћи св. Марка и на заставу млетачку истакоше крилатога лава његовог? Не ће ли с моћима св. Луке доћи и Србији благослов те да се све на боље окрене?! Не ће ли Србију обасјати нови сјај, друкчији од црвенога сјаја ратне славе, што се кроз мутне облаке од последњих сто година на њу просипаше, — друкчији, али на коме се као на некој сребрној месечини заустављају погледи и уздаси свију оних, који жуде за надземним идеалима а осећају немоћ своју, да их постигну?! Не ће ли се и значај Србије да уздигне, кад из свију крајева хришћанскога света почну долазити у српску престолницу поклоници, да се поклоне ономе, који је писао «добру вест» за спасење рода људског?!

Али деспот Ђурђе није био само ентузијаст за црквене светиње и православље још од ра̂не младости своје. Он је имао и практичне погледе мудрог и искусног човека. Знао је да има читава трговина с лажним моћима и другим реликвијама. Ваљало му је дакле пре свега, да се поуздано извести, да ли су оне моћи које у Рогусу леже, заиста моћи св. Луке или не?[1]

О бризи и радњи његовој да се најпре увери, да су оно праве моћи св. Луке, прича нам занимљиве податке у једном писму од 25 Августа 1463 г. унука његова, по сину Лазару, последња краљица босанска Ма̀ра.

У томе писму пише: «*Господин деспот питаше патријарха српског:* **„Знаш ли ти поуздано, да је то тело св. Луке, или је то некаква друга света ствар?!»** А патријарх му одговори: «*Ва истину је то св. Лука! Него да ти је још сигурније, пошљи господину проту од св. Горе. Тај зна најпоузданије, јер тамо су књиге свих светих већим делом, а тамо има и старих калуђера и браће, који знају све како је од почетка.*»

«И господин деспот,» наставља унука Ђурђева, «посла владику од Смедерева господину проту од св. Горе и поручиваше му: Игумане свети оче, знаш ли *ми поуздано по књигама и по казивању старих калуђера казати, је ли оно свети Лука или није?*» А господин прото знајући на сигурно да је оно заиста свети Лука, знајући где лежи и место где је скривен, дође к деспоту и све му каза. *И господин деспот обрадова се тиме много (el signor despoth fò molto alegro de questo).*»[2]

---

[1] Рукописи ватиканске књижнице, бр. 3921 л. 64—65, штампано у Radu jugosl. Ak. I, 161.

[2] Писмо краљице Маре војводи Иванишу Влатковићу, штампано у Radu jugosl. Akademije, I, 160.

Разбивши дакле сваку сумњу о истинитости св. Луке, деспот оправи «једнога од својега синклита», т. ј. једног од својих државних саветника, у Једрене с многим даровима. Он је истина гада на Порти стојао тако добро као никада, али се тек није дао обићи обичај, да се султан и паше поздраве богатим поклонима. Наш извор изриком каже како је деспотов посланик *пришад в Адријанопољ дари убо Амирје и сатрапом јего принесав.*»[1] Унука Ђурђева каже, да је деспот потрошио преко 30.000 дуката, док је тело свечево добио.[2]

Цар одмах заповеди, да се напише заповест на војводу турског у Рогусу, да људима, које деспот Ђурађ пошље, преда свечево тело. Наш је извор запазио и забележио како султан у заповести оној страшно прети војводи, ако не испуни тачно што му се налаже. Кад ту царску листину донесоше у Смедерево, «*деспот јој се с целим двором много обрадова.*»[3]

На скоро затим оправи митрополита призренскога и једнога од светских великаша с многим слугама, да цареву заповест однесу у Рогус и свеца у Србију донесу.

Посаобина је ова путовала 26 дана, док је у Рогус стигла. Војвода турски прими оно парче царског пергамента са свима знацима највећег страхопоштовања, али не сакриваше своју бригу, како ће се од Рогушана одузети светац. Није ли он био њихов главни лекар? нису ли у њему гледали јемца за добар род земљишта? нису ли у њему гледали моћну светињу, која брани поља њихова од гра̏да и холује, а куће њихове од куге и краста? Није ли он онај што хиљаде сељана и стотине далеких путника привлачи, те ситним трговчићима маленога Рогуса осигурава трг добар? Није ли им светац њихов извор за неисказану утеху душевну, за велики понос грађански, и за не малу шпекулацију трговинску? На кратко, турски војвода, који је очевидно добро познавао своје људе, није се надао да ће пустити од своје драге воље, да им се светац однесе.

---

[1] Пренос св. Луке, рукопис Манастира Раковачког, штампан арх. Иларионом. Летопис Мат. Срп. књ. 117, стр. 118.

[2] Писмо краљице Марије, на горњ. м. — Извештај сплетског кнеза Андреје Венерија влади млетачкој од 15 Септембра 1463. Rad, I, 162.

[3] Летоп. Мат. Срп. На ист. м.

Узалуд се српски поклисари позиваху на изјаву, коју је непознати онај човек давао деспоту као од стране самих Грка Рогушана. Распитиваху по граду за тога човека. Али нико ништа о њему не знађаше, нити је ико од Рогушана икада посаобину такву коме поверавао.

Него то није ни најмање збуњивало српску посаобину. На против, неки од њезиних калуђера нађоше у томе нов темељ за наду, да ће се срећно свршити посао. Кад онај човек, који први помену деспоту о овом предузећу, не може да се нађе, онда зар није могућно, да оно нико други није ни био већ — сам св. Лука?! Није ли света Гора све обрасла у приповедањима «старих калуђера, који су знали све како је од почетка», о јављању светаца међу људима?! У ономе тренутку у коме је та мисао засијнула у чудеса пуној глави првог калуђера, постала је она дубоко и ватрено убеђење његово, од кога ће пламен да се пренесе и на друге чланове деспотове посаобине, а од ње после на лако запаљиву веру у чудеса у души простога народа српског.

Међу тим је турски војвода мислио и мислио, како да изврши цареву заповест и на једно се смислио.

Поверљивим и необично тајанственим начином позва к себи све главније грађане. «Мени је добро међу вама», говораше им војвода, «и сад је ево дошла прилика, да вам покажем како сам вам пријатељ. Ево су стигле царске харачлије, који хоће све да вас попишу па да некаки нов данак од вас наплате. Него склоните се за који дан из вароши, док их ја даље не оправим!»

Рогушани се захвалише честитом ефендији, и не чекаше да им се два пута каже, да се склоне од харачлија. Већ сутра дан град Рогус изгледаше као да је пао у један од оних дугих чаробних санова, о којима се у причама казује. Турски војвода изнесе кивот св. Луке и предаде га посаобини српскога деспота.

Српски је народ у деспотовини имао да види нов један призор велике помпе. Каквих се призора већ није нагледао нараштај који је живио под Ђурђем! Свадба царице Маре, поход султана Мурата на Смедерево, пролаз две стотине хиљада сужњега робља српског, повратак старога деспота на престо, долазак ослепљених синова његових из тамнице турске, долазак норманско-византијске невесте Лазареве из Кларенце, свадба Лазарева и венчавање његовим деспотским венцем из Цариграда, и ево сад литија, која се пружа с једнога краја Србије до на други, непрекидно брујање звона по црквама и манастирима, појање слаткогласних певаца, које се отпочело кад је литија наступила на земљу српску па ће да се заврши тек трећи дан кад се у Смедерево стигне. Српски народ и српска држава дочекивали су свеца са сјајношћу, каква се само замислити дала. Како је дубок утисак ова православна ревност народа и владалачког дома чинила на све који су јој сведоци били, види се из високопарног увода у савремени опис те свечаности: «Јако свјетло настојештеје тржаство јављајет се богољубија вашего славноје пришаствије и многонародноје стеченије, усрдија же и таштанија величаство; зру бо државније с умиленијем многим прједстојеште, послушно јеже вси друг друга трудољубијем прјевазити ретеште се. И дивљу се вашеј ревности огња топљејшој, и не вјем что реку, или что вазглагољу, что вас нареку: сјеме авраамље, чеда исаакова, синове јаковље, нови израиљ, људи христоименитије, царскоје свјештеније, језик свет.»

Спровод је ишао преко Косова. У манастиру Грачаници остали су који дан ради одмора, а ваља да, да се многобројном народу између Мораве и Дрина, Копаоника и Шаре даде прилика да свеца целива. У летописима је забележено да је те године, и то с јесени, *«умрьо екзарх и митрополит грачанички Доситије, а св. Лука апостол би донесен у Грачаницу.»*[1] Сам патријарах пећски Никодим, због болести није могао чинодејствовати при тим свечаностима.[1]

---

[1] Извод из Бранковићева летописа, Arkiv, III. А у самом оригиналном рукопису Бранковићевом на стр. 721 стоји: «Неци саписатели глагољут, јако ва та времена принесени бише мошти светаго Луки апостола ва митрополију Грачанску.» Илар. Руварац, Rad V, 178.

Деспот је Ђурађ са сином Лазарем и сјајном свитом изашао пуних осам дана спроводу свечевом у сретање. Последњу ноћ пута провели су у некакоме селу. Сутра у јутру дигоше се даље, па чим угледаше спровод, још из далека побожни деспот одјаха од коња, што по примеру његову и сва свита његова учини, те пешице пођоше пратњи свечевој у сретање.

Отворише кивот, поклонише се и целиваше тело «*с страхом и љубављу*», вели савремени писац, «*и од многе радости сузе проливаху и говораху*: „**данас и нама и држави нашој би спасење пришашћем твојим Апостоле Господњи!**» *и хваљаху Бога говорећи*: „„**велики си Господе и чудна су дела твоја, јер посла к нашој смерности и нашем недостојанству свога апостола, благо, за којим више жудимо и које нам је милије од злата и бисера и многоценог камена.**“““[2]

Преноћише у истом селу, у коме је деспот већ прошле ноћи ноћио био. Сутра дан наставе даље пут к Смедереву. Напред су носили свеће, а око кивота ишли су духовници појући песме апостолу. Људи су се стицали на пут, једни дочекујући, други испраћајући свечев спровод.

Међу тим се у двору смедеревском «благочастива деспотица Јерина» спремала за дочек свеца строгим постом ништа не једући. И још боље да покаже своју побожност, веру и љубав, она изађе из града с децом својом и свим дворанима те пуних пет папришта иђаше пешице свецу у сретање.[1] Спустише кивот на земљу и отворише га, те госпођа Јерина и сви који с њоме дрђоше, целиваху тело апостолово с «умиљењем и сузама.» Пођоше за тим даље. Деспот Ђурђе, деспотовица Јерина, с децом и двором својим, иђаху пешице одмах за кивотом.

---

[1] «Патријарху же тогда бољезнију садржиму и почти немоштну сушту, посилајет клирос свој с всаким украшенијем црковним, јакоже обичај јест в литијах исходити.» Врднички рукопис. Rad, V, 183.

[2] Исто, стр. 184.

Испред Смедерева чекаше их мноштво народа, свештеника, инока, ђакона, људи богатих и убогих са женама и децом. Сваки је држао запаљену свећу те изгледаше, «*као да су звезде нападале.*» По заповести деспотовој примише кивот свештеници који из Смедерева дођоше, и окружише га носећи «позлаћене светњаке, кандила, кивоте и рипиде.»

Народ, који је пред Смедеревом чекао, навали сад ка кивоту. Отимаху се ко ће пре само да га се дотакне, верујући да ће тиме стећи себи спасења. Може се замислити, каквог је гњечења ту било. «*Толико утјесненије бист, јако не мошти јеј (раци) напрјед носити се,*» вели савремени описивалац. Деспот, видећи то заповеди, те дворске слуге — ваља да оружане гардисте — окруже свештенике и отвараху спроводу пут.

Тако уђу у град и положе кивот најпре у придворној цркви, а пред вече га пренесу у саму «палату», где се целу ноћ држало бденије, на коме су били до саме зоре и деспот и државни достојанственици.[1]

---

[1] «Јако граду петих папришт приближише се, усрјетајет благочастива деспотица Јерина с чеди их богодарованими и свјеми домовними; и от многаго благоговјенства вјери же и љубве јажденија оставлше, и пјеши шаствујуште к свјештеној раци придоше.» На ист. м. По једном запису у типику митрополије призренске, који је саопштио М. Милојевић, једно паприште има 6000 стопа, или како се онда казивало «нога.» Паприште је дакле око 1000 хвати. М. С. Милојевић, Путопис, III, 180.

У јутру однесу мошти опет у цркву. Ту се најпре одслужи свечана служба, па после с литијом понесу кивот те обиђу с њиме по целоме граду. По заповести Ђурђевој сам деспот Лазар носио је кивот својим рукама. Пред кивотом су опет носили свеће, светњаке, кадионице са слатким мирисима («кадилом благовоним»), крстове, дискосе, пехаре, књиге и друге црквене утваре и украсе. Око кивота ишли су као свечева почасна гарда архијереји, епископи, игумани и други виши духовници. За кивотом је корачао старац деспот Ђурађ праћен сјајном свитом двора свога и земаљских великодостојника. Тако је пролазио по граду величанствена помпа православне цркве и световно сјајно господство двора српског преткиваху у један призор, коме је земља српска мало равних видела.

Пошто обиђу свуда по граду једнако појући «*стјени града да утвердет се и непокољебими пребудут*», однесу кивот и положе у митрополијску цркву, «*коју је деспот с нова саздао и украсио*»,[2] с десне стране поред двора.

---

[1] «Првјеје ва црков полатнују внесена бист (рака), таже вечеру приспјевшу в полату ѣносит се, вмјештенија ради државнаго синклита, множаство бо бје; и всеноштноје пјеније начанше божаставније пјесни с сладостију васпјеваху се, државни убо прјестојаху с радостију и умиленијем многим даже до свитајуштега дне.» На ист. м. стр. 185.

[2] «Сице град прошадше ва митропољ придоше, иже државними нововаздану и украшену. Стр. 185. Ово на сву прилику значи да је саборна црква смедеревска при опсади и бомбардању г. 1439 од Турака порушена била, те је Ђурађ по повратку у државу с нова оправио.

Деспот је као некаким формалним актом предао тело свечево митрополиту Смедеревском и још једном епископу на чување.[1]

За овим је деспот давао у своме двору велику част духовницима и властели, која је из далека дошла на ову необичну светковину. По обеду обдарио је кога је и како требало и отпустио дома.[2] Можемо замишљати, да деспот Ђурђе, веран традицијама двора српског што се хришћанског милосрђа тиче, није тога дана ни сиротињу заборављао.

Пред вече је деспот предао митрополиту Атанасију хрисовулу коју је тога дана потписао и којом је учинио разне завете и дао баштине и приходе светоме Луци. Ову су хрисовулу запечатили и затворили у кивот положивши је на само тело свечево.[3]

Свет је једнако врвео гомилама, да се свецу поклони и моћи му целива. Тога се дана у околини смедеревске митрополије могло видети и најлепше и најружније што је у Србији. Поред кавалера деспотовога двора, који су се блистали у срми и кадифи, и поред младих лепотица, које су и младошћу и лепотом засењавале и срму и кадифу, утискивали су се у цркви и око цркве људи, покривени прашином далекога пута, носећи између себе какав жив скелет, или какву наказу или богаља, или и вукући са собом усплахирена у гвожђе окована каква бесомучњака, који, ричући и пенушећи се, отимаше се да не уђе у цркву. Страшно је било погледати на по гдекоје групе које с муком, с бригом и опет с неком надом на моћ свечеву, труђаху се да приведу ка кивоту сумануток или бесомучног сродника или пријатеља свога.[1]

---

[1] «Државни же деспот Митрополиту убо градскому и епископу повељев сију (раку) с отаством бљусти, в полату вазврати се.» 185. Митрополит је Смедеревски био Атанасије. Ко је онај епископ не знамо. Могућно је што г. Руварац вели, да је то ваља да био дворски епископ или и викар митрополитов.

[1] «В палату вазврати се и праздник радостан створ васјех учрједи и их же подобаше дари почт ва своја отпусти.» Стр. 185.

[3] На ист. м.

Него у оној гомили као да је било и младих кицоша, трговчића и господичића, који су можда ишли до града Будима, до Дубровника и до Млетака, и који су кипели од досетака сврх калуђера и онога простога народа, оне добре пастве која у гомилама с безазленом вером слушаше приче, како се сам св. Лука појавио господару Ђурђу те га потстакао да учини ово што је учинио. Наш извор помиње такве људе, «малодушне, у срцу којих беше неверије.» Они би помишљали да онај мирис што се као од тела свечева распростираше, долази отуда, «*јако њека аромата в кивот светаго влагајут се.*» Али је ове невернике светац саплетао, јер није само један мирис и једнаком јачином излазио, већ «*многа же и различнаа благоуханија от раки исхождаху, овогда убо јако миро многоцјено, овогда же јако ливан, овогда же јако крин, иногда же јако цвети различни и јаблко благовоно; и овогда црков тачију испљњаше, овогда же и всу ограду црковну,*

---

[1] «Множаство же народа прихождаше недужније приносеште и от дух лукавих садржимије привозеште исцјељенија различна пријемаху кождо по својеј вјерје....» Мучими же от дух нечистих риканија различнаа и неназнаменателније гласи испуштаху јако многим устрашити се, бјесом сија в њих дјејствујуштим и к земљи и к каменију тјех приражајуштим и никакоже вњити тјех в рације светаго остављајуштим.» На ист. м. 186.

овогда же и ван огради исхождаше, и овогда мало благоуханије прјестааше, овогда же множаише држааше.»[1]

Многи од млађих људи, који су тога дана са страхопоштовањем и с патриотским надањима целивали свеца, дивили се блеску свечаности, коју је богати старац деспот с толико укуса приредити умео, од свега срца помагали појати «*стјени града да утвердет се и непокољебими прјебудут*“, — кроз не пуних 10 година доживели су са свим други призор, о коме онога срећног дана нико у Смедереву ни сневао није.

Само је још десет година раздвајало Србију деспотову од коначног пада њезиног под Турке. Али се још једнако деспот Ђурађ надао, да ће се спасти земља и будућност њезина. Никада та нада није била већа, него онога дана, у који је наредио, да се унапред сваке године 12 Јануар празнује свечано у спомен доноса тела светога Луке у Смедерево.[2]

---

[1] На ист. м. 185.

[2] Сачувале су се неколике листине из год. 1463, из којих се до некле види, шта је било с телом св. Луке по смрти Ђурђевој и Лазаревој. Млетачка је влада наложила кнезу од Сплета Андреји Венерију, да се извести о историји и о истинитости моштију св. Луке, које је краљица босанска нудила Млецима преко војводе Иваниша Влатковића на продају. Венерије у званичном извештају од 15 Септембра 1463 јавља како се извештавао, и како је «између осталога говорио и с пресветлом бившом краљицом босанском и са Николом Живатовићем, Јованом Бабићем и Јованом Кукићем господом Смедеревском дворанима њезиним» (Inter cetera parlato con la illustrissima regina olim de Bossina, et con Nicola Chivatovich, Jovan Babich et Jovan Cucich, zentilomeni di Smeder, suoi servidori), па је од њих чуо: да је оно заиста право и истинито тело св. Луке, да је из Цариграда пренесено на земљу господе од Санта-Мауре, одатле не зна се којим поводом донесено у градић Рогус, који је градић за тим пао у руке

Турцима. Деспот је Ђурађ откупио свеца од Турака, и мисле, прем да нису сигурни, да је платио за њ 30.000 дуката, и донео га је у Смедерево А кад је краљ Томаш босански хтео да преда Смедерево Турцима, даде однети свеца у градић Телцач (? Telzach), а кад и тамо дођоше Турци, онда Томаш пренесе свеца у град Јајце. Rad, I, 162. Толико Венерије. Од 7 Декембра 1461 има једна була од папе Пија II, којом даје опроштај грехова свакоме, ко о празницима Госпођиним походи капелу св. Луке у Јајцу, «о којој капели, како ми краљ босански Стефан пише, народ мисли. да се у њој храни тело св. Луке,» додаје папа. Kaprinay, II, 511. Arkiv, II, 32. Даље се из једнога писма дубровачког већа од 13 Јула 1463 види, да су католички калуђери реда св. Фрање по предаји града Јајца Турцима понели тело свечево у Дубровник, али их у Стању устави војвода Иваниш Влатковић, па по наредби краљице Маре однесе га у Млетке и тамо понуди на продају. Дубровник је желио да свеца у свој град добије, па у Јулу 1463 писаше по тој ствари и непосредно војводи Иванишу, и настојаваше у њ преко свога поклисара Николе Мар. Гундулића. (Оригинална писма у ватиканској књижници, бр. 3921, л. 65 и 66; штампана у Radu, I, 159 и 160). Из писма краљице Маре од 15. Авг. 1463 види се, да се Млеци устежу, да купе тело свечево, сумњајући да л' је истинито, да с друге стране краљ угарски Матеја обећава јој дати за њега три или четари града у баштину за вечна времена. Rad, I, 161. Шта је било после с телом св. Луке не знамо.

ГЛАВА ОСМА.

НОВИ ЗАПЛЕТИ С УГАРСКОМ И НОВО ИЗМИРЕЊЕ

год. 1449—1452.

Владислав од Горе и Никола Ујлакија бавили су се с пролећа 1449 као пуномоћници угарски у Смедереву, те преговарали о миру с Турцима. По уверавању Шимека, који је оригиналну листину с печатом деспотовим,[1] видео, деспот је Ђурађ био опуномоћеник портин при тим преговорима. Ако можда и није то био, он је на сваки начин имао важну *посредничку улогу* у тим пословима, и без сумње вршио на закључење уговора пресудан уплив.

У месецу Мају постигне се споразумљење о миру на овим основима:

Мир да траје седам година. За то време ни турска ни угарска војска да не сме наступити на земљиште Србије, Босне и Влашке.

И Србија и Босна и Влашка да плаћају порти данак, и да шаљу помоћне војне контингенте.

---

[1] Schimek, 122.

Но с погледом на то, што су и Србија и Влашка последњих година услед ратних догађаја страдале много, плаћаће оне у напредак само половину дотадашњег данка и слаће само половину војног контингента.

Босна, која није од ратова оних страдала, плаћа цео данак и даје пун, још раније одређени контингенат. Од суме, коју на име неколиких неположених данака порти дугује, један јој део султан опрашта, а ресто да положи у роковима на признаницу портину. Ако краљ босански на ово не пристане, он нека гледа како ће да се с Турцима сепаратно погоди или од њих брани.[1]

Краљ босански Томаш, који се одликовао католичком ревношћу гонећи у својој држави православне и патаренце, и који је имао дакле нека права на потпору римске курије, обратио је се био за времена у Рим с молбом, да му папа својим упливом у Угарској помогне противу непријатељских мера српског деспота.[2]

Кад се месеца Јуна т. г. састаде сабор угарски у Пешти, стиже му занимљиво једно писмо од папе Николе. Глава католичке цркве изјављиваше угарскоме сабору своје саучешће у жалости, која је Угарску услед катастрофе косовске снашла. Световаше Угре — да сад буду мирни и паметни, па да се само бране, ако би их Турци нападали, али сами да не предузимљу за сада противу њих војне походе. Папа даваше разумети, да Грци, који су се одрекли својих изјава и обећања учињених у Ферари и Флоренцији 1436 г. приликом свечаног прогласа јединства цркве, управо и не заслужују, да се католичке силе за њих заузимљу. И још папа топло препоручиваше сабору да брани интересе католичког краља босанског на супрот владаоцу од Србије.[1]

---

[1] Оригинална се листина чува у бечкој дворској архиви. На њој има печат деспота Ђурђа, који је Винек снимио и литографисао. Schimek, 123.

[2] Engel, Gesch. v. Ung. III. 145.

Сачувао је се одговор на то писмо папино. Потписали су га «Gubernator, Praelati, barones et proceres Regni Hungariae» 24 Јуна 1449. У њему изјављују, како су се малко зачудили, што чују папу где им препоручује дефензиву, па му разлажу војне користи од офензиве. «*Што се тиче ствари господина краља босанског, то смо одлучили, да се она расира, која између њега и деспота од Србије постоји, реши путем судским, па ћемо помоћи оној страни, која буде више право имала, о чему смо и посланицима обе стране, који су овде код нас на овом сабору били, извесне изјаве учинили*».[2]

Посланици босанскога краља протестовали су противу мира с Турском онаког, како су га у Смедереву деспот Ђурађ, Владислав од Горе и Ујлакија закључили. Краљ Томаш писао је и Хуњадији по тој ствари у смислу у ком је писао и папи.[3] Нов папин легат Валентин, који је дошао на овај сабор у Пешту, без сумње је имао наставлења, да енергично потпомаже босанског краља и његове посланике. И самоме Хуњадији и још по гдекојој господи угарској није се свидело, што се од Босне, Србије и Влашке прави један појас од области, у који не само Турци, *него ни Угри не смеду да захватају.* На сваки начин, поглавито под утицајем Хуњадијиним, сабор угарски не хтеде, да ратификује смедеревски уговор од Маја те године.[1] Судећи по писму, које је Хуњадија 4 Јула т. г. писао посланику угарском у Риму, један је мотив за то био и у томе, што су се господа угарска још као надала, да ће се папа моћи склонити, да нешто озбиљно противу Турака предузме. Услед тога желели су да добију времена не везујући се. Деспоту Ђурђу препоруче, да гледа да код порте изради друге, боље, услове.[2]

---

[1] «Preterea, de facto domini regis Bosnae, protectioni nostrae commendati, grata nobis et placidissima verba.» Писмо Хуњадијино папи од 24 Јуна. Schwandtner, II, 62. — Engel, Gesch. v. Ungarn, III, 144. — Zinkeisen, I, 732.

[2] «In facto domini Regis Bosnae, differentiam illam, quae inter ipsum et Despotum Rasciae viget, per viam judicii sedare deliberavimus, assistemusque tandem parti, quae plus iuris habitura est, prout super his, oratoribus ipsarum partium, qui apud nos in hac congregatione fuerant, certa avisamenta dari fecimus.» Schwandtner, II, 63,

[3] Engel, на нав. м.

Мора бити, да је се деспот нашао у неприлици услед овога одбацивања уговора, који је он потписао. Природно је да је његов уплив у Угарској, који је био до сада један елеменат његове снаге у односајима према Порти, сад на Порти изгледао врло компромитован. Порта је наравно видела, да уплив Ђурђев у Угарској не вреди тако млого, кад га сабор угарски у важном и свечаном једном акту тако потпуно дезавуише. Ово је без сумње тешко падало Ђурђу. Још теже, што је она одлука угарског сабора била за њ очевидни доказ победе босанскога уплива над његовим. Добио је нова повода, да с неповерењем гледа на угарску политику, или тачније, на онога, који јој је правац давао.

---

[1] Писмо Хуњадијино Николи Декану од 4 Јула 1449, Schwandtner, II, 66. Енгел мисли, да се ова реченица у томе писму: «geruntur apud nos adversa non modo patriae sed et fidei nostrae,» — односи на уговор смедеревски од Маја. Engel, на нав. м. 146.

[2] Engel, на ист. м.

Ипак примио је се, да *у име Угарске* нове преговоре с портом води.

Може се разумети, да су ови нови преговори у приликама, какве су се створиле услед одбијања већ једном удешеног уговора, наилазили у Једрену на врло велике тегобе. Турци су и онда имали изванредну вештину, да ствари развлаче. А у овоме развлачењу угарска је влада гледала опет доказ, или да Ђурђев уплив на Порти није онако јак, како су га замишљали, или да Ђурђе не ради с добром вољом и добром вером. Од 20 Октобра те исте 1449 године има једно писмо, које је по налогу Хуњадијину писао Иван Витезовић, владика од Варадина, пријатељ и повереник Хуњадијин. Казујући како се губернатор спрема на рат противу Хусита, који су узнемиравали северозападне крајеве угарске, Витезовић наставља: «*а што се тиче Турака, са те стране рат траје и не траје; јер и ако је с погледом на време и прилике целисходно било, да предузмемо с њима преговоре о миру, опет ни до чега не дођосмо, јер онај, којим се до сада по несрећи служимо, да нам посредује за тај мир, противан му је, почем се исти посредник боји да, како се каже, нашим миром, себи рат не навуче.*»[1]

---

[1] «Quantum vero de parte Turcarum, durant bella restantque. Nam, licet considerata qualitate temporis, visum nuper fuerit, treugas pacis tractare cum eis ac suscipere. Sed adverso, ut ita dixerim, mediatore hactenus perperam usi, rem infectam retulimus, is etenim mediator, uti dicitur, nostra pace sibi bellum timebat conficere.» Epist. XLIX, Schwandtner, II, 68. Поп Ива-

Види се дакле, да је већ с јесени 1449 у највишим круговима угарским завладало неко неповеравање према Ђурђу. То су већ биле тамне сенке мутних догађаја, који су наступали.

У првој половини Новембра исте г. видимо угарског бана од Мачве, Ивана од Корођа, где се у босанском граду Добору састаје с краљем босанским па уговарају како да се заједнички од Турака бране. 12-ог Новембра у истоме граду Добору, краљ Томаш потписује један документ, у коме обећава, да ће бити вазда пријатељ губернатору Хуњадији, и са знањем и одобрењем све своје властеле задаје поштену реч, да ће с краљевима угарским верно мир чувати, да им не ће ни у чем невере учинити, нити се непријатељски према њима показати; да Турке противу њих дражити не ће,[1] и да овима ни под каквим изговором помагати не ће. Даље обећава, да не ће дозволити да Турци, који су се већ пружили од Дрине до Укрине, воде ове прелазе те да на Угарску нападају. Ако би се пак десило, да Турци у Босну упадну, а он сам не узможе границе своје бранити, он ће о томе одмах, било писмено или преко посланика, известити губернатора краљевине угарске или краља угарскога.[2]

Ово везивање тесног пријатељства између Хуњадије и краља босанског није слутило доброга

нић, код речи mediatore прави белешку: iste mediator erat Georgius, Despotus Rasciae. На ист. м.

[1] «Quod nullas faciemus infidelitates neque inimicitias inferimus et neque Turcos adversus ipsum regnum Hungariae introducemus etc. etc.»

[2] Оригинална се диплома потписала «Datum in Dobor in festo B. Martini Eppi et Martyri an. Dom. 1449, чува се у бечкој дворској архиви. Шимек је литографисао Томашев печат који је на њој. Schimek, стр. 124, табл. Нр. 4.

по Ђурђа. Хуњадија, имајући потпору у источном суседу деспотовом — Мрњавчевићу, кнезу од Ниша, — и потпору у западном суседу његовом, краљу босанском, — могао је сад да с више изгледа изврши план, који је очевидно једнако у срцу гајио, на име: да се у опште ослободи обвеза, које је уговором Смедеревским на себе узео. Нарочито изгледа, као да је желео, да се опрости обвезе, да не плати уговорену накнаду.

Изгледа као да је већ пред свршетак г. 1449 Хуњадија изјавио Ђурђу да или не може или и да не ће да плати уговорену накнаду. На оваку изјаву Ђурађ као да је дао одговор срдит и поносит, који је Хуњадију силно раздражио. У самој ствари не знамо како је се отпочела ова нова нова распра међу Хуњадијом и деспотом Ђурђем, не знамо са свим поуздано шта је се збивало од Јула па до свршетка Децембра 1449, осим оног симптома неповерљивости од 20 Октобра, и оних босанско-угарских алијанција од Новембра.

Што знамо поуздано то је, да су се у Јануару 1450 г. прелати и велика властела састали у Будиму као на некаки ужи државни сабор, па да су између других одлука на представку Хуњадијину решили: да, — с погледом на то, што је Хуњадија ухваћен и затворен у Смедереву, што је тај акат био акат насиља, и по томе не може послужити за темељ никаквом правном акту, па по томе никаквој правној обвези, — обвезе смедеревског уговора од Декембра г. 1448 немају никакве правне силе.[1]

Деспот је на ову одлуку одговорио писмом на

---

[1] Engel, Gesch. v. Serw. 400.

Ивана Лекеша де Кало (Johannes Lewkes de Kallò), у коме између осталога вели, да смедеревски уговор није толико с Хуњадијом, колико *с баронима угарске краљевине закључен*, и да «*они барони, који су уговорили откуп, нису били у затвору*[1], *нити су под каквим притиском оно закључивали.*»

Изгледа као да деспот није у почетку 1450 г. мислио, да ће се из оног покушавања Хуњадијиног, да се ослободи од плаћања, изродити велике и озбиљне тегобе. Ово изгледа по томе, што је почетком те године деспот поновио у Млецима дипломатске кораке, да себи поврати Дриваст, Бар и Будву.[2] У Априлу видимо тамо посланике првога херцега Стефана Косаче, који између осталих својих задатака, говоре и о стварима деспота Ђурђа, очевидно нудећи се да посредују.[3]

Али заплет с Угарском поквари све.

Хуњадија обратио је се био папи с једним мемоаром, у коме је изложио, шта је све претходило уговору смедеревском, па га молио да благословом својим разреши и њега и остале бароне од заклетава, које су на тај уговор положили били.[4] Као побуде за такво разрешење наводио је не само некатоличност деспота Ђурђа и неблагодарност његову, него још и друге практичне незгоде и штете по Угарску, кад би се сви услови онога уговора испунили. Нарочито је обраћао пажњу папину на ону обвезу, по којој угарска војска не сме улазити у Србију ни кад хоће на Турке да завојшти. Ако уговор мора да остане у снази, онда шта ће да буде *«од намере да се скорим с новом војском противу неверника, а за славу вере хришћанске, пође?!»*[1]

---

[1] «Ceteros barones illud, quod fecerunt de emanatione expeditorie, non in vinculis fecisse. Цитат у Енгела, не нав. м. из Conf. Kovachich Supplem. ad vest. Com. Т. II, 113.

[2] Commissiones et Relationes Venetae, Tom I, 3.

[3] «Ad factum tangens res despoti Rasciae quod semper singulariter dileximus ipsum dominum despotum et omnia commoda status et rerum suarum tamquam propria reputavimus, neque unquam alieni repperietur a rebus, quae honeste et convenientes sint, pro complacendo et satisfaciendo requisitionibus illius domini.» Одлука млет. сен. од 17 Априла 1450. Acta, II, 427.

[4] «Pro parte ipsius gubernatoris nobis fuit humiliter supplicatum, ut suo et dictorum obligatorum baronum statui et indemnitati super praemissis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Була папе Николе од последњег Апр. 1420. Féjer, X, 549.

Као што смо већ имали прилику да видимо, папа Никола није ни мало марио за рат противу Турака. Али је имао више разлога да гледа да задовољи Хуњадију и Угарску, нарочито у овој 1450 години, када је се у Риму славио јубилеј, приликом којега је он очекивао и од «апостолске краљевине угарске» велики поклон у новцу.[2] Свакојако, последњег Априла год. 1450 он потпише булу, којом промашавајући дела и поступке српског деспота Ђурђа као *«непоштена, нечовечна, нерасудна и недостојна»* (iniqua, inhumana, irrationabilia et indigna), разрешава и Хуњадију и угарске бароне од положене заклетве.[3]

Ова је була стигла у Угарску око средине Маја. Одмах видимо Хуњадију, где почиње да деспотове градове у Угарској заузимље и да управнике и друге чиновнике, које је Ђурађ поставио, збацује.[4] Помиње се изреком да је тада (почетком лета 1450)

---

[1] На ист. м.

[2] Интересна је преписка Хуњадијина с посланником угарским у Риму о поклону, који је папа очекивао. Epistola, LXIV, Schwandtner, II, 85.

[3] Fejér, на нав. м.

[4] Engel, Gesch. v. Serw. 400.

Хуњадија заузео ове деспотове градове у Угарској: Мункач, Сатмар Немети, Асоњпатак, Дебрецин, Бесермињ и Тур.[1]

Пре него што ће се састати сабор угарски, нека су се господа трудила, да начине какав компромис међу Хуњадијом и деспотом. О томе као да је се много говорило, и то као о покушају, који ако већ потпуно за руком испао није, на сваки начин има пуно изгледа на успех. У Дубровнику су почетком Јуна већ слушали, да је оно измирење свршена ствар, и кнез и веће дубровачко писмом од 2 Јуна те 1450 г. честитају Хуњадији, што се «с деспотом и с Турцима» измирио.[2] У самој ствари Иван Лекеш де Кало нудио је се Ђурђу, да посредује за њ на сабору. Али је Ђурђе пун индигнације отписао, да њему не требају никакви посредници код угарског сабора, и да он не ће да има никаква посла више са «*перфидним, вероломним Хуњадијом.*»[3] А самом сабору, који је се почетком Јуна састао у Будиму, Ђурађ је послао једну изјаву, у којој је одбијао са себе сваку одговорност за последње догађаје, доказивао да је његово држање са свим правилно према сегединском уговору 1444 год. и да је свему злу, које је Угарску постигло, прави узрок у томе, *што она сама уговор онај поштовати није хтела.*[4]

У очима беспристрасних судија и право и правда биле су на страни деспота Ђурђа. Али се овај пут

---

[1] Engel, на ист. м.

[2] Lettere e Commissioni, Rad, VII, 246.

[3] Engel, Gesch. v. Serw. на горњ. м. — Gesch. v. Ung. III, 155.

[4] Kovachich, Suppl. ad Vest. Comitior. Tom II, 114. Цитат у Horváth, Gesch. der Ungarn, I, 309. — Engel, Gesch. v. Serw. 400.

Ђурађ парничио са судијама својим. *Од судија својих тражио је он, да му плате сто хиљада дуката.* И да није било оне папине буле од првога Априла те године, већина угарске господе нашли би на сву прилику, да не морају платити што су дужни. Овако сад, с благословом папиним у празноме џепу, било им је јасно ван сваке сумње, да Ђурађ нема право.

Али се Хуњадија није тиме задовољавао. Он опише Ђурђа сабору као човека, који одбија од себе васалске дужности према круни угарској, и који се држи Турака. Онаки документ, какав је 12 Новембра 1449 краљ босански потписао, Ђурађ не хте да потпише, што је очевидно доказ, да је у споразуму с Турцима! И тако на наваљивање Хуњадијино већина сабора реши: *да смедеревски уговор од Декембра 1448 не вреди, да се деспот Ђурађ сматра за издајника, који је с Турцима у споразуму, да му се с тога сва његова добра у Угарској узапте, и на послетку: да се Србија силом оружја принуди, да призна сузеренство круне св. Стефана.*[1]

Ова је одлука донесена с крајем Јуна г. 1450.[2]

Не знамо да ли има какве унутрашње за сада још невидљиве свезе с политиком, коју је Хуњадија према Ђурђу предузео, али је вредно запазити, да је у том истом месецу Јуну стигла краљу босанскоме Томашу из Рима була, којом папа Никола хвали краља што ратује «противу Турака и јеретика Манихејских, па даје опроштај грехова свима и свакоме, који у војсци краља босанскога противу таких непријатеља служи.[1]

---

[1] Horváth, на нав. м. — Engel, Gesch. v. Serw. 400. Geschichte von Ungarn, III, 155.

[2] Engel, на нав. м.

Хуњадија је за тим довршио заузимање деспотових градова у Угарској, па онда упао с војском и у Србију и почео да пали и плени.[2]

Политика Ђурђева није хтела да прими отворену борбу с Угарском. Оно што смо чули, да је Ђурђе једном приликом рекао, «*да се више боји Турака но Маџара*,» имало је врло дубок смисао и била је очевидна истина. Ђурђе је даље знао, да се Турци не боје толико ни Срба ни Маџара засебице, али се боје српско-угарске алијанције. Главна је цел српске политике још једнако била, да се одбрани од Турака и да од њих поврати српске земље. Још једнако је јасно било, да се та цел постићи може по најпре и по најсигурније у сајузу с Европом, коју је у првој линији Угарска представљала. Угарска су се господа показала као нелојална и неполитична: нелојална, јер су најсвечаније уговоре страшним заклетвама утврђене газили без повода, — неполитична, јер и сами у опасности од Турака, и сами упућени на алијанцију с хришћанским државама на балканском полуострву, сад су из врло простих, себичних побуда, у кратковидности својој наметали неправедни рат природноме савезнику своме.

---

[1] Raynaldi, Annal. Eccles. XXVIII, 554.

[2] Post haec Dominus Gubernator ingratitudinem Despoti non minus, quam suae captivitatis calamitatem ponderans: resumtis armis et milite, Despoto ab eodem, ejus delicti condignas exigere poenas, processit; invectusque forti in manu ejus dominii in agrum, magnas in illo edidit vastitates, omnibusque castris et dominiis illius, qnae Regni Hungariae ambitus cingebat, illum spoliavit.» Thurocz, Schwandtner, I, 262. — P. Ranzani, Epistome Rer. Hungaricarum, Schwandtner, I, 382. — Engel, Gesch. v. Ung. III, 155.

Деспот није примао рат с Угарском, који му је Хуњадија наметао. Није га примао, јер би њиме рушио темељ српске политике од Косова, рушио и грађу, коју је и сам на том темељу а са толиком муком од ово 23 године подизао. Може бити и још из каквих специфичних узрока ондашњих прилика, које данас јасно не видимо.

Особито је деспот Ђурађ после 5-ог Фебруара 1451 морао желети, да се с Угарском измири. Тога је дана умро у Једрену султан Мурат, који је нарочито у последње време давао нека јемства, да ће мир са Србијом лојално да држи, а ступио је на престо частољубиви младић Мехемед II, о коме нико није могао у напред на сигурно казати, којим ће путевима да пође. Оно што се о њему дотле знало, није ништа доброга слутило.

На сваки начин факат је да је деспот с пролећа 1451 налазио, да је и паметно и мудро, да се с Хуњадијом измири, и да је готов био, да рад те цели пристане на какав правичан компромис.

Спомени на ову перипетију српско-угарских одношаја одржали су се у предању народном, а наиме у народној песми «Смрт војводе Каице.» Ту се пева како су се деспот Ђурађ са својим војводама, и Сибињанин Јанко опет са својим састали негде с ону страну Дунава, како је Јанко гледао да заметне кавгу и предлагао свакојака надметања војничка, на што му деспот Ђурађ одговара: «Брате Јанко, *будаласта главо!* — За нас није вика ни скакање! — Већ је за нас вино и ракија — И господство да господујемо, — Мудра памет да паметујемо!»[1]

Како угарски извори говоре, деспот је се обратио на неку угарску господу с молбом, да посредују за мир.

На страни Угарске налазило се по више момената, који су препоручивали мир. И њој је било потребно, да се, с погледом на промену владе у Једрену, спреми на све евентуалности. И било да млади султан не завојшти одмах на Угарску, опет имала је она невољу да обрати своје погледе на север, где је Јискра опет упао и заузимао земље и градове.

Независно од ових државних разлога општега интереса, већина господе угарске врло је суревњиво гледала на јачање богаства, моћи и уплива Хуњадијина, па је већ из тога узрока готова била да устави његов даљи освојачки и отимачки марш. Осим тога, управ у последње доба образовала се у сабору угарском једна партија, која је оптуживала Хуњадију, да хотимице у договору с царем Фридрихом оставља младога краља у власти његова тутора, само да би он што дуже на столици намесничкој остао, па времена и прилике добио, да себи и својој фамилији пут к престолу отвори.[2] Зна се, да су вође те партије Владислав од Горе и Никола Ујлакија намеравале, да доведу ствари дотле, да Хуњадија даде оставку па се у приватан живот повуче, а они да дохвате у своје руке највишу власт поред краља Владислава. У тој су цели гледали, да ступе у алијанције с деспотом Ђурђем, с грофовима Цељским и Јискром.[1] А поврх свега, било је на сву прилику у угарском сабору и таквих људи, који су и сами оцењивали неопходну потребу слоге и пријатељства са Србима. На њихово наваљивање Хуњадија стане с даљим нападањем на Ђурђа. Ово тим више, што је Ђурађ, да би засведочио своју добру вољу, послао му натраг таоца, сина Владислава, обдаривши га богато.[2]

---

[1] Вук, Срп. Народне Песме, II, 482.

[2] Engel, Gesch. v. Ung. III, 157.

Не знамо за сада кад је управо наступио овај моменат помирљивости и с једне и с друге стране. Зна се само, да је се у Мају месецу 1451 Хуњадија бавио у Тамишвару с војском, која као да је имала да пође на Србију,[3] да се у Јулу месецу исте године преговори за мир у Смедереву воде.[4]

У уводу документа о миру сâм деспот Ђурађ каже, како су се, *«по заједничком пристанку његовом и Хуњадијином»* («ex nostri ac ejusdem Domini Joani Gubernatoris pari consensu et voluntate») а и по препоруци сабора угарског, владика варадински Иван (Витезовић), Ладислав од Горе, палатин краљевине угарске, Никола Ујлакија војвода од Сибиња, и кнез Ладислав Палоција, врховни судија (Judex Curiae Regiae), примили да посредују за мир и слогу између њих двојице («nec non et deputatione aliorum dominorum Praelatorum et Baronum dicti Regni Hungariae, sese inter nos et eumdem dominum gubernatorem pro concordia et pace partium interposuerant»).[1] За тим казује, како су та господа посредници (ipsi domini mediatores), желећи не само оно, што су њих двојица (деспот и губернатор) једа̂н другом починили, него и да уклоне сваки даљи повод мрзости и распрама и сукобима међу њима, нашли, да ће најбоље то постићи, ако их опријатеље и сроде посредством брачне свезе деце њихове.

---

[1] На ист. м.

[2] «Et amplius illius laborasset in destructione, nisi Despotus, filium ejus ipsi incolumem restituisset Hungariaeque primores, tumentum ejusdem domini Gubernatoris in vindictam animum per Despotum petiti, non compescuissent.» Thurocz, Schwandtner, I, 262. — Engel, Gesch. v. Ung. III.

[3] Engel, Gesch. v. Ung. III. 159.

[4] То се даје извести отуда, што је 1 Августа мир већ дефинитивно потписан.

Ђурађ веома свечаним начином уверава да је све предао забораву што му је тешко било учињено и обећава искрено пријатељство и срдачну љубав за у напред Јанку Хуњадији. Да та своја осећања запечати, даје Хуњадијином млађем сину Матеји за жену «*светлу и благородну девицу, Јелисавету, унуку нашу, кћер пресветлога господина Улриха, божјом милошћу грофа од Цеља, Ортембурга и Загорја, рођену од кћери наше госпође Катарине, која се девица, по пристанку њезиних родитеља, под нашим старањем, чувањем, располагањем и под нашом влашћу налази.*» Но како је њојзи сада тек десет година, па се има чекати да дође време «*кад се по закону венчати може*» (ad tempus copulandi legitimum), то се уговара, да венчање буде истом на Св. Николу, 6-ог Декембра године 1453.[2]

Ако би он пре тога рока умро, онда ће ово, што се уговара, извршити његови, који после њега остану. Као што уговор овај све њих, у колико их се тицати може, везује, и «жену његову госпођу

---

[1] Fejér, Genus et incunabula etc. 150—157.

[2] На ист. м. 151.

Јерину, и синове његове Гргура, Стефана и Лазара, и госпође супруге синова његових («dominae consortes filiorum nostrorum,» дакле је осим Лазара тада бар још један син његов ожењен био!) и кћери његове поменуту госпођу Катарину Цељску и Маргариту (царицу Мару), и девице: поменуту Јелисавету Цељску и Маргериту, кћер сина му Лазара као и све друге.»[1]

Ово је први пут, да пред историју излази кћи Лазара Бранковића и Јелене Палеологовице, Маргарета или Марија, којој је суђено да буде «*последња краљица босанска.*»

Православни старац с великом бригом и великом јасношћу даље говори: «*Али хоћемо, да, кад и ако воља божја буде те се поменута девица Јелисавета, учука наша, доведе у кућу господина губернатора, она остане у својој вери православној, и да свагда с њоме и у њезиној свити буде свештеника православне вере, и племића и госпођа дворанака, које ми, или које наши синови, на ту цел пробрали будемо.*»[2]

Ако би се десило, да због каквих непредвиђаних узрока, било световне било црквене природе, или што сама девојка Јелисавета не би хтела, да за Матеју пође, — «*јер немамо намеру,*» вели Ђурађ, «*да њезину вољу на озај брак присиљавамо,*» — ако би се дакле ма из каквих узрока десило,

---

[1] На ист. м. 152.

[2] «Volumus tamen, ut dum et quando volente Domino praefata puella Elisabetha neptis nostra, in domum dicti Domini Gubernatoris traducetur, ipsa in ritu fidei Graecorum permaneat, et semper cum ea et in ejus obsequiis stant presbyteri ex Graecorum ritu, ac nobiles et etiam dominae et puellae, quos nos et filii nostri ad hoc eligere voluerimus et voluerint. Тамо, 152.

(осим наравно случаја смрти), да се Јелисавета на уговорени дан не венча с Матејом, онда сви градови и све баштине деспотове у Угарској имају припасти Хуњадији и његовим синовима.

Деспоту се враћају његови градови: Купиник (Kölpény), Митровица на Сави (Szava Szent-Demeter), Земун, Сланкамен, Бечеј, Бечкерек, Ершомљо и Вилагош. А градови његови: Мункач, Немети-Сатмар, Асоњпатак или Нађ-бања, Дебрецин и Бесермињ,[1] «*које поменути господин губернатор и синови његови с извесног и основанога разлога држе*»,[2] да њима и даље остану са свима дохотцима, правима и т. д.

Деспот се обвезује, да ће у својим угарским баштинама и градовима постављати за управнике и у опште за званичнике, само она лица, која су угарски племићи и људи који имају своје баштине (nobiles scilicet et possessionati Hungari homines).

Ако би се десило, да од венчања Јелисавате с Матејом не буде ништа због смрти једнога од њих двоје, онда опет, да се искрена љубав и срдачно пријатељство негује између њихових фамилија.

За тим деспот обећава врло свечано, позивљући се на Бога, богородицу и све свете, «*да ће одбацити сваку срдњу, мрзост, сваку зловољност и неслогу, која би ма по каквом поводу или услед ма каквог основа за жалбу до сада у души и срцу његовом била или се замишљала, и да ће правим и*

---

[1] Ови се градови помињу у листини, коју је Фејер штампао, али Енгел додаје к њима не знам по чему још и Токај и Тур. Engel, Gesch. v. Ung. III, 160.

[2] «Nunc erga manus praefati Dom. Joannis gubernatoris et filiorum suorum certa et rationabili ex causa habitae.» Тамо, 153.

чистим срцем неговати искрено, истинито, постојано, срдачно и непрекидно пријатељство, слогу и добру вољу према истоме господину губернатору Јовану и синовима његовим, не мање и према свима племићима и слугама његовим — **осим ако би ко од ових, преко воље господина губернатора и синова његових, противу нас знатно огрешио или противу нас радио.“**[1]

На све ове своје обвезе и обећања деспот је се заклео на евангелију, у присуству владике варадинског Витезовића, палатина Ладислава од Горе и дворана Хуњадијиних Ладислава од Орбова и Јована Вуковића од Беренда.

За већу сигурност исправности оне листине, дао је, поред свога печата, «којим се обично служи», ударити и печат «високопреосвећеног оца господина Атанасија, митрополита Смедеревског. Листина је датирана: «*у Смедереву, у Суботу пред празник светога Лаврентија Мученика, год. 1451.*»

Нису то биле малене материјалне жртве, којима је деспот Ђурађ овај пут — Србија већ по други пут искупљивала пријатељство оних, који Угарском владају Нити су мање биле жртве моралне, које је поносити двор деспота Ђурђа и госпође Јерине чинио, кад је пристао, да се Бранковићев лав, који се за звезде маша а кроз кринове шета, дружи сада с црним гавраном Хуњадијиним.

Јавна политична саблазан услед српско-угарског раздора и борбе, која је, како сâм деспот у уводу поменуте листине вели, већ више од три године трајала,[1] била је тако дубока, да је ваљало давати особито свечане и видљиве доказе, да јој је крај. Такав је један доказ био сребрни динар, који су за спомен овом измирењу ковали, и који је као новац оптицао по градовима и земљама деспотовим у Угарској. На њему, по опису Љубићевом,[2] «на претку (avers) деспот, пунолик, под отвореном круном, седи на столици, у десници држи голи мач, у левици земљокруг, над којим се диже двоструки крст, напис на около тече, почев горе десно: *DESP — O GVRG*; а на затку (revers) у ужем равном округу грб Јована Хуњадије, управитеља Угарске; напис тече на около, изван ужега округа, почев горе по среди: † Johannes D. Gr. R. Ungari» (Johannes Dominus Gubernator Regni Ungariae, Јован, господин губернатор краљевине Угарске).

---

[1] «Sinceram, veram, stabilem, cordialem et perpetuam amicitiam, unionem, benevolentiam ipsi Dom. Gubernatori Joanni ac filiis ejusdem nec non omnibus nobilibus et familiaribus suis, — nisi aliquis ex iis praeter voluntatem ejusdem Dom. gubernatoris et filiorum suorum contra nos notabiliter excederet, vel nobis adveneretur — recto et purificato corde observabimus.» Тамо, стр. 157.

Али ма како да су биле велике материјалне и моралне жртве, које је српски владар лично поднео, политичка корист од таког измирења није се мало ценила. Деспот је Ђурађ у Августу 1451 већ слободније могао да погледа к Једрену на високу Порту новога султана.

---

[1] «Quod quamvis a tribus circa vel paulo ultra annis inter nos ex una et magnificum Joannem de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris etc. parte ex altera nonnullae dissensiones, disturbiae et differentiae subortae sint, pluraque gravamina hinc inde procreata fuerint et commissa.» Тамо, 151.

[2] Ljubić, Opis, 168; слика на таб. XIII, бр. 27.

ГЛАВА ДЕВЕТА

У ОЧИ ОПСАДЕ ЦАРИГРАДСКЕ

од г. 1451 — Априла 1453.

Кад је Мурат II. 5-ог Фебруара 1451 у Једрену умрьо, син његов Мехемед налазио је се у Магнезији у Малој Азији. На вест о смрти очевој он похита тако, да је већ 10 Фебруара стигао у Једрене и владу примио.[1]

Византијски извори кажу, да је цар грчки Константин Драгаш послао поклисаре у Једрене да новоме султану честита ступање на престо и добије потврду мира. У исто су време и у истој цели дошли били и поклисари српског деспота.[2] На сву прилику то је било у Марту 1451.

Тога је пролећа, као што смо напред видели, деспот био у опасности, да на њ у исто време нападну и губернатор Угарски и краљ босански. Ваљало му је постарати се, да га нови султан, који према њему никаквих обвеза имао није, не нападне са трeће стране. Осим тога, познавајући турске обичаје, имао је узрока хитати, да кћер своју, царицу Мару, што пре из једренских сараја извуче.

---

[1] Hammer, I, 500.

[2] Chalcohondylas, lib. VII, c. XI, 163.

Мехемед је при ступању на престо заповедио удавити свога по оцу брата Ахмеда. Матер овог злосрећног султановића, принцезу од Синопе, кћер Исфентијареву, даде за жену Ишак паши, беглербегу од Анадолије.[1] Имао је врло велику вољу да и царицу Мару даде за жену једноме од својих љубимаца (Саган-паши ? !), али просто није смео. Бојао је се да тиме не увреди деспота Ђурђа, те овога можда још и на рат не подигне.[2]

Он прими лепо деспотове посланике, закуне се да ће држати мир са Србима *«док је год жив деспот Ђурађ и син му Лазар,»*[3] с тим да му шаљу на помоћ по 1500 коњаника и плаћају годишњи данак 15.000 дуката.[4] За тим је с великим одликовањем и почашћу[5] испратио царицу Мару оцу њезином *«знајући, да ће му тиме учинити велику радост,»* а у исто време одредио јој на уживање, *«доста велику земљу, која се граничила са земљом деспотовом,»* како вели Халкохондил,[6] а како вели наш Михаило из Острвице, *«две области, Топлицу и Глубочицу.»*[7] Мара је последње године живота свога провела већином у Јежеву код Сереза, у Бањи (ћустендилској) и Кратову, где је на сву прилику и сахрањена.[1] Могућно је да је она осим Јежева добила, ако не и саме вароши Бању и Кратово, а оно бар велике баштине у тим областима, и онда би се Халкохондилова *«земља која се граничи са земљом деспотовом»* разумела, почем је кумановска област, која је се граничила с кратовском, припадала деспоту.

---

[1] Chalcohondylas, на нав. м. — Ducas, XXXIII, 129.

[2] Ducas, 233

[3] Михаило из Острвице, гл. XXVI, 108.

[4] На ист. м.

[5] Phrantzes, 212.

[6] Chalcohondylas, на нав. м.

[7] Михаило, на нав. м.

Тек је царица Мара изашла била из султановог сараја, па већ постаде предметом политичких рачуна. Занимљиву светлост баца на политичке одношаје на истоку, а на сваки начин и самој је Мари могло поласкати, што се на трима удаљеним политичким тачкама и готово у исто време, о њој мислило.

Нови цар грчки, Константин Драгаш Палеолог, који је већ од више година удовцем био, намеравао је да из државно-политичких разлога ступи и у трећи брак.[2] Његов лични пријатељ и повереник, а по звању протовестијар, први коморник Франца, путовао је почетком г. 1451 са сјајном пратњом по истоку, да тражи по тамошњим дворовима добру прилику за свог господара. Не успевши ништа на двору цара од Иберије он с концем Фебруара стигне на двор цара од Трапезунта, Јована Комнена, који је имао кћер на удају. Овај је цар имао за жену Јелену Кантакузину, рођену сестру наше

---

[1] Лукарић каже с великом поузданошћу, да је сахрањена у Кратову у цркви Арханђела. Luccari, lib. III, 103.

[2] Друга његова жена, Госпођа Катарина, кћи кнеза од Лесбоса кир Луке Нотаре, умрла је била још г. 1442. Phranzes, 195.

Госпође Јерине.[1] Бивши у сродственим свезама, двор Комненов и двор Бранковићев, стојали су без сумње и у преписци међу собом. На сваки начин Франца у својим мемоарима прича, како га је цар Јован једног дана (он вели „6 Фебруара,» што је немогућно) предусрео с речима: «Посланиче, шта ћеш ми дати, да ти кажем веома повољну вест?!» Франца се дубоко поклони па рече: «Нека Бог даде вашем величанству дуг живот, а у мене нема ништа, што би вас достојно било!» Тада му цар каза, како су му стигла извешћа, да је султан Мурат умрьо, да је султан Мехемед II на престо ступио и да је овај царицу Мару с почастима повратио к родитељима њезиним.[2] Врло је могућно да је писмо, које је цар Јован добио, било управ од деспота Ђурђа.

Франца је бар по чувењу знао за лепоту, даровитост, памет и госпоштину Маре Бранковићеве.[3] Његовом се државничком погледу отворише на мах погледи на велике политичке користи, које би могле доћи од још тешње свезе цара његовог с богатим и искусним деспотом од Србије. Како се тих дана кретала галија једна из Трапезунта за Цариград, Франца оправи једног човека из своје свите да однесу цару Константину један званичан извештај о радњи његовој на двору трапезунтском и једно тајно писмо. Препис тога тајног писма свог оставио нам је у својим мемоарима. Оно је гласило овако:

---

[1] Spandugin Cantacuzino, у Сансовина, 189. — Du Cange, Familiae Augustae Byzantinae, 195.

[2] Phrantzes, III, 211.

[3] «On the fame of her beauty and merit, he was recommended by the ambassador as the most worthy object of the royal choice,» вели о Мари славни историк «Пропасти римскога царства.» Gibbon, Decline and fall» etc. III, 701.

«Ја сам срећно приспео у Трапезунат, и овде од цара дознадох, да је умрьо султан, и да је се султанка повратила у дом својих родитеља. Дознавши све то, ја дођох на мисли, *да би из многобројних узрока било корисније и са сваке стране згодније, да ваше величанство ступи у брак са султанком*, него ли да се ожените ма којом било принцезом одавде. По моме мишљењу, противу овог брака (који он предлаже) могло би се само четири разлога навести. Прво, султанка по роду своме стоји испод вашега достојанства; друго, *црква би могла забранити тај брак, јер сте у сродству*; треће, први јој је муж био Турчин; на послетку, четврто, њојзи је 50 година (?!), а она још није имала деце, и према томе, како лекари уверавају, не ће их ни имати. Но на све се то може одговорити. Удова султанка родом својим не стоји ниже од ваше матере.[1] Ако гледамо на сродство, црква ће забранити и брак ваш са принцезом од Трапезунта, ако не обдарите духовнике, сиротињу и невољне, а *брак с кћерју српскога владаоца црква ће тим пре разрешити, што је она сама (Мара) свагда штедро награђивала јеромонахе, монахе и сав клир.* Још је од мањег значаја разлог, да је она била супруга Турчину; јер и ваша је баба, царица Евдокија (жена цара Јована V-ог) била најпре жена турског једног владаоца, и то врло незнатнога, па још и деце с њиме имала, а кћи српског владаоца била је супругом тако одличном и изредном султану и, како се говори, остала је у девичанском стању не имавши деце с њиме. На послетку, што се тиче оног четвртог разлога, може бити да би Бог дао, да она постане матером и у годинама, које се већ приклањају к старости, па за то нека се ваше величанство ослони на вољу божју, особито, ако нађете да су она моја прва три разлога основана. *Родитељи њезини радо би пристали на такав брак.* С тога Вам светујем, да пошљете кога од поузданих људи, било јеромонаха или монаха, да уговоре ту ствар, и то да пошљете одмах без одлагања.»[1]

---

[1] Мати је Константинова била кћи нашега деспота Константина Драгаша, који је на сву прилику био унук цара Душана по кћери. Франца на сву прилику хоће да каже: Мара је истина кћи српског једног владаоца, али и ваша мати није била друго већ кћи српског једног династа!

Ово је писмо стигло цару Константину тек пред свршетак Маја месеца (1451). Франца у својим мемоарима даље прича, да је се цар веома обрадовао био писму његовом. Ово нарочито с тога, што је (по уверењу Францином) сам деспот Ђурађ *већ био предложио* Константину, да узме Мару за жену, обећавајући му *«големи мираз и још друге разне користи за будућност,»* па се Константин још није био одлучио шта управо да ради. Он је лично желио да пристане на тај предлог; него га одвраћаше неки од дворана, а поглавито *«велики доместик (μέγας δομέστικος) који је мрзио на господара од Србије.»*[2] Под утицајем тога човека Константин се колебаше. Али кад доби оно писмо од свога верног пријатеља Франце, он се одмах одлучи да формално иште руку царице Маре. Том мисијом оправи он у

---

[1] Phrantzes, 213.

[2] Phrantzes, 221.

Србију Мануила Палеолога, сродника Кантакузенима, дакле и госпођи Јерини.

Него од свега тога не би ништа. Мара с пуно достојанства даде одговор царевом посланику, да се не може преудавати, *«почем је учинила завет да себе посвети на службу Богу.»*[1]

На сваки начин значајно је, да се с пролећа и преко лета г. 1451 радило и са српске и са грчке стране, да се владаоци њихови још ближе сроде. Да је Мара постала царицом грчком, може лако бити, да би Цариград бар још за неко време спасен био. Ово не само с тога, што је султан Мехемед сам лично имао врло високо поштовање према Мари, него и што би тако присно сродство она два двора, давало порти мислити, да међу њима има и политичка алијанција за обрану, па се не би тако лако одлучио да се у исто време бори и с Грцима и с Србима. Али историјска судбина није допуштала да Мара пође за цара Константина. Ваљало је да Цариград падне.

Не зна се да ли је деспот Ђурађ што од те своје радње саопштио сабору српском, који је се у Мају или Јуну те исте 1451 год. састао у Смедереву. Али му је наравно саопштио, како је с новим султаном обновио старе уговоре. Михаило из Острвице има занимљиву једну белешку о томе сабору.

Ваља знати, да је оно што би се могло назвати *«јавним мњењем онога времена»*, сматрало да је велика срећа што је умрьо онај мудри државник и искусни војсковођ, Мурат II, а дошао на престо

---

[1] Phrantzes, 216.

Мехемед II, младић, који је «због своје осведочене неспособности» већ два пута с престола збациван. Видели смо из Францином причања мало напред, како се цар Комнен радовао промени владе у Једрену. Како се о томе у Италији, а и у Грчкој мислило, види се најбоље из мемоара, који је публициста Франческо Филелфо у Фебруару 1451 (дакле одмах по смрти Муратовој) писао краљу француском Карлу VII-ом о источном питању. Филелфо који је познат био са својих сродствених свеза с Грцима, са свога знања грчког језика, те у опште сматран као ауторитет у питањима која су се Грка и Турака тицала, трудио се да побуди краља француског да се стави на чело новом једном крсташком походу противу Турака. На једном месту у свом мемоару он даје израза оном јавноме мњењу о новом султану говорећи: «Победа би нам била сигурна, јер не само да је турска војска слаба и да је у ратовима с Угрима најбоље своје војводе изгубила, него к томе ваља додати и немоћ њиховог султана, *слабуњавог и будаластог једног дечка, који још никад оружја понео није, нити има знања нит искуства, и који само троши свој живот поред вина и жена.*“[1]

Наравно државници какав је био Франца, и нарочито какав је био Ђурађ, који су били добро обавештени о личним одношајима султановог сараја и високе порте, са свим су друкчије мислили.[2]

---

[1] Francisci Philelphi Epist. Paris, 1513, L. VIII, fol. 159—173. Изводи у Zinkeisen, I, 803.

[2] Phrantzes, 212.

На сабору српском било је људи који су веровали у неспособност Мехемеда, али без сумње и таквих који су слушали о великој даровитости и енергији његовој. И једнима и другима чинило се, да политика, којом је деспот пошао према новом султану, није најбоља *«Кад су Срби чули (да је деспот закључио, «примирје" са султаном,»)* вели Михаило из Острвице, *«било им је противно, јер су добро знали, да турски цар не ће верно испуњавати то примирје и да му га не ће одржати. За то су дали знати деспоту, да не утврђује такво примирје с њим, јер он тим мисли само вас или неког другог преварити, па пошто другог покори, одмах ће доћи и на вас.»*[1]

Види се да је деспот онај акт једренски од те године (Март 1451) представио сабору као «примирје,» и да сабор о њему као о таквом и мисли и говори. Види се, да је мисао о ослобођењу од Турака непрекидно пред очима српских државника оног времена.

Према ономе што већ знамо о стању ствари у Србији и у Угарској и о односајима ове две земље једне према другој, могло би се у напред погодити, да су побуде ономе једренскоме акту са стране деспота Ђурђа, лежале управ у стању ствари у Угарској и у природи његових односаја према онима, који су угарском краљевином тада управљали. А ево шта каже Михаило, како је Ђурађ ону своју политику бранио:

«Деспот је својим поданицима Србима одговорио: **„Ја морам тако да чиним за време, док један пут**

---

[1] Михаило, 109.

краљ Ладислав не почне у Угарској да влада, јер ја Јанку не верујем, а ни краљевско величанство нема у њему поверења. За то морам тако оставити до воље божје.“[1]

Давно је прошло било оно време, кад је Србија могла сама својом снагом да се хвата у борбу с османском царевином. Њезина су се уздања сад концентровала у општи крсташки поход хришћанске Европе, или бар на заједничку акцију Угарске са суседним хришћанским народима. Ђурађ је очевидно рачунао да ће кроз једну или две године предузети владу краљевином угарском Ладислав, сестрић зета његовог Улрика. Знало се да је Улрик већ тада вршио велики уплив на младог Ладислава, па се природним начином могло мислити, да ће тај уплив само још порасти кад Јанко Хуњадија положи једном своје регентство, те се поред младог неискусног краља нађе као први саветник, можда и као палатин краљевине, ујак његов.

Без консолидовања унутрашњих одношаја у Угарској није се могло мислити на велику и успешну акцију противу Турака. Да се ти одношаји консолидују, ваљало је пре свега осигурати Угарској мир од стране турске. То су осећале све партије у Угарској. То је увиђао и деспот.

Ђурђа су и Угри и Турци молили, да им посредује за мир, Турци већ и с тога, што је се султан карамански — ваља да и сам верујући у неспособност Мехемедову — одметуо био. На сваки начин, у Августу 1451 турски посланици посредовањем деспотовим закључише у Смедереву *«примирје на три године.»*[2]

---

[1] На ист. м.

[2] Ducas, c. XXXIII.

Врло је значајно што је деспот само на тако кратак рок примирје међу Турцима и Угрима закључио. Као да се мислило, да ће се већ кроз три године моћи довршити сва потребна политичка и војна спрема за велику акцију.

Још је значајно што Франца прича у свези с преговорима о том примирју у Смедереву. С турском посаобином дошао је био и некакви хришћанин, ваља да као тумач њезин. Он говораше деспоту, да не наваљује да се примирје закључи међу Угрима у Турцима, јер ће ови, чим га закључе, ударити на Цариград. «Деспот,» вели даље Франца, «није придавао никакву вредност том говору, нити је хтео да размисли о њему.»[1]

Не може бити, да деспот није размишљао о тако знаменитој могућности. Али сва његова размишљања почетком Августа могла су га само утврдити у мисли, да напад турски на Цариград не предстоји тако непосредно, и да примирје турско-угарско, у колико тежи на консолидовање стања ствари у Угарској, иде на праву корист хришћанску. Није ли се султан тек пре 3—4 месеца свечано заклео да држи мир с Цариградом?! Није прилике да ће он тако скоро без повода своју заклетву погазити, а није ни прилике, да ће му Грци са своје стране повода дати, да је погази. Осим тога, баш и да нема те заклетве и тога мира, није ли султан у послу око савлађивања нове караманске буне? Па и да те буне није, опет није било за веровање да ће се тако скоро Мехемед решити да нападне Цариград, јер није ли он за свог главног саветника и великог везира задржао оног истог старог Халил-пашу, пријатеља Ђурђевог и пријатеља грчких царева, државника мудрог који зна да би се преухитреним и неподешеним нападом на Цариград могла ускорити не катастрофа старог византијског царства, већ катастрофа османског царства у Европи? На сваки начин деспоту се чинило да није ни мало за веровање, да ће у течају прве три године султан хтети и моћи на Цариград да удара, а по истеку примирја од три године биће могућна општа акција источних Хришћана.

---

[1] Phrantzes, IV, c. 2.

Све ово резоновање било је према приликама у месецу Августу 1451 и природно и логично. Али трагичност историје балканског полуострва а народа српског на по се, управ и јесте у томе, што факта, која није могућно било предвидети, искршњавају са свим неочекиваним начином, те се смеју мудрости и здравој логици наших државника. Баш то, што је било многих околности, које су не само у Смедереву него и у самом Цариграду давале мислити, да није вероватно да се султан на Цариград крене, баш та логична закључавања о моментаној безопасности за грчку царевину, навела су Грке на један корак, који је са свим непредвиђеним начином ускорио катастрофу.

Финанција је цариградска била у врло рђавом стању. По неколико месеца није се издавала плата државним слугама и војсци. Гласовити тополивац, Маџар Урбан, с тога је био и оставио службу цара грчког па ступио у службу султанову. Неко од саветника Константинових дође на злосрећну мисао, да би се она тренутна забуна султанова у Караманији могла корисно употребити, да се од султана изради повишица оне суме, коју је он пре 3—4 месеца обећао давати годишње на издржање у Цариграду интернованог Урхан-Челебије, некаквог претендента на престо османски.

Велики везир Халил запрепастио се био, кад је чуо од грчких посланика, како свој захтев да се она субвенција усвоји, прате још којекаквим претњама. Непромишљена дрскост њихова, којом изазиваху султана не мерећи ни слабост своју ни јачину његову, испунила је старог пријатеља њиховог праведном срдњом. Одговор Халилов грчким посланицима у више него једном погледу занимљив је. Он већ наговешћује, да је са свим нова ситуација могућна и вероватна. Обраћаше им пажњу да нови султан није ни из далека онако благ и правичан какав је био султан Мурат, и да ће бити чисто непојмљива срећа ако се Цариград од њега спасе, па за тим Халил настављаше:

«Будале једне! још се није осушило мастило на уговору о пријатељству, који сте с нама потписали, а већ сте дошли, *да нас с вашим обичним бауком плашите.* Нисмо ми неискусна и немоћна деца, да се дамо плашити. Ако мислите, да можете што чинити, то слободно чините. *Хоћете Урхана да прогласите царем од Романије? па прогласите га! Хоћете да позовете Угре из преко Дунава? па позовите их и нека дођу! Хоћете ли да покушате, да повратите себи земље, које сте изгубили? па покушајте! Али знајте да од свега тога ништа вам* *за руком испасти не ће, него ћете још изгубити и оно, што вам је још остало!*»[1]

У овом говору Халиловом одјекује убеђење, које је почело да овлађује Портом, на име: да се судбина византијског царства навршити може, пре него што би му западна Европа у помоћ притекла. То истина није било лично убеђење старога великог везира, али је било убеђење турске војничке партије којој су на челу били: Исак-паша, онај стари крвник српски, и још Заган-паша, таст султанов, брат Халилов Махмуд и други. На њему је Мехемед II основао своју дрску и успешну освојачку политику.

Мехемед, још једнако у рату с Караманијом, савлада у оном тренутку свој гњев, и обећа посланицима грчким, да ће гледати да тражбину њихову задовољи, кад се у Једрене врати.

А кад по свршеном рату, крајем лета 1451, у престолницу своју дође, прво му је било да откаже свако даље давање помоћи на издржавање Урханово. Заповеди уз то: да се грчки цариници, који су у серској области наплаћивали дохотке на име оног издржавања, отерају, — да се велики топови лију, и да се спреми материјал, да се на самом Босфору, онде где је он најужи, а у непосредној околини Цариграда, зида нов један град.[2]

---

[1] Ducas, XXXIV, 132. — Хамер добро вели, да је овај говор тако са свим у карактеру Халиловом, да може лако бити, да га је Дука чуо из уста самих оних грчких посланика, који су пред Халила изашли били. Hammer, I, 504. Ја бих још додао, да је онај говор и са свим у духу ондашњих политичких прилика.

[2] Ducas, 237. — Critobulus, l. I, c. 6. — Chalcohondylas, 380. — Михаило из Острвице, 110; и др.

У Цариграду су се упрепастили на ове вести. Видели су јасно, да султан хоће да заподене непријатељства.

Влади је грчкој најближа мисао била, да јави за ову опасност западној Европи, и да заиште помоћи. На сву прилику већ у Септембру 1451 г. обратио је се био цар Константин с таквом молбом у Рим, јер из Октобра исте године имамо писмо папе Николе, којим одговара, *да пре свега Грци ваља практички и у самој ствари да изврше сједињење своје цркве са западном, па тек онда да римска столица покреће запад њима на помоћ.*[1]

Онакав одговор природним начином метуо је грчким државницима на срце жељу, да покушају не би ли се погодбом са самим султаном она опасност избегла. И заиста преко целе зиме Константин је слао једну посаобину за другом у Једрене, да моли султана, да одустане од зидања онога града. Узалуд представљаху како је природно што се становништво цариградско узбуњује и на сам глас да се зида град тако рећи пред самом капијом цариградском и на оном узаноме путу воденом, којим се са црнога мора престолници византијској доноси свакидашњи хлеб. Узалуд апеловаху на заслуге византијских царева за царевину турску и узалуд помињаху лојалност и пријатељство оца и других предака Мехемедових према Цариграду.[2] Узалуд на послетку представљаху, да оно земљиште, на коме хоће да зида, и није његово, него *франачко*, те би тиме могао доћи у сукоб не само с Византијом, него и са Франкистаном ![1]

---

[1] Цело је писмо штампано у Raynaldi, Annal. Eccles. vol. XXV, 564—566.

[2] Све ово по византијским изворима. Phrantzes, III, 3, 233. — Ducas, 133. — Chalcohondylas, 380.

Све те посаобине ништа не израдише. Првих дана Априла[2] стиже султан с војском на Боспор на место, које је одабрао за град, и на коме се већ прикупио огроман материјал и више хиљада мајстора. Последњи пут дође му посаобина од цара Константина, те га преклињаше да се махне оног посла. Одговор султанов занимљив је, што зидање онога града навезује на догађаје, који се свршише катастрофом код Варне. По уверавању Дукином султан је од прилике овако одговорио:

«Од вашега града ја ништа не узимам. Земља, на којој град подижем, није ваша него моја, јер ви изван зидина вашега града и немате шта да тражите. Знате ли ви у каквој је неприлици био мој отац, кад се оно ваш цар веза с Угрима? Док Угри сувим наступаше, франачке галије прођоше кроз Хелеспонат, затворише море пред Галипољем и не дадоше оцу моме превести се. Ваљало му је тада отићи у град, који је још отац његов на Боспору сазидао, те се одатле с божјом помоћју на чамцима превезе у Европу. С божјом помоћју, велим, јер су и тамо галије вашега цара чувале стражу, да му не даду превести се. Ја сам онда још управо дете био, и очекивах свакога часа, да Угри, који већ око Варне опустошаваху, у Једрене дођу. Ваш се цар тада радоваше, јер Муслуманима бејаше невоља, а ђаурима добро. Мој је се отац, превезавши се с толиком опасношћу, заветовао у ономе часу, да ће према граду, који је Боспору на истоку, сазидати град и на западној обали његовој. Он не стиже да завет свој испуни. Ја ћу га божјом помоћу испунити. Шта хоћете ви?! Зар да ме спречите?! Зар ја да не могу на мојој земљи да чиним што хоћу?! Идите и реците цару вашем, да садашњи султан није какав беху претходници његови. Што они не могоше, то се њему и брзо и лако може; што они не хтедоше, то он хоће.»[1]

---

[1] Sead-eddin, 136.

[2] Critobulus, I, 10, 60. Кренуо се 26 Марта, а путовао је 7 дана.

Главни карактер овог казивања Дукиног потврђује се и оним што Критовул прича. И он каже да је султан као главни разлог што град зида, наводио: дужност своју да се брине за сигурност своје царевине, и жељу своју да не допусти, да се старе опасности понове, а правдао је своје поступање и тиме што је она земља, на којој је град зидао, његова. Султан је, по њему, на послетку врло значајно приметио, да Константин, ако жели мир сачувати, треба да се не меша у туђе послове.[2]

Међу тим, не успевши својим дипломатским корацима код султана, цар Константин се опет окрене к западу. Ова привидна колебања грчке политике, основана у нужди и невољи стварних неприлика — кадра су да баце светлост и на оне појаве у колебању српске оновремене политике, које су до сада принисивали тобожњем непостојанству личног карактера Ђурђевог.

---

[1] Ducas 238—240. — Упореди и турске изворе у Cheirullah, 58.

[2] Critobulus, I, 8, 59. — Наш Михаило из Островице казује, да је се Мехемед, зидајући онај град, врло лукаво понашао, пријатељски објашњавао цару грчком потребу, да се има тај град, да би се трговина бранила од каталанских гусара. Михаило, 110.

Већ почетком г. 1452 видимо где нарочита посаобина цара грчког одлази у Млетке и у Рим. Изгледа као да је се обратио био и писменом молбом на све владаоце хришћанске молећи за помоћ. Извесно је, да је у исто време послао својој браћи у Пелопонез, деспоту Томи и деспоту Димитрију, посланике да их подигну на диверзију према Турцима.[1] Мислио је да још с подаривањем великих баштина и звучних титула привуче к себи частољубиве ритере западне Европе и да придобије људе од великог утицаја. Потписао је хрисовуљу, којом губернатору Угарске Јанку Хуњадији даје Месембрију у баштину и титулу херцега од ње. Краљу од Сицилије и Арагоније Алфонзу нудио је у баштину острво Лемнос, само ако дође да помогне. Маркизу Ђовану од Карета који обећа послати помоћ, даде земљу и титулу «херцега од Салмидеса.» Мало позније, кад у Цариград дође Ђовани Ђустинијани с четом Италијанаца, цар му даде поменуто острво Лемнос у баштину.[2] И другим повластицама трудио је се сиромах Константин, да придобије помоћ са запада. Тако је нарочито Млечанима дао повластицу, да њихови људи не плаћају више таксу за посредничке послове и за трговање с робљем, као и да имају слободан извоз вина из грчке царевине и т. д.[3]

Млеци и Генова, две прве трговачке државе ондашњег света, имале су врло великих својих ин-

es, III, 223.

a. Hopf, II, 115.

in. 4, 245, not. 3; Heyd, Gesch. des Levantehandels, II, 303.

тереса на црном мору, а нарочито баш на Боспору и у Цариграду. Њима је на мах јасно постало, како велика опасност прети Цариграду, а кроз њега и свој Европи.

Већ под 24 Фебруаром те исте 1452 г. дужде млетачки пише папи Николи, цару Фридриху, краљу Алфонзу од Сицилије, Јанку Хуњадији губернатору Угарске, те им описује у каквој је великој опасности Цариград и моли, да са што већом и што одабранијом помоћју притеку, да се град онај сачува.[1] У исто време издаду заповест своме гувернеру на Криту, да *о млетачком новцу* прикупља *драговољце из грчких земаља*, па да их с неколиким галијама у Цариград пошље.[2]

У Генови је у седници сената 13 Марта Гаврило Дорија обратио пажњу, како трговачким интересима прети велика опасност од онога града, што га султан на Боспору зида.[3] Не знамо за одлуку сенатску том приликом. Али изгледа као да се Генова ограничила поглавито на молбенице, које је и сама слала страним дворовима молећи их, да притеку Цариграду у помоћ. Сачувало нам је се једно такво писмо, писано краљу Алфонзу.[4]

У самом Риму папа лепо прими посланике цара грчког, који сад већ изјављиваше, да влада цариградска пристаје да оствари сједињење источне цркве са западном. Него папа Никола не хтеде сакривати од грчких посланика, да он сам по себи не може дати велике помоћи. По његовоме савету они пођоше те обиђоше све западне дворове.[1] Свуда их лепо дочекиваше, свуда *«они са сузама преклињаху да се помоћ пошље,»* али се ипак повратише у Рим без икаквих стварних резултата, тек само утешавани лепим речима и обећањима, да ће се гледати што се може.[2] *«На срамоту нашу!»* вели Енеј Силвије, *«глуво ухо и слепо око беше у наших кнежева!»*[3]

---

[1] Acta Arch. Veneti, II, 455.

[2] На ист. м.

[3] Atti della soc. lig. 13, 222; цитат у Heyd, II, 303.

[4] Raynaldi, Aunal. Eccles. 605.

Из Угарске одговорише, да не могу никакву озбиљну диверсију противу Турака предузимати док не истече рок примирју, за што је требало чекати још 1½ годину.[4]

Цар немачки Фридрих III кренуо је се у Децембру г. 1451 из Беча за у Рим, повевши собом и младога Ладислава. На жив захтев угарске господе, да им краља њихова једном испод свога туторства отпусти, и на сваки начин да га бар не води у Италију, цар одговори, да он иде у Рим не само ради свога крунисања, него још и да тамо на корист Угарске уговори општи поход хришћанства противу Турака. Он позиваше Угре, да и сами пошљу своје пуномоћнике у Рим ради преговора и договора о рату противу Турака.[1]

---

[1] Ово прича сам папа Никола V у своме тестаменту. Muratori, Scriptores Rer. ital. III, p. II 935. Извод у Zinkeisen, I, 821.

[2] «At cum oratores non nisi generalia responsa retulissent, infecta iterum ad nos rediere.» У тестаменту папе Николе на нав. м.

[3] «Graeci diffidentes suis viribus, ad Latinorum opes confugerant, lacrimis auxilia expectantes. Surdae, proh pudor! nostrorum principum aures fuerunt, caeci oculi etc.» Raynaldy, XXV, 609.

[4] Engel, Gesch. v. Ung. III, 175.

И заиста је Фридрих одмах после свога крунисања (у Марту 1452) чинио у Риму неке кораке и покушаје за поход крсташки. На свечаном састанку кардинала под председништвом самога папе, секретар царев, владика Енеј Силвије, говораше сјајну политичку беседу. Он описиваше беду и несрећу, која је Хришћане снашла од Турака; помињаше и жигосаше немарност и хладноћу, којом европски владаоци гледаше и пушташе турску моћ, да се на штету хришћанства шири. «*На жалост,*» говораше Силвије, «*већи је жар у Сарацена у њиховом неверију, него ли ревност наша у вери. Гледамо напаст на Хришћане, па ћутимо; насиље се чини вери нашој и хоће да је ујарме, а ми очи окрећемо на другу страну!*»[2]

Али све и прође само на лепим беседама. Цар Фридрих условљаваше своју акцију акцијом папе, а папа не смеде ништа позитивно да обећа, док најпре не сазна жеље и намере осталих хришћанских дворова. Европа није у стању била да се узвиси до правих државничких погледа и да се сложи у једну истински велику и сложну радњу.

Грци већ видоше да се великој помоћи од европског запада не могу надати, па замолише папу да бар он пошље војске колико може. Папа понови са своје стране да ће чинити све што год узможе, али тражаше да Грци пре свега свечано и званично признаду главарство римске столице и уједињење обеју цркава. На ту цељ пошље у Цариград као свога ванредног легата кардинала Исидора, родом Грка, бившег московског Митрополита, који је г. 1437 заступао руску цркву на сабору флорентијском и који се због тога што је на унију пристао, није смео више враћати у Русију.

---

[1] Engel, Gesch. v. Ung. III, 164.

[2] Цела беседа у Aeneae Sylvii, Opera, и у Raynaldi Annal. Eccles. XXV, 590—593.

Кардинал је довео у Цариград (почетком Новембра 1452) неколико стотина драговољаца, које је на путу своме по разним острвима архипелага прикупио био.

О хаотичком стању које је Исидор у Цариграду затекао, о општој сиротињи и забуни, о немоћи владе, о раздражености и горчини народа, о тужној свечаности 12 Декембра 1452, којом је у св. Софији у присуству цара и дворанства проглашена унија обеју цркава, о нередима којима је светина давала протест свој против тога, о свему томе опширније овде говорити не би било место. Доста је да се зна да су већина народа и вође њезине били одсудно противни унији, и да су јавно говорили да је милије и Турке у Цариграду гледати но Латинце.[1]

А какво је стање ствари било у највишим круговима у Цариграду, каква оскудица патриотизма, каква духовна анархија, то најбоље карактеришу речи, којима се цар Константин у Новембру те исте године жалио своме повереннику Франци. «*Осим тебе,*» рекао је цар, «*овде нема човека с киме бих се могао посаветовати*; *сваки ти то само свој интерес гледа. Док си се ти на страни бавио мати*

---

[1] О свему томе види моју студију «Пад Цариграда» у Годишњици III, 107—110.

ми је умрла; за њом је умрьо и Кантакузен, који је беспристрасно судио; Лука Нотара јавно казује да само он зна шта треба радити, и да је управо само оно добро и корисно што он говори и ради; велики се челник расрдио на Србе и ради заједно с Јованом Кантакузеном; с киме могу да се саветујем? Зар с калуђерима или људима који су као они?! Та они ништа не разумевају од државних послова. С властелом? Но од ње опет сваки припада овој или оној странци, и издао би другима тајну, коју бих му поверио!»[1]

У таквом духовном раздору, моралној анархији и материјалној немоћи опсадна је војска султана Мехемеда ел Фатије затекла Цариград с пролећа год. 1453.

---

[1] Phrantzes, l. III, c. 22, 221.

ГЛАВА ДЕСЕТА.

ПАД ЦАРИГРАДА

29 Мај 1453.

Не може бити задатак овој историји да улази у све појединости оне грандиозне драме, која се свршила јуначком смрћу последњега цара грчког и премештајем престолнице османскога царства у Цариград.

Ми ћемо изложити овде само оне моменте, који бацају светлости било на силу турску, с којом је и српски народ имао да се бори, било на политичко стање турске царевине, балканских земаља и целе Европе, с којим је стањем и српска политика имала да рачуна, — било на утицање Срба у оној великој трагедији на обали Боспора.

Покретања турске војске из Једрена према Цариграду почела су се већ у Фебруару 1453. Сам султан кренуо се у петак 23 Марта.

Од прилике у то исто време јахало је друмом који од Пловдива у Једрене води 1500 српских коњаника. Командант им је био Јакша од Брезника, на гласу српски војвода, о коме Михаило из Острвице каже да је поочим Дмитру и Стефану Јакшићу. Војска је та јездила у Једрене као одред (контингенат) који је Србија по уговору с Портом дужна била да на захтев султанов шаље турској војсци у помоћ. Као да ни сам војвода Јакша није знао, а сигурно војници његови нису знали, на коју је страну султан мислио да завојшти. Као да су веровали, јер тако се и говорило, да ће султан некуда преко мора у Караманску. А кад стигоше у некакво место с ону страну Балкана, чуше да је турска војска већ пала пред Цариград и да с њима ваља тамо поћи да помогну султану освојити га. На тај се глас запрепастише српски војници и војвода њихов. У првом часу срдње и гнушања Јакша хтеде да се у Србију врати. Али кад се о свему дубље и хладније размисли нађе, да би тиме изложио своју земљу и свога господара прекору, да Србија није одржала свечану једну обвезу свога уговора с Портом, а да би тиме дао султану врло згодан повод да и на Србију завојшти. Осим тога, хришћански пријатељи у ономе месту рекоше Јакши. да тешко да би га Турци пустили да се натраг врати. С тужним срцем и невеселим оком настави Јакша са својим коњаницима свој неславан пут к Цариграду у ордију турску.[1]

А турска је војска стигла пред Цариград 6-ога Априла; седмога је већ свака трупа заузела своје у напред назначено јој место. Колико је ње на број било, о томе се савременици и очевидци не слажу. Халкохондил је цени чак на 400.000 људи, Дука на

---

[1] За све то в. Михаило из Острвице, Гласник XVIII, 102.

265.000, Франца на 258.000, Леонардо из Хиоса на 300.000, Грк, који је у патриотској елегији опевао пад Цариграда, на 217.000. Међу тим што Евлија Челебија каже да је султан поделио плен цариградски на 170.000 војника добро се подудара с тврђењем Млечанина Барбара који каже да је бораца било свега 160.000, и с тврђењем ФлорентинцаToталда, који истина вели, да је било у војсци султановој 200.000 људи, али који додаје *«да је међу њима било 40.000 које терзија, ашчија, свакојаких трговаца и занатлија, које других људи, који пођоше с војском да што добију или упљачкају.»* Што се тиче самих бораца, овај очевидац тврди да је од прилике тек четвртина била једнообразно и како треба наоружана а с осталима је било свакојако, — *«по неки беху наоружани по француски, по неки по бугарски, други опет на друге начине; по неки су имали гвоздене клобуке, по неки лукове и стреонике; други су опет били без друга оружја осим што су имали штитове и криве сабље.»*[1] Ова слика о турској војсци, коју нам даје један интелигентан Италијанац очевидац, у многоме подсећа на слику, коју по народној песми Иван Косанчић црта о турској војсци пред царем Лазарем и српском господом на Косову.

Одред коњаника српских без сумње је заузео место негде на левоме крилу турске војске, које се пружало од центрума (према капији св. Романа) к златноме рогу и даље обухватајући Галату. На томе су крилу у опште биле све европске трупе, док су десно крило образовале трупе анадолијске.

---

[1] «Aucun en y avaent armez à la guise de Françe, ancuns à la guise de Bulgarie; autres en autres façons; aucuns avaient chappeaux de fer, et ancuns avaient circs et cranequins; les autres gens de faict estoient pour la pluspart sans armes, exceptés qu'ils avoient targes ou targettes et sauveterres ou cimeterres etc. — Informacion envoyée etc. par Jehan Blanchim et Jacque Totaldi ou Tedardi, Florentin etc. штампано у: Chronique de Charles VII, roi de France, par Jean Chartier, Tome III, 20—35.

Како је левим крилом командовао зет султанов Заган-паша, то је под њим стојао и коњанички одред војводе Јакше. Да су под њим стојали пионери, и то *«рудари вични рудокопњи злата и сребра с којима је он почео да поткопа зидине града на 14 места,»* то каже напред поменути Флорентинац. Да су људи који су поткове градили били рудари по занату, то каже и други један очевидац Убертин Пускул[1] А трећи један очевидац, архијепископ Леонардо из Хиоса, вели изреком да су ти рудари били *из Новог Брда у Србији.*[2] Франца опет прича, како су Турци радосно и светећи се довикивали Грцима на зидинама градским: „Ево и Срба да се бију противу вас!»[3]

У осталом значајно је да ова радња поткопима, и ако је концентрована била противу Калигарије, најслабије стране зидина цариградских, никаквог успеха имала није. Не мање је значајно да је први потказ о правцу поткопа дошао кир Луки Нотари,[4] који је из ранијих времена морао бити познат српским старешинама у ордији турској.

Има једна ствар коју није могућно мŷком прећутати, јер и сувише оштро карактерише труло стање друштва на балканском полуострву, моралну и политичку пометеност хришћанских држава и земаља онога доба Песник пропасти Цариградске казује да је у султановој војсци, која је на град нападала, *било до 30.000 најамника Хришћана!*[1] То осим контингената, које су Србија, Влашка, Молдавија и Босна слати морале! И Флорентинац Тесталди, каже, да је у турској војсци било *«много Хришћана из Грчке и од других народа.»*[2] А архијепископ Леонардо узвикује: *«Али ко је опсадио град, и ко је поучавао Турке војничком реду ако не Хришћани? Ја сам очевидац да су се Грци, Латини, Немци, Угри и људи од сваке друге хришћанске народности помешали с Турцима па на град ударали!»*[3]

---

[1] Ubertini Pusculi Constantinopoleos, lib. IV, 745—750.

[2] Lionardo da Scio. Lettera sulla presa di Constantinopoli, 319.

[3] Phrantzes, Lib. IV, cap. 2, стр. 326.

[4] B. Barbaro, 41. — Phrantzes, 241.

Видели смо како је деспот по невољи морао да пошље султану један коњички одред и неки број новобрдских рудара да му помажу Цариград освајати. Видели смо да ови српски помагачи баш нису много помогли, и да је сва прилика, да је њихова помоћ хотимично тако јалова била. Но да ли је могло бити да деспот Ђурађ ништа позитивнога чинио није да Цариград спасе?

Пре свега пада у очи да је његов стари пријатељ, среброљубиви Халил-паша велики везир, чинио све што је могао да одврати султана да се на Цариград не напада. Халил је у томе тако далеко ишао, да га је сам султан при једном славном ноћњем призору опоменуо *«да се не даје омекшати хришћанским сребром»*, већ нек му помогне Цариград освојити. Халил је ипак следствено све до самога свршетка опсаде сваком згодном приликом покушавао да султана побуди да се тргне натраг, и најпосле је ту своју радњу платио насилном смрћу у тамници. Катастрофа Халилова и рат Мехмедов на Србију долазе тако једно за другим, да ништа није вероватније него да има нека свеза међу њима. Ништа није вероватније, него да је Халил за злато Ђурђево радио, да одврати катастрофу цариградску, па ову не одвратио, а само своју као и катастрофу Србије ускорио.

---

[1] Ἔχει... φραξῆδες Χριστιανοὺς κακούς τριαντα χιλιαδες. - Θρῆνος τῆς Κωνσταντινοπολεος, XIX, 752, стр. 209.

[2] Informacion, 30.

[3] Lionardo da Scio, Presa di Constantinopoli, 258.

Осим тога одмах првих дана по отвореном пуцању на Цариград (11 Априла) стижу у стан турски посланици од Јована Хуњадије, онога којега је само име већ задавало страх Турцима. Хуњадија поздрављаше султана и јављаше како је сву власт и управу краљевином угарском предао младоме краљу Владиславу Албертовићу, како он више није одговоран за одлуке угарске, те с тога враћа султану документ на коме је са стране порте Угарској у Смедереву год. 1451 подјемчено примирје, и моли да му султан поврати документ на коме је он — Јован Хуњадија то исто порти подјемчио.

Ово другим речима није ништа друго значило него да Угарска изјављује, да уговор о примирју — које је имало да тече још 14—15 месеца — њу више не везује, и да враћајући султану слободу делања према Угарској, сматра и себе за потпуно слободну према њему. Ово је дипломатском копреном покривена претња.

Сва је прилика да је и иза овог дипломатског корака деспот Ђурађ. За тако фино смишљене потезе војвода Јован Хуњадија није био створен. Али је Хуњадија, који је тек ту недавно обновио своје некадашње пријатељске односаје према Ђурђу, — могао да послуша савет старог, дипломатски окретног господара од Србије. А Ђурађ не само да је као владар од Србије имао најживљег политичког интереса да спречава да Цариград не падне, него је он и мимо тога имао праву моралну дужност да дејствује, да се сад факат смедеревског примирја поништи. Видели смо напред да се у грчким круговима деспоту јако замерало што је посредовао за оно примирје између Порте и Угарске. Ако је примирје заиста подигло султана на Цариград, онда је прилика да ће га отказ тога примирја од Цариграда вратити. То је била права цељ Хуњадијиног посланства у табору турском.

С овом угарском посаобином везана је једна ситна прилика, која карактером својим подсећа на фаталност што обично прати кораке Ђурђеве. Угарски посланици дођоше да помогну Цариграду, али видевши како су Турци невешти у пуцању из топова — научише их како треба зидине цариградске рушити! Грчки државник и историк Франца каже, да су угарски посланици то чинили што су желели да Цариград што пре падне, верујући да ће се обистинити што је некаки пустињик Хуњадији прорекао, да ће се Хришћанство ослободити Турака тек пошто ови Цариград освоје![1]

---

[1] Phrantzes, 239. — За све види моју студију «Пад Цариграда» у Годишњици III, 124.

Априла 18-ог предузели су Турци први покушај да јуришем град освоје, а 20 Априла имали су прву битку на мору с неколиким хришћанским бродовима. Обе су те борбе несрећне за Турке испале. Халил је и ту прилику одмах употребио да светује да се султан с чашћу од Цариграда повуче у толико лакше што је сам цар Константин молио за мир, и у толико пре што могућност није искључена била да једнога дана искрсну војске хришћанске турској с леђа и с бокова. Противу Халилових разлога енергично су устали били султанов зет Заган-паша и шеик Ак-Шемседин-ефендија. Султан пристане уз њих, те се одлучи да се борба настави а цару да се одговори, да мира може бити само тако, ако преда Цариград, у коме случају султан му подјемчава мирно уживање Мореје као самосталне државе.

Борба се дакле наставила с великом енергијом са стране силне војске турске, с великим хероизмом са стране оне шаке људи, која је старе зидине Цариграда бранила. Стање је града из дана у дан све критичнијим постајало. Пред свршетак Маја већ је јасно било да се катастрофа не да дуже одлагати. Турци се с великим весељем спремаху за последњи општи јуриш.

Тада, управ на три дана пред пад Цариграда, стигоше нови посланици из Угарске. Дођоше да објаве султану ступање Владислава Албертовића на престо краљевине угарске, да га у име његово замоле да од Цариграда одступи, а ако не усхте, онда да му попрете објавом рата са стране Угарске. Прилика је да је и ова посаобина оправљена по упливу деспота Ђурђа којега је зет гроф Улрих Цељски тада баш руководио одлукама младога краља угарског. Још је даље сва прилика да су ти посланици угарски прошли кроз Смедерево путујући к Цариграду, па се лично видели с деспотом Ђурђем.

Свакојако долазак угарских посланика дао је повода не малој ускомешаности у турскоме стану. Људи Халилови растурише по војсци глас да велика једна војска хришћанска под командом «проклетога Јанкула» маршира пут Једрена, и да велика флота латинска тек што се на обзору мора забелила није. Узеше дражити војнике да ропћу, што онај млади и самовољан султан не ће да послуша мудрог и искусног великог везира, већ ову велику и јуначну али сад већ прилично заморену војску хоће да и ложи лудо ризику да пропадне нападнута непријатељем са свих страна.[1] Узрујаност је у војсци била тако велика и жагор незадовољства тако озбиљан да је се и сам султан Мехемед тешко забринуо. По његовој заповести 27-ога се Маја искупило велико веће да размотри и одлучи шта ваља да се ради с погледом на угарску посаобину и на опште стање ствари. Разлози и једне и друге партије на томе већу не само да бацају светлост на два главна правца по којима су се турски државници разликовали, него и побуде, које су одређивале политику Мехемедову према Србији. Добро је дакле да овде у кратко поменемо шта је на ономе већу било.

Халил-паша је тога дана изиграо своју последњу карту. Дође цару на диван невесео; чисто се погнуо од тешке бриге. Изгледаше као човек који у пуној свести о својој моћи очајава како ће да извуче државу из крајње несрећног положаја у који је будалаштинама и лакоумношћу неискусних људи запала. Говораше пред царем и пред осталом господом како по свему што сазнаје сва се Европа диже да Цариграду у помоћ притече, и како се хришћанска војска, кад већ једном стигне, не ће задовољити само да их са свим из Европе протера. Завршујући своју беседу Халил се обрати непосредно на султана: «*Ја сам ти, Господару, често претказивао шта ће да буде резултат нашег предузећа и често сам ти то понављао, али ме ти никада до сада не хтеде послушати. Ево те сад на послетку још једном молим: Одступимо те да не буде и црње и горе!*»

---

[1] Phrantzes, 326.

Видело се да је говор Халилов учинио дубок утисак на младог султана. Заган-паша, као шеф ратоборне партије и који је иначе мрзио на стару мудру лију Халила, осећаше да се љуља положај његов и његових пријатеља, јер одступити од Цариграда значило би за њих све ако не «гајтан» а оно «сургун.» Осим тога, Заган је био турски патриота и очевидно човек не само јаког карактера, него и познавалац стварних одношаја у Европи. Она партија у говору његовом, која се тиче европске коалиције, истинито је огледало ондашњега стања: «*Што се тиче тога,*» говораше Заган, «*да ће савезници са запада притећи Цариграду у помоћ, ја то просто не верујем. Нити мислим да би се флота из Италије овамо појавити могла, како то неки говоре и како то нарочито Халил-паша тврди. Ти сам, Господару, врло добро знаш, да поце-*

цаност Италије и поцепаност других хришћанских држава чине те су оне са свим немоћне. Никад се оне међу собом сложити не могу. Кад после многих напора и дугих преговора западне државе најпосле и закључе између себе мир, то не бива на дуго, и заклео бих се да би га кроз кратко време нарушили. И кад су везани уговором о савезу то им ни најмање не смета да један савезник од другога савезника земљу отимље. Вазда су они у послу око својих интрига, и највише се један другога боје. Истина јест, у њих се много розмишља, много тумачи и говори, али се врло мало ради. Што с вечери реше, то с јутра разреше. А кад и одлуче да нешто предузму, онда опет оклевају да приступе к делу; управо изигравају време. А допустимо да баш нешто и отпочну, опет не могу да раде како треба, јер се не слажу у назорима. И то још особито у ово наше време, кад има међу њима нов раздор. С тога, не треба их се бојати. У осталом, све да се и појави флота из Италије, каква нам опасност отуда предстоји, кад сва њихова војска не износи не *половину, него* ни четвртину *војске наше?! С тога, Господару, не губи надежду. Немамо узрока бојати се опасности какве, мањ ако нам је сам Алах пошље. Буди јунак, па заповеди да јуриш предузмемо!»*

Султан и овај пут пристане уз Заган-пашу. Посланици краља угарског замоле се да причекају који дан за султанов одговор. Војсци се с нова изда заповест да се спрема за јуриш. После по ноћи између 28 и 29 Маја 1453 јуриш се тај предузме. Кад је дан 29 Маја већ огрануо, Турци су постали господари од Цариграда.[1] По једном извору то је био Србин један који донесе те предаде султану главу Константина, последњега цара грчког.[2]

После неколико дана султан, нови цар од Цариграда, позове преда се угарске посланике па им с великом поноситошћу каза, нека однесу краљу своме поздрав, да му се од стране Порте оставља на слободну вољу, да мир чува или рат објави, како год сам за добро нађе. У овоме је одговору јечао тон гордости, силе и презирања.

Кад се султан у Јуну (по Дуци 18-ога) врати у Једрене, дођоше му ванредне посаобине од свих васалних држава хришћанских, да му честитају тако ванредан прираст силе и славе, да му поднесу дарове и обнове *«капитулацију мира»* (*«la capitulatione della pace»*, како се у талијанском преводу Сеад-едина каже). И Сеад-един и Дука и Критовул помињу међу њима изреком посаобину деспота Ђурђа.[3] По првом и по другом султан је показао како је незадовољан с понашањем Ђурђа Бранковића.

По Дуци се то незадовољство могло видети по томе што је султан самовољно погазио одредбе капитулација о миру са Србијом, изјавивши посланицима српским, да очекује да о првом року Србија плати већи данак. Он помиње и суму — 12.000 дуката

---

[1] За све види моју студију «Пад Цариграда». Годишњица, III, 152—165.

[2] Повѣсть о Цариградѣ, чтеніе И. И. Срезневскаго. Ученыя Записки втораго отдѣленія импер. Академ. наукъ, I, 1854; стр. 132.

[3] Ducas, 588. — Sead-eddin, II, 166. — Critobulus, lib. I, c. LXXIV, 120.

По ономе што Сеад-един прича, изгледа као да су Ђурђеви Срби покушавали да праве неку диверсију у корист Цариграду тиме, што су нападали на неке градове које су Турци на граници српској држали и што су прекидали свезу међу знатнијим стратегијским тачкама на којима су биле турске посаде. Сеад-един изреком спомиње да саобраћај међу Приштином и Скопљем због Срба сигуран није био. Неке су градове турске на граници већ и узели били, друге опет разорили.[1] Може бити лако да је одјек ових догађаја на граници између Србије и Романије дао повода једноме од оних узнемирљивих гласова, који су како помињасмо узрујавали војску турску пред Цариградом. Свакојако знатно је што Сеад-един каже да се деспот Ђурађ, чувши за успех отоманског оружја пред Цариградом, препао и напунио стравом тако да је по посланику, кога је оправио да султану победу честита, послао и кључеве од већине оних градова и молио султана да извини и опрости за све што се десило.[2] Султану то није било доста већ је тражио да му се предаду и кључеви и од осталих градова.[3]

По једном другом сувременом извору султан је тражио ни мање ни више већ — град Смедерево и Голубац![1]

---

[1] Sead-eddin, на нав. м.

[2] «Il prencipe di Servia, Vallach, ... intesa la vittoria e li felici progressi dell' armi ottomane, si riempi di paura e spedi un suo huomo par passar l'uffitio di congratulatione, e mando le chiavi della magior parte delle sudette citta e ricoverandosi sotto il manto della Real clemenza, supplico al Re per il pardono delle sue colpe passate.» Sead-eddin, II. 167.

[3] На ист. м.

Деспот је већ знао шта ти захтеви значе. Непријатељски значај њихов био је за њ несумњив, у толико више што је пријатељ Ђурђев, стари Халил-паша велики везир по заповести султановој бачен у тамницу и 10-ога Јула удављен, «због доказаног његовог шуровања с Хришћанима,»[2] дакле готово у оно исто време, у које је и српска посаобина онакав одговор добила. За деспота је било јасно да има да бира: да ли да без рата преда главне позиције земаљске Турцима, или да прими рат па да се изложи свима добрим и злим могућностима његовим.

Капитулација мирним путем није доносивала собом никакве трајашне користи, а била је пуна понижења и скопчана с позитивним штетама. Она би раскинула свезу Србије са хришћанским државама, и с једне стране усамивши је а с друге предавши главне позиције у Србији Турцима, стратегијски и политички отешчала ослобођење Србије. Таква капитулација била би грозно порицање целе политике којом је Србија од првих дана Ђурђеве владе ишла. Осим тога народ је српски баш услед пада Цариграда у неку ратоборну узбуђеност дошао. Њојзи ћемо наћи стварнога доказа у догађајима почетком г. 1454. А о готовости српскога народа да пристане на крсташки поход противу Турака говори и Флорентинац Тедалди, очевидац цариградске катастрофе, који је у једном писму политичког карактера разлагао користи и вероватност успеха општег једног европског рата ради ослобођења Цариграда.[1]

---

[1] «Imperator Teucrorum a Georgio despote petit ut duo oppida sibi tradat: Golumbac et Smedrevo, oppida munitissima, ex quibus facilimus aditus in Panoniam est.» Писмо Трогиранина Соботе своме пријатељу у Флоренцу од 24 Јула 1453. Rad I, стр. 152.

[2] Турски историк Османзаде каже 10 Јул. Hammer, II, 5. По Критовулу било је у исте дане у које су се разне посаобине од вазалних кнежева у Једрену бавиле. Critobulus, lib. I, LXXVI, 103.

Осим ратоборности у самом српском народу, у средини лета 1453 г. ствари су тако стојале да је изгледало да непосредно предстоји велика европска коалиција противу Турака. Флога, састављена од убојних галија млетачких, папиних, напуљских и бургундијских, која пошав Цариграду у помоћ противним ветровима би задржана у Хиосу, још се налазила у архипелагу. Гласу да је Цариград пао, одјекнуо је кроз сву Европу, кроз све дворове и тако рећи кроз све колибе, јаук препасти, узвик индигнације. И у Риму, а нарочито у Млецима, не само да се пад Цариграда осећао и жалио с дубоком тугом као страховита несрећа, него су се у први мах спреме за рат још с већом енергијом настављале. Папа је живо радио на организовању општег крсташког рата, и у тој је цељи послао младоме краљу чешком и угарском Владиславу Албертовићу као нарочитог посланика владику од Павије Јована Кастилију.[2]

---

[1] Information envoyée par Francisco de Trasves à très Rev. père en Dieu Monseigneur le Cardinal d·Avignon etc. par Jehan Blanchin et Jacques Totaldi ou Tedardi, florentin, de l'entreprise de Constantinopole etc. à laquelle le dit Jacques estoit personnellement, штампано у Chroniques de Charles VII par Jean Chartier, Tom III, 33.

[2] Engel, Gesch. d. R. Uugarn, III, 175.

Све је то могло бити а без сумње и било познато деспоту, јер је саобраћавање међу дворовима хришћанским одмах после пада цариградског јако оживело. Деспот је нарочито морао желети да се обавести о намерама двора угарскога. У Угарској су се већ после оног одговора султановог морали решити да буду спремни да се бар бране ако не и да нападају. Ратоборна је струја и тамо, нарочито по народу, ако не и по вишим редовима, дубоко и живо заструјила. У самој ствари краљ Владислав је само мало позније, (у Октобру те године), формално обећао папи, да ће сазвати саборе краљевине Чешке и краљевине Угарске, те да одлуче што је потребно за рат с Турцима.[1]

На кратко, стање духова у Србији и ван Србије било је такво, да се деспот Ђурађ није дуго колебао. Почетком Августа, ако не и пре, он се одлучио био да султанове захтеве одбије, другим речима да прими рукавицу рата.

У Августу видимо опет његове посланике у Једрену где предају порти данак. Овај се обично у том месецу предавао, једно можда што је то био онда последњи месец календарске године која се са 1-им Септембром почињала, а друго можда и што је у Августу био закључен последњи уговор, којим су регулисани одношаји између Порте и Србије, што се дакле у Августу навршивала рачунска година за плаћање данка Порти. Дука каже да су српски посланици донели онај повишени данак који им је султан затражио био, и да су у име свога господара и деспотице Јерине чинили Хришћанима велике милостиње. Изреком даље помиње да су из робља откупили 100 калуђерица и повратили им слободу, а осим тога дадоше многим Грцима од вишег реда новаца те се из турскога робља откупише.[1] Милосрђе и богаство српскога двора никада се у Једрену на сјајнији начин показало није. Ослобођено је робље благосиљало штедру руку деспота Ђурђа и деспотице Јерине. Нити су без утиска на порту прошли ови нови јавни докази великога богаства господара од Србије

---

[1] Engel, на нав. м.

Може бити да је деспот већ преко ове посаобине у Августу г. 1453, испунивши један део султанових захтева (о повишењу данка како Дука вели, или о накнадном измирењу заоставших данака о којима Критовул помиње), изјавио слободно и пресудно да не може испунити оне који се тичу извесних градова. Сеад-един каже да је Ђурађ одбио захтев да градове уступи, да је у томе смислу послао на порту *«безобразан одговор, и своје дрске руке подигао на границе верних и испадајући на јавне друмове почео зло да чини; и још је нарочито затворио друм који води из Скопља у Приштину, тако да ни послани (званично) ни путници не могоше ни тамо отићи ни отуда доћи са дрскости његове.»*[2]

Сва је прилика да је деспот у исто време кад је преко посланика изјавио да захтеване градове уступити не може, наредио да се граница постави у ратно стање ради одбране од каквог изненадног напада. Сувремени су Турци ово узели као дрско изазивање, те је тај утисак изашао на видик и у Сеад-една.

---

[1] Ducas, 314, 21.

[2] Sead-eddin, II, 167.

С јесени 1453, — или, како се онда рачунало, почетком 1454 године, — већ је скоро извесно било да ће на пролеће рата бити. Порта се спремала великом енергијом. Без сумње и Србија.

* * *

ГЛАВА ЈЕДАНАЈЕСТА

ДИПЛОМАТИСАЊЕ И РАТОВАЊЕ

у год. 1454.

С јесени и преко целе зиме 1453—1454 године у Једрену су се чиниле велике војне спреме. Очевидно је било да султан намерава да завојшти на неку страну. Саски и Сибињски трговци, који су трговином ишли до Цариграда и до Солуна, опазили су те спреме и јавили за њих краљу Владиславу.[1]

Деспот је Ђурађ без сваке сумње имао још сигурнијих обавештења о правом обиму оне спреме и о правим намерама портиним. Судећи по ономе што Михаило из Острвице прича, међу српском је се господом, још пре него што је султан на Цариград и завојштио, веровало, да ће се он послужити првом приликом, да и Србију заузме.[2] Знамо већ да је султан одмах чим је Цариград освојио, тражио од деспота да му уступи Смедерево и Голубац, како би одатле у Угарску упадати могао. Ово је захтевање султаново тако познатим постало, да је Трогиранин већ с крајем Јула 1453 о томе, као о позитивној новости, писао своме пријатељу.[1] Посаобином и даровима својим у Августу 1453 Ђурађ је за онај мах опасност отклонио. Али се нико у Смедереву није варао надеждом, да се султан на ту ствар вратити не ће. Деспот и његови саветници оне зиме (1453—54) живели су дане пуне тешких брига и великих напора. Узроци тих брига и последице ових напора сасвим јасно излазе на видик с пролећа године 1454.

---

[1] Engel, Gesch. v. Serw. 404.

[2] Михаило из Острвице, гл. XXVI, 109.

Чим је грануло пролеће деспот је са госпођом Јерином и синовима[2] прешао у Угарску. Ми за сад не знамо да ли се под оним „синовима» мисле сва три или само она два старија које је Мурат ослепио. Доказа немамо никаквих, али би по другим доказима о Ђурђевом осећању шта дужност захтева, рекли да је сва прилика, да је Лазар остао у Смедереву. Али да је деспот мислио да лако може бити да ће Турци, ако само ударе, и Смедерево освојити, најбоље се види по томе што је он дао све своје благо из Смедерева у Угарску пренети. Трогаранин пише своме пријатељу, како људи причају, да су пуних 15 дана превозили пртљаг и благо деспотово на ону страну Дунава.[3]

Деспот је рачунао да ће својим личним ауторитетом и непосредно далеко сигурније подејствовати на краља и великаше угарске да подигну војску те да Србији у помоћ притеку. Кад је у Августу те године Трогиранин већ своме пријатељу писати могао, како је деспот молио и преклињао Угре и краља угарског да не штеде ништа, и да не чекају да Турци пређу Дунаво па да их код кућа потраже, — кад је то већ Трогиранин могао знати, онда можемо закључивати, да је прилично познато било у коме смислу и шта ради деспот у Угарској. Може лако бити, да је на немачки сабор, који се у Априлу месецу те 1454 године састао у Регенсбургу, поред угарске посаобине предвођене владиком варадинским Јованом Витезом, дошла била и посаобина деспота Ђурђа. На сваки начин, на томе се сабору живо наваљивало на немачке сталеже, да дигну војску противу Турака. Него немачка господа одлуче, да се та ствар одложи до другог сабора, који ће се састати 29 Септембра исте године у Франкфурту.

---

[1] Listine u Radu, I. 152.

[2] «Se, liberos, conjugem, humana et divina Panonibus commendavit.» Трогиранин, Listine у «Radu» I, 153.

[3] Listine. l. c.

Угарски се сабор састао с крајем Маја или почетком Јуна. Деспот је успео да угарској господи живо представи опасност, која за угарску краљевину наступа ако Србија подлегне Турцима. На Павлов дан краљ потписује декрет да се води рат с Турцима, назначује Јанка за војсковођу и наређује како да се војска искупи.[1] Само је на жалост при ондашњој војној организацији и при политичком стању земаљском требало бар три месеца да се угарска војска мобилизује.

Док је деспот у Угарској наваљивао и преклињао да се са помоћју што пре ускори, у Србији је рат већ у велико беснио.

---

[1] Декрет је штампан у Raynaldi Annali Eccles. XXIX, 5.

Тек је деспот био оставио Смедерево, а стиже један чауш са Порте. Упрепастило га је кад не нађе деспота на двору. Упрепастило га је, јер му је у Једрену казато да ће главу изгубити, ако најдаље кроз 25 дана не донесе одговор деспотов на поруку султанову. Савременик, византијски државник и историк, Дука, сачувао нам је бар смисао њезин, ако не ћемо да верујемо баш и у речимичну тачност текста. Она је од прилике гласила овако:

«Србијом је по праву признатом од стране султанâ, владала династија Лазарева (Лаз-Оглије). Последњи је представник те династије преминуо у лицу деспота Стефана. (Било је правило у освојачкој политици турској свагда најпре покушати не ће ли се земља, коју султан заузети намерава, мирним путем потчинити. По неки су се кнежеви заиста таким путем и потчињавали. Нарочито је ово случај с многим оним династама по Македонији, Тесалији и Албанији, који се појавише после распада Душанова царства. Таквом се у неку руку медијатизованом династу остављао један део државе у баштину и има примера да су се таке баштине дуго задржале у фамилији такога династе.)[1] Деспот Ђурађ није Лаз-оглија, већ је Вук-оглија. Право Ђурђа Вукоглије да влада земљом Лазоглије није ни мало јасно за Порту. За њу је јасно, да османска династија има нека права на ту земљу, јер је с династијом Лазоглија, била у женидбеним свезама. Свакојако, султану та земља треба. Он је формално од деспота иште. Пристане ли овај да му је на леп начин уступи, онда му султан даје на мирно уживање старе земље Вук-оглије (Косовску равницу с Приштином) и још варош Софију. Не пристане ли, онда је тим самим са стране Порте Србији рат оглашен.»[1]

---

[1] Н. пр. Још у год. 1566 помиње се кнез Дмитар, који је држао Кратово с његовим рудницима у баштину. Jireček, Heerstrasse 81

Српска господа, која су земљом у одсуству деспотову управљала, рекоше чаушу да му сами од себе никаква одговора дати не могу, него нека мало причека повратак њихова господара, кога и сами сваким даном очекују. На тај рачун чауш је остао пуних 30 дана у Смедереву, само што је још за времена послао весника у Једрене, да извести порту шта га задржава. Али кад ни тридесетог дана деспот не дође, онда чауш царев, који се дотле без сумње добро проводио, срдито остави Смедерево.[2]

Међу тим се турска војска почела кретати пут Србије.

Још се никада пре тога толика сила на Србију дигла није. Трогиранин у Августу те исте године јавља своме пријатељу «да је од људи, који су знали шта је и како је, чуо, да је на деспотову државу напала толика сила турска, о каквој још никада читао није. Осим обичне своје војске султан је најмио био десет легиона[3] својевољаца, људи од сваког рода и дрских до крајности. Још су неки причали, да он вуче са собом три стотине топова, да бије српске градове! А видећи толику и тако опремну војску око себе и сећајући се како је срећан био прошле године кад оно узе Цариград, султан је се толико понео и осилио, да му се чини, да може цео свет освојити!»[1]

---

[1] Текст посланице у Ducas, c. XLII, 178. – О истоме види Hammer, II, 10. — Engel, Gesch. v. Serw. 405. Pejachevich Historia Serviae.

[2] Engel, на нав. м.

[3] Судећи по неким местима у Бонфинију, у легион је ишло 1000 људи.

Срби су се користили с оно месец дана, што их чауш султанов проведе у Смедереву чекајући повратак деспотов, те у колико се могло доврше своје војне спреме. Изгледа као да су градови били у прилично опремном стању Деспот је метуо у њих одабрану посаду. Заповедио је да се сав народ са села и отворених места повуче у градове и ту нека се сви бране што дуже могу, јер ће он у брзо с великом војском из Угарске у помоћ доћи.[2] У исто време образовала су се два српска корпуса ради оперисања у отвореноме пољу. Један је од њих заузео положај на Глубочици у југоисточном куту тадашње српске државе. Прилика је да је њиме заповедао кнез Никола Скобаљић. Други је заузео положај на Ситници. Не знамо за сад ко је њиме управљао. Могућно стари војвода Дмитар Радојевић Крајковић, кога ћемо мало позније видети под Сребрницом. У Смедереву је било на посади шест хиљада одабраних војника, на сву прилику под командом старога, искуснога и толико пута већ срећнога војводе Томе Кантакузина, брата деспотице Јерине.

Из речи Михаила из Острвице види се, да су она два корпуса састављена била поглавито од војника, које је дала јужна половина ондашње Србије, то јест она земља, коју ми данас називљемо старом

---

[1] Писмо Јована Соботе од 6 Августа 1454 год. У Radu, I, 153.

[2] Ducas, XLII, 179. А у овом смислу говори и Михаило из Острвице.

Србијом. Даље се види, да су команданти њихови осећали своју бројну слабост, па су се обраћали у Смедерево, да им се са што више војске у помоћ притече.[1]

Какав је био прави план Ђурђев, можда ће се осветлити тим занимљивом фактом, што је Сибињанин Јанко, без сумње по наваљивању деспотову, доста рано послао нешто војске, те је прешла Дунаво негде око Свиштова и упутила се к Балкану.

Кад је султан стигао са својом војском у Софију, имао је оваку војну ситуацију: с левога бока турског стојале су две српске војске, с деснога бока продирала је угарска једна колона потискујући малене турске посаде пред собом и заузевши већ и Трнову на подножју Балкана;[2] с фронта је могло свакога часа да се очекује деспот Ђурађ с војском, која се у Угарској скупљала! При таквом стању ствари султан се одлучи да пошље један корпус на исток да сузбије угарску војску преко Дунава, други један корпус на запад да растера ону војску српску на Глубочици. Док се то не изврши, главна маса турске војске зауставља се у Софији, шаљући одатле коњичке колоне да пленећи продиру у Србију докле узмогу.

О даљим догађајима на десноме боку турске војске немамо никаквих података. По даљем покретању султановом можемо закључивати, да је се опасност за њу с те стране у брзо отклонила.

---

[1] Михаило из Острвице, 115.

[2] Ducas, на нав. м. — Pejachevich, 356. — Engel, 405. — Hammer, II, 11.

Онај корпус, што је пошао на српску војску, заузео је и опленио Кислину[1] и ту се наместио према Глубочици. Ту је остао ништа не предузимљући по уверавању Михаила из Острвице пуне четири недеље! „Тада,» прича Михаило, «она српска војска што је била у Глубочици, удари на турску војску па је разбије. Много Турака и много турске господе изгине том приликом. Него после дође сам цар са својом војском, те крај једне воде, која се зове Трепања, разбије ону српску војску. Сами Турци приповедају, да од како за себе знају, још никада нису чули, да се онака једна шака људи противу онако велике силе тако храбро борила. И (сами Турци) кажу, да би Срби ту за цело цара разбили, само да су се оне њихове две војске сјединиле биле! А овако је њих јадне цар надбио. Неки су од њих изгинули, неки су се разбегли, а једнога су господина, по имену Николу Скобалића, као и стрица му, Турци живог на колац набили!»[2]

Последица ове турске победе била је, да су се Турци слободно у напред помицати могли. Топличка долина стојала им је отворена. Султан је се осећао толико јак, да је наредио да се од један пут и у исто време опседну сви знатнији градови српски. Трогиранин каже то изреком у једноме своме писму.[3] Ова стратегијска погрешка турска била је права добра срећа за Србе. Растуривши своју силу Турци нису могли постићи никаква особито сјајна успеха. У брзо се сав интерес ратни склопио око Острвице и око Смедерева. На Смедерево је отишао сам султан са Иса-бегом Арбаназовићем и 20.000 најодабраније војске. Острвицу је опсађивала друга једна војска с много топова. Један кор од 20.000 коњаника летио је по Србији пленећи, робећи и палећи. Острвица је била на гласу као један од најтврђих градова деспотових. На вису једном стојао је град готово неприступан и дотадањим оружјем готово неосвојив. Али како ли је се изненадила посада, кад из турских положаја испод града, и можда и из положаја који се из града ни видели нису, почеше долетати огромна зрна гранитна као да из неба падају! Лаоник Халкохондила опширно описује аван-топове и њихово дејство, и говори тако, као да их је сам султан Мехемед изумео, те се у овом походу на Србију њима први пут служио.[1] Малена посада острвичка бранила је се јуначки изгледајући не ће ли се одкуда појавити деспот с његовом великом војском из Угарске! И не само да се упорно бранила иза зидова градских, него је и храбро испадала на положаје турске.[2] Али су турске батерије јако обрушиле куле и зидине острвичке и видело се јасно да је близу крај. Посада затражи да капитулише под условом да се свима поштеди живот, слобода и имање. Турци обећају све што се од њих тражило, и још се закуну на то, па поврх тога, кад се Острвица 30-ог Јула предаде, оплене је, спале и поруше а све становнике и браниоце у робље одведу.[1]

---

[1] Ово осим Михаила из Острвице помињу и по гдекоји цароставници. Види у Јагића стр. 96.

[2] Михаило из Острвице, 116. Да су Турци Скобалића ухватили то се помиње и у цароставнику. Јагић, Annalistik, на нав. м.

[3] Listine, Rad, I, 153.

---

[1] Chalcohondylas

[2] Hammer, II, 11.

Међу тим је сам султан Мехмед опсађивао Смедерево са корпусом Иса-беговим. Срби су храбро бранили варош, али су је најпосле услед великог дејства турских аван-топова морали напустити и повући се у град.[2] У турскоме су стану рачунали с поузданошћу да ће и град у скоро пасти. Султан је мислио да може слободно с једним делом опсадне војске да пође да положај Београда рекогноскује. Ово је или сам опазио командант смедеревског града, или му је јавио ко год из турског стана. Одмах се у Смедереву одлуче да покушају да се користе добром срећом. С ону страну Дунава, — без сумње из деспотовог града Ковина, — превезе се у глуво доба ноћи неколико чета српских, па, — као што Трогиранин пише своме пријатељу, — «ванредним јунаштвом ударе на Турке, запале им стан, и заметну страшну битку. И ако се за неко време једнаком ратном срећом борило, опет најпосле непријатељи буду принуђени, да окрену леђа. Оставе сав пртљаг, војничке заставе, запаљен стан и потраже спасења у бегству. Деспотови војници одушевљени овом сјајном победом гонили су их жестоко и далеко. Непријатељи, које бегством које бојем растурени и збуњени, као каква стока поскачу у реку. Причају да је се Иса-бег спасао само са четири војника »[1]

---

[1] «Вь лѣто 6962 оузе царь Мехмедь Топлицу, и тожде лѣто поробы Срьблѣ и расипа Острьвицу мѣсеца Юлія 30.» Летоп. Срп. Господь и Цареи у В. Григоровича, стр. 54. Види и Цароставнике у: Starine, VI, 22. — Јагића Annalistik, 105. — Engel, 406. — Hammer, II, 11. Турски историк Нешрија зове Острвицу «Сифрице-хисар,» а Едризи «Сиврихисар,» 16.

[2] Engel, 406. — Ово што је султан заузео био варош дало је без сумње основа гласу, да је Смедерево сасвим пало у руке Турцима, те је тако и Дука веровао да је султан Смедерево освојио био. Ducas, XLII, 179. — По њему и Pejachevich, Hist. Serv. 356.

Ова је српска победа начинила међу Турцима праву панику. Султан је мислио да су они Срби, који разбише Иса-бега, тек авангарда оне велике војске деспотове, о којој се толико причало. С тога је издао заповест да се одмах напусте све опсаде па да се војска прикупи у једно између Пирота и Софије. У исто време искуством под Смедеревом поцрпљеним научен заповедио је, да се у напредак друкчије удесе предстраже, и да се и дан и ноћ најбрижљивије чувају топови и други материјал.[2] Све ове наредбе дају мислити да су Срби, који ноћу ударише на стан турски, били у договору с неким јаничарима српскога срца, који су ватром у самоме стану помогли, да се начини забуна што већа.

Све ово што испричасмо десило се у течају месеца Јула. Грдна је штета што деспот није имао 40 до 50 хиљада људи да потпуно исцрпи панику турску. Али по несрећи у Угарској су *тек почели* да прикупљају војску. О томе што се у оно време у Угарској радило и какво је било јавно осећање имају две верзије. По једној Угри су се живо потресли оном новом опасношћу (Турци под Смедеревом, поје коње на Дунаву на догледу Београда!) и радо су се уписивали у војнике; «по народу су се растурили прогласи, да сад нема друго него ваља бирати: или да заборавимо на војничку славу за свагда па да навучемо најгрђи јарам турски, или ваља устати на оружје па у борби за државу и живот не уступати непријатељу, ни у јунаштву, ни у стрпљивости, нити у војничкој дисциплини.»[1] По другој једној верзији «међу Угрима влада велика борба о власт, и као беспослене жене седе па се свађају.»[2]

---

[1] Иван Собота Трогиранин, Rad, I, 153.

[2] Трогиранин на ист. м.

И за једну и за другу верзију било је нека основа. Деспот је свима својим силама, преко својих пријатеља и по својим градовима дејствовао у смислу оне прве верзије, и у маси простог народа — која има тако да кажем зверски инстинкт да осети кад и од куд опасност долази — било је и воље да се устаје. Али међу господом угарском — међу прелатима и баронима — питања унутрашње политике, питања која ће партија да дохвати крму унутрашње земаљске управе, – потискивала су назад питање спољашње политике. Многима се чинило да опасност није баш тако непосредна, јер и «ако је кућа нашег суседа у пламену, наша још није!» И у самој ствари по Хрватској су се целога тог лета тукли Јован Витовац, који је био у служби Цељскога, и Тома Секула сестрић Јанков.[3]

Последица ових супротних струја била је та, да су деспот и Сибињанин Јанко тек у другој половини Септембра прикупили толико војске, да су могли мислити на озбиљнију какву операцију. С крајем Септембра пређу Дунав код Смедерева.[1]

---

[1] Трогиранин на нав. м.

[2] На ист. м.

[3] Chronic. Cilley. bei Hahn II, 716, у Engel Gesch. des Ungar. Reiches III, 186.

Султан је међу тим давно већ извршио концентровање своје војске у Софији. У Крушевцу је оставио Фериз-бега с 32.000 људи с налогом, да преко јесени и преко зиме град тај утврди, како би се на пролеће одатле могао предузети напад на северну половину деспотове државе. Дао је поделити међу војнике велику и богату плен и 50.000 лица обојега пола, робља из Србије. Четири хиљаде Срба, што је по подели њему самом припало, султан је дао населити у пуста села око Цариграда.[2]

О великој војсци, коју ће деспот из Угарске довести, говорило се целога лета, а војска се та ни од куда не помаљаше. Није чудо што је било људи, који су веровали, да је то све само скаска и да деспот не може да оствари своје жеље. Овако је мислио и сам Фериз-бег безбрижно оправљајући зидине Крушевца.[3]

Другога Октобра претисла је била густа магла Крушевац и моравску долину. Мало по мало магла се диже и сунце обасја онај дивни предео око старе престонице кнеза Лазара. Турским стражама отеше се очи на светлуцање нешто, што од Мораве долазаше, светлуцање као кад по копљима, сабљама и оклопима сунчани зраци муњевито облећу. На своје велико чудо опазише да велика једна војска на

---

[1] Bonfinius, Dec. III, lib. VII, 343.

[2] Thurocz, у Engel Gesch. v. Serw. 405. — Hammer, II, 11.

[3] Бонфиније прича (по Туроцу) да је Феризбег прикупио био са свих страна велики број мајстора зидара, па живо на грађевини радио. Dec. III, lib. VII. 342.

Крушевац наступа. Познадоше заставе српске и заставе угарске. Фериз-бег даде ударити у бубњеве и таламбасе. Усред велике журбе и вике труђаше се да војску своју на брзу руку у бојне редове стави. Али српска и угарска војска брво и силно ударе. Редови турски пређу у неред, неред у панику. Савезници под командом самог Сибињанин Јанка, без великих својих губитака разбију турску војску до ноге и поред других многих Турака заробе и самог Фериз-бега.[1]

Савезна је војска гонила Турке до самог Ниша. Град овај као да нису нападали. Али се помиње да су Пирот спалили па се одатле повратили на Видин који такође спале.[2] Сибињанин Јанко остави Србију предавши све турско робље деспоту Ђурђу.[3]

Што се савезна војска већ од Пирота повратила, биће да је с тога, што су нашли, да даље к Софији стоји размештена велика војска турска и да је кланац између ова два места јако утврђен. Сибињанин Јанко, поред све своје природне дрскости очевидно је налазио да није паметно упуштати се у одсудну борбу са непријатељем бројно далеко надмоћнијим. Налазио је да је далеко паметније стрпети се, док не би стигла и помоћ из Немачке, у којој се баш тада (у Октобру) састајао државни сабор у Франкфурту. Јанко је заиста и писао цару Фридриху представљајући му потребу, да што скорије помоћ пошље, јер је услед пропасти Фериз-бегове дух у војсци турској клонуо, па би се сад од ње и Бугарска и Романија могле отети са сразмерно мањом силом.[1]

---

[1] «Въ лѣто 6963 оухвати Янкуль Фериз-беговика оу Крушевцу в. октомвріа.» Летоп. у Григоревића, 54. Види и Летописе у Јагића 96 и 105. — Bonfinius, Dec. III, lib. VII, 343, који између другога вели да је савезна војска пошав од Смедерова четвртог дана стигла пред Крушевац. — Угарски извори пишу као и наши «Феризбег,» а турски «Фирузбег.» Hammer, II, 11.

[2] Bonfinius на нав. м. Engel, Gesch. v. Serw. 406.

[3] На ист. м.

На оном сабору у Франкфурту много се говорило како би требало да се с Турцима ратује. Од стране цара Фридриха говорио је пуно два сахата Енеј Силвије, владика Сенијански, трудећи се да побуди сталеже немачке на рат. После њега говорио је легат папин, Јован, владика од Павије. Он је пре свега објавио, како је папа Никола V-ти, прогласом од 30 Септембра наредио, да се по Немачкој проповеда крсташки поход противу Турака, и како је проповедање то поверио Јовану Капистрану, калуђеру од реда св. Фрање, који је већ стекао био гласа као човек ватрене и неодољиве речитости. Говор папиног легата значајан је још нарочито с тога, што он изреком каже, *да ће Угри, ако им се захтевана помоћ не учини, принуђени бити да с Турцима закључе мир под условима, под каквима се узможе.*»[2] Ово су по својој прилици речи, које је деспот Ђурађ те исте године на сабору у Будиму говорио. Речи су те одјекнуле као угарска изјава на сабору у Франкфурту 1454 године, а одјекнуће и у стварним уговорима између деспота и султана у години 1455.

---

[1] Ово писмо Јанково помиње Engel, Gesch. des Ungr. Reiches, III, 186.

[2] «Hungari de causa auxilium postulavere contra Turcas, quod nisi obtenerent, protestati sunt se pacem a Turcis petituros quibuscunque possint conditionibus.» Raynaldi Annali Eccles. Tom. XXIX, 4.

Даље се из дебата на ономе сабору види, да је краљ Владислав обећавао да ће, које у Чешкој које у Угарској, дићи 10.000 коњаника и 30.000 пешака, ако и Немачка са своје стране толику исту помоћ пошље. По његовом уверењу, или управо по уверењу искусних људи у Угарској, кад би Италија послала 25 галија у Хелеспонат да праве диверзију, онда би се с оноликом савезном војском (20.000 коњаника и 60.000 пешака!) могли Турци лако из Европе прогонити («facile Turcos Europa pellendos»).[1] После дужег дебатовања сабор одлучи да се Угарској пошље у помоћ 15.000 коњаника и 32.000 пешака.[2]

Али ово је била тек само одлука на артији.

---

[1] Raynaldi Annali, на нав. м.

[2] Engel, Gesch. des Ungr. Reiches, III, 186.

ГЛАВА ДВАНАЈЕСТА.

ЈОШ ЈЕДНА ГОДИНА ИСКУШАВАЊА

год. 1455.

Почетком године 1455-те изгледи су за српску ствар били врло смутни. И што је још горе, изгледи су се ти сваким даном све већма замућивали.

Као што смо напред видели, стање је ствари било такво, да је све зависило од тога, хоће ли Немачка *дићи и послати* на Дунаво војску, коју је обећала. Да би се с тиме као ускорило, цар је Фридрих, — по наваљивању Угарске, а нарочито по наваљивању папе Николе V-ог — сазвао сабор немачки у Најштат на дан 2-ог Фебруара 1455.[1]

И на овај су сабор долазили посланици угарскѝ. И опет су наваљивали нестрпљиво, да се час пре озбиљна помоћ учини. И опет су се владике у сабору надметале сијањем у риторским фразама, зачињеним доказима о класичкој начитаности. Чисто изгледа као да је поплава турска јурила к Дунаву, само да се хришћанским владикама и игуманима даде прилика, да пишу беседе по класичким узорима. Сиромах деспот српски с грозничавим је нестрпљењем очекивао, да види резултат свега тога

---

[1] Engel, Gesch. des Ungr. Reiches, III, 187.

Чим видимо Ђурђа Бранковића да полаже много на онај резултат, онда већ можемо да слутимо да ће резултат тај опет да буде — преварена нада. У самој ствари, још док се већало да ли да се помоћ одмах шаље или не, стиже глас да је — папа Никола умрьо (24 Марта 1455). Немачка господа одмах нађоше да ваља одлуку одложити, док се не види ко ће постати папом, и какав ће се правац из Рима после избора дати. Сам Енеј Силвије, који је се пре показивао толико одушевљен за рат, сад је говорио посланицима угарским: «ако хоћемо рат с Турцима, то ваља да ту ствар одложимо за други пут, кад за то боље прилике буду. За сад гледајте, ако може бити, да се с њима погодите!»[1]

У Угарској је партијска борба између Хуњадијеваца и Циљијеваца беснила готово горе но икад. Како је Цељски задобио одсудан уплив на младога краља Владислава, то су Хуњадијевци и према овоме самом почели приметно да хладне. Јасно је било да Угарска сама није у стању рат да предузме, или бар да то није у стању, докле се год њезине партије искрено не измире. Ово је тако јасно било, да се почетком 1455 год., по истоку разнео био глас, да се међу краљем угарским и царем турским закључио мир на три године. И кад Трогиранин у писму своме додаје, да по његовом мишљењу глас тај није сасвим на празно, то без сумње он има пред очима стање ствари у Угарској.[1]

---

[1] Pray ad an. 1455.

И не само да је било раздора у Угарској, него је по несрећи још било и раздора између Босне и Србије и између Босне и Угарске.

Не знамо за сада по танко природу онога раздора између Босне и Србије. Али је без сумње он потицао из познатих нам односаја династија босанске и српске, и из познатих нам претензија босанских краљева на неке делове деспотове државе. Изгледа као да су се Бошњаци хтели да користе одласком деспотовим у Угарску и великом забуном која је у Србији завладала услед нове турске навале, те да оружаном руком заузму оне деспотове земље за којима су одавна толико жудели. Рано с пролећа војска њихова под командом војводе Петра Ковачевића заузме град Бихор у Загорју. И данас има срез Бихор између Лима и Вате, између Белог Поља и Сенице. Град Бихор имао је онда од прилике ону стратегијску важност коју данас има Сеница: затварао је пролаз из Ситнице у Босну и обратно осигуравао излаз из Босне на Косово и у Топлицу. Од Бихора се босанска војска крене на Сребрницу. Ту се 5-ога Маја отвори битка у којој српска војска под командом старога војводе Димитра Радојевића Крајковића, тако потуче босанску, да је том приликом и сам војвода Ковачевић погинуо.[2]

Да је у исто време био неки раздор и између Босне и Угарске види се отуда, што је нови папа

---

[1] Rad, I, 154. Писмо је од 9 Јануара 1455.

[2] «И тожде лѣто (6963 = 1455) оуби Димитрь Радоѥвикь Петра Ковачевића подь Сребрьницом Маія 5.» Цароставник у Григоровића стр. 55.

Каликсто III — (Шпањолац Борџа, изабран 8 Априла 1455) — послао нарочитог легата у Угарску, да краља Владислава и Сибињанин Јанка измире с краљем босанским, па да их све противу Турака сложи.[1]

Од 3-ћега Маја исте године има једно писмо папе Каликста краљу босанском Томашу, које лако може бити да има нека односа на онај крвави догађај од 5-ог Маја под Сребрницом. У томе писму папа обећава краљу две врло важне ствари: најпре да ће радити да се и са сува и са мора на Турке удари, те хришћанске земље ослободе, а после да ће ићи на руку да краљ босански под своју власт уједини све земље, на које он право полаже. Из самога текста доста јасно провирује, да се нарочито мисли Херцеговина и Србија.[2]

Порта је без сваке сумње врло добро знала за ове жалосне одношаје међу хришћанским државама. На сваки начин војска се турска искупила рано с пролећа 1455 у Скопљу, које је до пада Цариграда служило као друга резиденција султанима у Европи.

Већ у мају месецу султан је с великом војском дошао пред Ново Брдо. Иса-бег, командант турске војске — онај исти, што је прошле године под Смедеревом пострадао — позове команданта града, да се преда. Овај одбије позив, изјавивши да сматра за своју дужност према земаљском господару своме, да град брани.[3]

---

[1] Raynaldi, Ann. Eccl. XXIX, 33.

[2] «Dominia, civitates, castra, terras etc. a nonullis baronibns (Стефан Косача!) ac aliis finitimis (Ђурађ Бранковић!)... hactenus occupata.» Raynaldi, Ann. Eccl. XXIX, 32.

[3] Hammer, II, 14. Само што се ту погрешком помиње као господар земаљски — краљ босански.

Турци отпочну страшно бомбардовање, које је без прекида трајало пуно седам дана. У граду, најбогатијем и по свој прилици најпитомијем у деспотовој држави, било је пуно жена и деце. Становништво је издржало страховите дане и страховите ноћи. Седмога су дана зидине градске зјапиле већ на све стране. Изгледа није било да ће ма са које стране стићи толика помоћ, да може разбити Турке у отвореноме пољу. Нити је изгледа било да ће сама посада моћи, да од провала у зидинама градским одбије оне непрегледне масе турске војске. У таким приликама команданат се одлучи да капитулише под условом, да султан обећа становницима сигурност личности и имања. Да пустимо овде нека говори један очевидац, који је ту скоро и добегао с браћом својом из злосрећне Острвице у Ново Брдо, мислећи, као и толики други, да ће у томе тврдом и многољудном граду по најсигурнију заштиту противу Турака наћи.

«Ново се Брдо предаде цару тек пошто уговорише како то да буде Цар је обећао, да ће становнике оставити сваког на својој баштини, и да не ће узети ни женског ни мушког чељадета. А кад се Ново Брдо већ предало било, и кад су Турци већ унутра ушли, онда цар заповеди да се све градске капије позатварају, и само једна врата да се отворена оставе. И тада се заповеди свима кућним старешинама, да сваки сва своја добра остави код куће, па да са свом својом чељади с мушкињем и женскињем, изађе кроз она врата из вароши на поље на шанац. Тако је и било, те су ишли све један за другим. А сам цар стојао је пред оним вратима, па је одбирао момке на једну страну, људе на другу, а женске на трећу страну. Оне, који су међу људма били најодличнији, заповедио је посећи. Остале становнике пустио је натраг у варош, нити су дирали што у њихова добра и имања. Момака пак 320 на број и женских до .00 раздао је међу своје поганике; младиће је узео к себи за јаничаре и послао их преко мора у Анадол, онамо где се они одхрањују. И мене, који сам ово списао, заробили су у томе месту заједно с мојом браћом, па су нас у једној гомили терали они Турци, којима су нас предали били.»[1]

При ономе призору на капији Новога Брда, био је уза султана без сумње и његов нови велики везир Махмуд-паша. Некада је и он као малено дете с мајком својом бегао из Новога Брда, да се од Турака спасе. И он је једном слушао врисак и гледао очајање своје матере, кад га бесне и дивљачне делије отргоше из наручја њезиних. Негдашње турско ропче, у жилама којега је потицала племенита крв српске и грчке господе, у Мају 1455 године већ је први везир султана Мехмеда и као такав он ватром и сабљом руши земљу, која му је негда отаџбина била и коју је већ у томе часу бранио брат његов — Михаило Анђеловић Богојевић — иначе Абоговић.[2]

Ново је Брдо пало 1-ога Јуна 1455 године. Страшан је то удар био за деспота Ђурђа. Деспот је одмах оправио весника једног у Ђур, да сабору угарском, који се тамо састао, јави за ову велику несрећу, која је постигла Србију, и не само Србију, него и хришћанску ствар у опште. Весник је тај стигао у Ђур, 11-ог Јуна, а мало за њим стигао је тамо и сам деспот да моли за што журнију помоћ.[1]

---

[1] Михаило из Острвице, 117.

[2] Халкохондила каже за Махмуда, да је по матери Србин а по оцу Грк. Lib. VIII, стр. 137. — Османзаде ефендија у животописима везира вели зањ да је Хрват. Види Hammer. II, 13.

Пад најјачега и најмногољуднијега града подејствовао је, те је клонула срчаност у браниоцима других мање јаких градова. Наши цароставници бележе страховитом краткошћу, да је цар Мехемед освојио Призренац 9 Јуна, а стару престолницу Призрен 21 Јуна. Не означавајући дан помињу и пад Мораве (сада Гиљане) и Бихора у власт Турцима.[2] За град Мораву може бити да је пао још пре Новога Брда. По предањима у Косову Приштина се бранила од Турака пуних шест недеља.[3] Спомен о вандализму турском остао је у предању да је у самој једној планини Црној Гори том приликом 70 манастира попаљено и опљачкано.[4] Почетком Августа султан је имао већ све градове Ситничке у својој власти.[5] Заповеди да се осим гарнизона у освојеним местима, сва остала војска искупи на поље Косово; ту подели међу њу необично богату плен, распусти спахије дома, а јаничаре врати на њихова обична места.[6]

---

[1] Engel, Gesch. von Serw. 407. — Gesch. des Ungr. Reiches, III, 191.

[2] Летоп. Дечански, у М. М. М. III, 43.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

[5] «И тожде лѣто (6963 = 1455) прими Мехметъ царь Ново Брдо месеца Јунија 1-ога, и вьсе градове Ситничке.» Цароставник у Григоровича стр. 55.

[6] Hammer, II, 12.

Тако су Турци војним походом од год. 1454 заузели Глубочицу и Топлицу, а овом војном у 1455 заузећем Ситнице и Дримског басена довршили освојење старе Србије. Што су се операције већ у Августу обуставиле, томе ће бити да је главни узрок, што се чума или куга појавила била. О помору, који је завладао те несрећне године помињу, и византијски и наши извори.[1]

Док је овако турска војска заузимала један град српски за другим јужно од Мораве, дотле је деспот Ђурађ у Ђуру чинио све што је могао, да Угарска пошље помоћ Србији. Обећавао је са своје стране да опреми и издржава 10.000 војника, Херцег од Бургундије поручивао је да ће послати десет хиљада коњаника и десет хиљада пешака. И Сибињанин Јанко обећаваше да о своме трошку сакупи десет хиљада коњаника. Али све то скупа није било доста. Из писма које је Јован Капистран писао 21 Јуна из Ђура папи Каликсту, и из кога узимамо ове податке, види се да је Јанко тражио сто хиљада војника па онда да јамчи да за три месеца истера Турке из Европе. И не само из Европе него и из Јерусалима![2] Али је по несрећи све запињало о то, што је ваљало да краљ Владислав дигне у Угарској бар 20.000, а цар немачки у својим државама бар 30.000 војника. Цар немачки у оним данима (средина године 1455) није ни хтео да диже војску, јер се завадио био с краљем Владиславом. Краљ Владислав и да је хтео није могао да дигне у Угарској војску, јер се у овој краљевини борба између Цељијеваца и Хуњадијеваца из дана у дан све већма заоштравала. Цељски је тражио да се Јанко не само по имену него и фактички и практички задовољи с голом титулом грофа Бистричког па да власт а с њоме и све градове преда краљу Владиславу. Јанко је опет изјављивао да би то управо значило предати угарске градове немачкоме грофу Цељском и немачким гарнизонима, и још се јавно жалио, да му Цељски замке плете и о глави ради. У залуду се Капистран трудио, да обе стране измири. У залуду је без сумње и деспот Ђурађ у томе правцу радио. Хуњадијевци су на томе сабору још једнако били у већини, те се тако донесу одлуке, које би се данашњим парламентарним језиком могле назвати изразом поверења за Јанка, а неповерења за Цељског.[1] Наравно да у таквим приликама ни таст Цељског, деспот Ђурађ, није могао да нађе одзива својим невољама, нити готовости да се од стране Угарске Србији помогне.

---

[1] Ducas, XLIII, 185. — Chalcohondylas, Lib. VIII, 148. — Михаило из Острвице гл. XXIX.

[2] Fejér, Codex Diplom. X, 218.

Какав је одговор добио, можемо судити по писму, које је тај исти сабор писао 21 Јула 1455 папи Каликсту. Угри му се жале на немачког цара, који оклева да помоћ пошље; жале се и на сабор немачки у Најштату, којега је резултат био само што се изгубило и толико време и готово сва нада. На сваки начин Угри изјављују *«да хоће своје силе да чувају за* **своју** *одбрану,»* нити ће се кретати противу Турака пре док им не стигне толико обећавана помоћ папина![2]

---

[1] Engel, Gesch. des Ungr. Reiches, III, 192.

[2] Engel, на нав. м.

И онај неуморииви старац од деведесет година као да још очајавао није!

Из Ђура од господе угарске, која хоће своју снагу да чува за себе, деспот је српски отишао у Беч, где се тада бавио краљ угарски Владислав с грофом Цељским.

Има основа мислити, да је деспот у Бечу у првој линији радио да измири Цељскога и Јанка. Без измирења партија Угарска није могла да мисли на озбиљну акцију, а без те акције у ондашњем стицају прилика Србија није имала изгледа да се од Турака спасе. Ја сам у великом искушењу да верујем, да за поравнање, које је у Новембру те исте 1455 г. потписато између Јанка и Цељског, и ако не сва а оно велика заслуга припада деспоту Ђурђу.[1]

Него непосредне какве практичне користи деспот није ни у Бечу постигао. Краљ је Владислав поклонио био највећу своју пажњу своме новоме сукобу с царем немачким и тражио је међу кнежевинама немачким алијанције не противу Мехемеда него противу Фридриха.

Све што је краљ угарски могао обећати деспоту српском било је: да ће наредити да се одмах почетком године 1456 састане сабор угарски, да одлучи што треба за рат противу Турака.

Жалосна и горка искуства научила су деспота, да таквим обећањима не придаје већ више никакве практичне вредности. Султан Мехемед већ је у Августу 1455 године заузео био далеко бољу и богатију половину деспотове државе, а краљ угарски три месеца позније истом намерава да расписује позиве да се тек почетком нове године састане сабор, који ће имати да одлучи хоће ли се ратовати или не! Док се тај сабор састане и док донесе своје одлуке, Турци би могли заузети и онај остатак српских земаља.

---

[1] По томе поравнању Сибињанин Јанко обвезао је се да Будим и све градове преда краљу и да свога сина Матију остави као таоца на двору краљеву. Даље је пристао да се задовољи с управом тамишког баната, а Цељски да носи достојанство бана од Хрватске, Славоније и Далмације. Engel, III, 192.

Сиромах стари деспот хтео је да иде до на крај. И у Бечу је дошао до на крај и видео да нема ништа. Ја налазим, да се деспоту Ђурђу *тек у Бечу* неодољивом силом наметала мисао, да покуша да се сâм са султаном непосредно измири како може, кад већ на толика његова наваљивања и преклињања Европа помоћи не да. Оно што је тога пролећа говорио Енеј Силвије Угрима, говориле су сада фактичке прилике Ђурђу Бранковићу.

Ако икоји тренуци у животу Ђурђевом заслужују људске симпатије, то заслужују они дани изгубљене надежде, које је у Бечу живео. За Ђурђа изгубити надежду у деведесетој години значило је у неку руку изгубити вечну будућност. И још више, зањ је то значило изгубити у неку руку и сву прошлост, јер се ево сад у последњем критичком часу показало, да је на песку темељ, на коме је скоро 30 година са ванредним напорима и надчовечанским стрпљењем зидао своју политику спасавања отаџбине. И из тих дана велике душевне боље у старога деспота, имамо забележен један призор, у коме Ђурађ говори с пуно достојанства, као човек, који и у најтежим несрећама остаје светао племенитом независношћу духа свога. Не могу противустати искушењу да испричам ту епизоду. На сваки начин Стару Србију чини њезин народ, а у њезин народ спадао је и господар земаљски, старац Ђурађ Бранковић.

Као сви прави пророци, Јован Капистран је веровао у своју пророчку мисију. Веровао је да је сам Бог небесним пламеном додирнуо усне његове, те је ватреним речма својим могао да растопи камenита срца. Успеси, које је својом речитошћу постизавао, били су заиста сасвим ванредни. Слушаоце је своје умео очарати, занети и одвести куд је хтео. Признате пустолове и разнежене похотљивце доводио је да се опасују гвозденим веригама, појасима од гвоздених клинаца, да се одевају у костретне расе и бију скорпијским бичевима, кајући се за грехе. Кад је Капистран говорио, људи су плакали а жене кидале бисер и златан накит са свога врата и својих груди те бацале пред ноге сувоњавог малог калуђера. На његове проповеди стицале су се десетине хиљаде људи и сви су одлазили дубоко потресени.

Капистран је се упознао с деспотом Ђурђем у Угарској. Деспот је привлачио људе необичношћу своје племените појаве. Око овог високог крепког старца с правилним, лепим цртама у лицу, о коме један славан римски папа, који га је лично познавао, вели «да је достојан дубоког поштовања,»[1] необичне несреће, с којима је имао да се бори и које га још обориле нису, начиниле су читаво једно светло коло као око каквог живог мученика. Капистран је лично симпатисао са старим Ђурђем.

---

[1] «Dignus veneratione.» — Aeneas Sylvius, потоњи Папа Пије II.

И наравно као ревносног католика болело га је, што овај дивни човек, — који је уз то још и старешина једном не мање дивном народу, — што овај човек и овај кнез није католик! Одавна је желео да добије прилику, да с њиме говори о томе нежном питању, које се и за једнога и за другога сводило на питање о вечном блаженству душе. Сад су се нашли у Бечу. Ђурађ је био погружен својим политичким неуспесима у Угарској и у Бечу и несрећама, које су Србију постигле. Провиђење обично великим потресима и великим несрећама спрема срца људска за велике реформе. Капистрану се могло чинити да види прст божји, који му показује да иде да закуца на усколебано срце старога господара српског. Он је затражио и добио дозволу од деспота да му једнога дана дође на разговор о верозаконским питањима.

Вредно би било да имамо ближих података, да по танко нацртамо призор, у коме стари калуђер од реда св. Фрање стоји пред старим деспотом Ђурђем. Нису били сами, јер Енеј Силвије изреком каже, да су се преко тумача разговарали. Капистран је најпре разлагао у чему је суштаствено учење католичке цркве. За тим се деспот упустио с њиме као у неку расправу разних спорних питања. Судећи по његовоме заузимању за црквену књижевност можемо претпостављати, да је деспот у тој књижевности био доста начитан. У једном се летопису изреком каже, да је Ђурађ сатрьо био Капистрана. Како му драго било, Капистран је мислио да је дошао одсудан тренутак. Ватреном једном беседом почне он апеловати на Ђурђа да одбаци учења источне цркве, па да пригрли исповест католичку![1]

Деспот је био поражен. — не речитошћу већ дрскошћу овог покушаја. За неколико тренутака био је занемео од чуда и од срдње. Али је на крају тих неколиких тренутака стари вулкан већ прегорео био. И кад је «најпосле»[2] (као што Енеј Силвије вели) свој одговор дао, одговор је тај био пун достојанства и заслужује да буде славан. «Ја сам ево већ деведесет година проживео и вазда сам веран био закону мојих предака. Народ мој верује да сам мудар ма да среће немам. А ти сад тражиш од мене да учиним нешто по чему би мој народ помислити могао, да сам у старости памећу помео! Та волим и у беди умрети, него да веру мојих отаца напустим!»[3]

«И то рекавши одмах је од Капистрана отишао,» додаје Енеј Силвије, који нам је онај говор и забележио.

Оне речи и сам онај напрасни одлазак од Капистрана, сведоче да је се стари деспот силно узбудио. Узбуђење се то пренело и на целу свиту његову, а од ње и на цео народ српски. Свуда се причало о призору оном. Нити је чудо што се у једно с причом о њему раширило и тумачење, као да су од деспота у Бечу тражили да најпре с целим народом пређе у католичку веру, па тек онда да му се пошље помоћ противу Турака. Што помоћ из католичке Европе Србији не дође, народ је објашњавао просто узроком, што деспот не хте да прими католицизам. У самој ствари, историјски нема никаквог доказа, да је се Ђурђу промена вере стављала као услов за помоћ у онима приликама. С друге стране фактички су односаји у Европи оне године били такви, да Србија не би могла добити ниједнога католичког војника у помоћ, све да је Ђурађ прешао к римској цркви. Цела је ова ствар била покушај једног фанатички ревносног католичког мисионара, без свезе с политичким држањем Угарске и Немачке наспрам Србије.

---

[1] — «ut errorem suae gentis relinqueret magnopere cohortatus est.» — Aeneas Sylvius, De Europa, cap. V, стр. 235.

[2] «Ille hoc denique responsum dedit.» На нав. м. — Ово «denique» мени открива оно неколико тренутака зенемелости, која опет показује запрепашћеност Ђурђеву.

[3] Aeneas Sylvius на нав. м. — Енејево «cives mei» ја преводим у тексту са «народ мој.»

Деспот је се вратио из Беча у Смедерево с убеђењем, да му сад ништа друго не остаје него или да непосредним преговорима с Портом спасе што се спасти може, или да себе и остатак свога народа спреми на самртну борбу на пролеће, на борбу, о исходу које није могло сумње бити. Он је се наравно одлучио за оно прво.

Одмах је опремио посланике у Једрене. Ови су предали порти по уверавању једног савременог византијског писца 30.000 дуката, а по уверавању турског једног писца 3,000.000 аспри[1] што би значило 300.000 дуката, почем се из других извора знаде да је оних година у 1 дукат ишло 10 аспри.[1] Кад једну нулу одбијемо на дару турском претеривању, онда опет излази да су деспотови посланици донели и предали 30.000 дуката, што је без сумње данак за године 1454 и 1455, јер је од ступања султана Мехемеда на владу Србија плаћала годишње по 15.000 дуката.

---

[1] Neschri, л. 200. — Hammer, II, 544. — Ducas, XLII, 179. По овоме Engel, Gesch. v. Serw. 406. — Него сви они стављају ово мирење Ђурђево с Портом још у годину 1454, што не може бити, кад се зна да је султан с пролећа и преко лета 1455 војевао на Србију.

Посланицима деспотовим испадне за руком да закључе с Портом мир. Услови су били тешки али тек *једини могућни* у оним приликама. Што се земљишта тиче узето је за основу начело «uti possidetis,» што ко фактички у својој власти држи. По томе све јужно од српске и бугарске Мораве припало је султану, а само земља северно од Мораве остала је деспоту. Деспот је признавао и за даље сузеренство султаново, плаћао данак за који не знамо управо колики је био, и на послетку обвезао се, да пусти, да турска војска, ако би хтела ударати на Београд или на Угарску, може без запреке кроз Србију проћи.[2]

Тако се несрећним једним миром завршила ова несрећна 1455-та година.

Србија је у њој на двоје преполовљена и она већа и богатија половина постала је турским пашалуком. Колико ли је се племенитих живота том приликом угасило, колико ли је се силно благо развукло, колико ли је нежних срдаца препукло, колико ли је доказа о образованости, о укусу, о питомости и о срећи пропало! Историја данас нема још начина ни средстава да процени ону страшну несрећу! Она види и бележи, како под топотом турским пропадају стари градови, у којима је радиност и трговина од 250 година нагомилала велика богаства. Она види како под хијенским ноктима турских пљачкаша опустошавају стотине цркава и манастира, које је побожност српске господе и српске сиротиње окитила сребром и златом, а вредноћа калуђера напунила сликама и књигама. Она чује врисак жена, које Турци ланцима окивају. Да, историја види, да синови те питоме српске земље не штеде крви своје на Глубочици и на Трепањи, да завичај свој одбране од силе турске. То је већ доста и довољно јасно да покаже, како је то диван народ био, који 1455 постаде турским робљем. Али нам је Михаило из Острвице забележио још један пример о томе, какав је патриотски дух владао у Старој Србији у оне дане у које потпаде под Турке. Михаило нам казује овај догађај:

---

[1] Види белешку у Hammer, II, 584.

[2] Михаило из Острвице изреком каже да је «цар Мехемед узео од деспота сву рашку земљу до Мораве, и само му је оставио оно од Мораве до Смедерева.» 117. — Да је и онај трећи услов заиста уговорен био, види се из онога што се у самој ствари збило у год. 1456.

«Кад је већ са свим освојио Рашку, цар је дошао у Дренопоље и ту је од оних младића (које је из гомиле српскога робља пробрао) узео осморицу, да га у двору служе. Ови се младићи договоре да једну ноћ убију цара, рекавши: «*Ако тога пса турског убијемо, избавићемо цело Хришћанство*; *ако ли нас ухвате, постаћемо мученици и пред Богом и пред људима!*» И кад је већ ноћ настала сви су се били спремили. Сваки је од њих имао нож код себе. Цар већ хтеде поћи у собу где ноћива. Тада један између њих, по имену Димитрије Томашић, изађе те као непоштен издајица проказа цару све што је имало бити.»

«Цар заповеди да се похватају и преда-њ доведу. Кад у свакога виде нож, запита их: «*ко вас је наговорио те се на тако што одважисте?*» А они одговорише: «*Нико други, царе, него једино наша велика туга за милим родитељима и пријатељима нашим!*»

Михаило даље прича, како је султан казнио ову јуначну Српчад. Заповедио је те су им јајима у пепелу зажареним испекли потколеничне жиле, па их тако начинише богаљима. За тим их «везане» одведоше некуда «у Персију» у тамнице. После годину дана опет их је дао довести у Једрене, видео их сам лично и заповедио да се посеку. Међу сведоцима оног крвавог призора било је пуно младих јаничара српске крви, а међу њима и — Михаило из Острвице. «*Нас неколицина,*» прича Миђаило, «*узесмо њихова тела ноћу и сахранисмо их код једне пусте цркве!*»[1]

Она ноћ, — она пуста порушена црква, — оно старо гробље око ње, — оне сенке од црквених зидина, што су по гробљу пале, — они млади цареви јаничари, — него они млади синови Србије што на глави јаничарске сарколе а у грудима српска срца носе, и што по помрчини у глухо доба кришом доносе и на старом гробљу поред старе цркве сахрањују седморо младе српске деце, — и ова млада деца што у заносу љубави која очајава хтедоше да убију цара који им отаџбину зароби, — цела та необична и суморна слика историјски је табло којим се завршује историја о паду Рашке земље под власт султанову.

---

[1] Михаило из Острвице. Гласник XVIII, 118. — Што се тиче Димитрија Тошашића, Михаило о њему прича, да је постао великим човеком у двору царевом, али га је Бог за његово проневерство казнио, напустивши на њ суху болест, од које је и умрьо. Услед самог оног догађаја султан није хтео више узимати Србе у непосредну службу око своје личности.

ГЛАВА ТРИНАЈЕСТА.

ДИВЉЕ СЦЕНЕ НА ДУНАВУ

1455—1456.

Нова катипулација Србије с Портом од средине г. 1455 било је дело крајњег очајања.

Половина Ђурђеве државе, и то боља и богатија половина, — управо срце «српскога господства», — постала је непосредна провинција турска. Друга, ако не мања а оно сиромашнија половина, остала је да услед великих напора изнурена, под великим финанцијским теретима живи дане неизвесности, под политичким небом, које се натуштило тешким црним облацима. Доста се јасно осећало да се ноћ хоће да спусти на земље српске.

Од деспота Ђурђа па до последњег сељака, све је то било погло главу, не од стида, — јер сви су ти људи радили што је човечански могло бити, — већ погибаше главу од туге и од горчине.

Горчина се та поглавито окретала противу Угарске. Није ли Србија већ толико пута допадала беде, није ли и сад један од главних разлога портиних за рат са Србијом била свеза њезина с Угарском? И шта је Угарска озбиљнога учинила да Србију спасе? Народи, као и приватна лица, кад пострадају радо хоће да налазе, да они сами томе нису криви, већ да је кривица на неком другом. Без сваке је сумње народ српски у средини г. 1455 сматрао да је за његову несрећу крива католичка Европа, а у првој линији католичка Угарска, која га је напустила турској сили. Назор тај није био са свим без основа. Можемо разумети дакле да је побеђена и располовљена Србија с горчином погледала на Угарску и на све што је угарско. Ово тим више, ако су се — што је веома за веровање — распрострла причања о призору, који је деспот имао с Капистраном, причања која су се тако лако и тако природно могла да тумаче као доказ, да је католичка Европа тражила да српски народ најпре веру промене, па да му се тек онда помогне.

С друге стране угарским политичким људима и државницима није право било што је деспот српски изгубио стрпљења, па новом капитулацијом везао себи бар донекле руке, и укрстио планове угарске. У самој ствари мир Србије с Портом отворио је турској војсци пут у Угарску. Господи би угарској без сумње далеко пријатније било да се 150.000 војника султанових још једнако крваве око српских градова, него да та велика и извежбана војска мирно чека да чује заповест султанову хоће ли на Сибињ или на Београд. Стара подозревања и старе мрзости имале су и за што да се разбуде у чисто мацарским прсима Хуњадијеваца. У томе и лежи фаталност што су и Срби и Маџари налазили узрока за узајамно неповеравање у часовима у којима им је узајамно поверавање од животне потребе било.

На сваки начин од средине г. 1455 као да су се обновиле горчине, којима су се Угри и Срби гледали, кад год их политичка промисао тако да кажем силом нагонила не би, да једно другом пруже руке те да за више цељи у часу страшном заједно постоје и заједно гину. Заиста, цела историја петнаестог века показује, да савез Срба с Угрима није имао своје темеље у срцима та два народа, у њиховим узајамним симпатијама и узајамном поштовању, већ их је, — мимо сву оскудицу таквих осећања, — налазио у самој природи ондашњих стварних прилика и неприлика, стварних али и више мање моментаних.

При оваком стању духова требало је само да од некуда падне једна варница па да се пожар начини. За том се варницом није дуго чекало.

Командант београдског града, шурак Хуњадијин, Михаило Силађија (Силађевић или Свилојевић народних песама), почео је да зида неку тврђаву негде не далеко од Смедерева, и то на земљишту о коме је ако ништа више а оно бар сумњиво било чије је. Сва је прилика да је то било негде на међи ондашњега београдскога и смедеревскога округа. С каквом је цељу Силађија почео да зида ту тврђаву не знамо за сад поуздано; по свој прилици с погледом на могући и вероватни напад турски на Београд.

У Смедереву нађоше да би та тврђава могла да буде опасна деспотовој престолници. Осим тога нађоше да је Силађија подиже на земљишту, које не припада угарској већ српској области. Без сумње су најпре известили Силађију о своме гледишту, као и о жељи својој да престане с даљом радњом на тој грађевини.

Михаило Силађија био је Маџар од чисте воде: врло патриотичан. врло поносит, плаховит, одважан, човек који давши све своје срце своме племену, није имао срца ни за што, што је ван племена његовог. Уз то проста једна војничина, без правог витештва и без икаквих политичких обзира. То није био човек који би се хтео обазирати на учтиве представке од стране смедеревске владе; још мање ако је у њима осетио дрктање срдње и раздражености.

Није нам за сада познат ток којим се ова зађевица ваљала низ брдо као грудва снега. У историји се она јавља тек кад је сазрела у катастрофу. Деспот није био човек који је волео да одмах к насилним мерама приступа, али није био ни човек који би се, -- пошто би исцрпао тихе, чисто бојажљиве начине мирољубиве политике — устручавао да се и насилних мера лати. Он је издао заповест својима да силом спрече угарске намере на подизању оне тврђаве, и да ову, у колико је већ саграђена, развале. Чета Срба — а још по најпре чета најамника од сваке вере и народности, што као војници од заната беху у служби деспотовој — затече на оној грађевини и Михаила Силађију и брата му Владислава, који тек дођоше из Београда у колима, праћени катанама. За час се борба отвори. Михаило Силађија видев надмоћност на другој страни, дохвати се коња па утече пут Београда, а брат му

Владислав остане и погине. Деспотови људи растеравши оружјем у руци Силађијине раденике и војнике, разоре грађевину његову до темеља.[1]

Има писаца који тврде да је ово убијство Владислава Силађије учињено по нарочитом налогу деспотовом.[2] Ничим се то не доказује. Са свим је појимљиво што је наредио да се ма и силом спречи даље грађење угарске тврдиње на српском земљишту. Непојимљиво би било да је наредио да се један и други Силађија ухвати или и убије. Осим тога, да је између Ђурђа и Силађијиних из каквих нама за сада непознатих узрока била у ономе времену самртна мрзост, да је Ђурађ заиста наредио био да се они ухвате или убију, онда би се овај мудри и искусни старац без сумње мало друкчије чувао од онаквог човека какав је Силађија био.

Деспот је имао о томе догађају објашњавање и са Михаилом Силађијом и са двором будимским. Та његова објашњења била су таква да су потпуно задовољила и двор будимски, па и самога Силађију; овог последњег бар како се он сам претворно издавао и показивао. Деспот је имао потребу да на скоро после оне несреће остави Смедерево и да отиде на своја добра у Срем. Сва је прилика да је он тај план имао и пре онога догађаја на

---

[1] Pejachevich, Historia Serviae, 357. — Engel, Gesch. v. Serwien, 411. — Енгел вели да су Угри онај градић хтели да подигну да би одатле лакше могли једнога дана Смедерево изненадити и узети. Ни тај мотив није немогућан, али ми се, по целини ондашњих одношаја, чини да није врло вероватан.

[2] Види цитат у M. Dimitrijevich, Georg Brankovich, 90. И Мајков вели да је деспот по наговору грофова Цељских уложио на живот Силађијиних и да су «последњи дани деспотови обележени убијством једнога Силађије.» Мајков, Историја Српског народа, 114.

Силађијиној грађевини. Као обазрив човек он није хтео да ступи ногом на угарско замљиште пре него што је добио од Хуњадије па и од самог Силађије свечана уверења, да он може тамо доћи и бавити се без икакве опасности.[1] Та уверења, — без сумње дата писменим документом, — један су доказ више, да у меродавним круговима угарским нису сматрали, да је деспот одговоран за смрт Владислава Силађије.

Не само то, него и факат, да је деспот отишао из Смедерева у Срем с маленом пратњом, показује како је он веровао да се њему лично не може приписати никаква одговорност за смрт Владислављеву, и по томе да нема за што да преза од какве личне освете.

Међу тим извесно је да је Силађија дисао гњевом и жудњом за осветом смрти братовљеве и још више жудњом да се њоме што може више материјално користи. Он је послао своје шпијуне у Смедерево да мотре на кораке деспотове. Једнога дана око средине Декембра 1455. ови му јаве, да је деспот оставио Смедерево пошав на своја добра у Срем.[2]

17-ога Декембра већ се смркло било а деспот са својом пратњом још не беше стигао у Купиник. У један пут из заседе искоче многобројни коњаници маџарски под командом Михаила Силађије те га опколе. Храбри старац од деведесет година дохвати сабљу своју, да њоме прокрчи пут кроз Силађијине катане. У крвавој борби, у којој је малобројна свита деспотова морала да подлегне већој сили, маџарска сабља дохвати деспота по десној руци и одсече му два прста. Обливен крвљу Ђурађ Бранковић испусти сабљу своју и поста заробљеник Михаила Силађије.[1]

---

[1] Михаило из Острвице, Гласн. XVIII, 119.

[2] Упореди Aeneas Sylvius, De Europa, c. V, 236, и Rabi Joseph Ben Joshua, I, § 372.

Београд, славни град деспота Стефана високог, поста тамница сестрића његовог. Силађија, који је своје име већ оним мучким нападом на Ђурђа окаљао, наружио га је још и условима, под које је просто продао слободу рањеноме и затвореном деспоту. Понашање његово просто је понашање једног разбојника, који уцењује главу богатога једног властелина. Ругоба себичности једнога човека показује да је Силађија радио сам од себе и за себе, и да за његов мучки напад и ниско понашање према Ђурђу није одговорна ни сама партија маџарска којој је он припадао, још мање Угарска. Деспот је морао да потпише докуменат којим се обвезао да за своју личну слободу плати Силађији 100.000 дуката у новцу и још да му уступи у баштину своје две вароши у Угарској: Шомљов и Бечкерек. Док он тај откуп не састави и не положи, да у бео-

[1] «Cui (despoto) dextrae manus duos digitos amputavit, cum se gladio defenderet.» Aeneas Sylvius, на нав. м. — «Изиђе Силоод Михаљ из Београда са неколико стотина коњаника и удари на деспота ноћу, и ту му је одсекао два прста с десне руке.» Михаило из Островице. Гласн. XVIII, 119. По овоме као да је већ деспот био у Купинику па Силађија ноћу на то место ударио и деспота заробио. По причању Енеја Силвија, као и по причању Критовулову, деспота су Маџари напали на путу. Critobulus, lib. II, c. XX, 116. — По Троношцу Маџари су судили Ђурђа, па по пресуди одсекли му «*три перста ему начална десниja руки.*» Гласн. V, 107. — Раби Јосиф зна само да се деспот у десну руку ранио. Rabi Joseph Ben Joshua, I, § 372, 284.

градском граду стоји као талац — госпођа Јерина.[1]

По причању Спандуцина Кантакузена изгледа да је Силађија том приликом покушавао, не би ли добио и град смедеревски у своје руке. Држећи деспота у граду београдском, он је послао једно одељење војске пред Смедерево и тражио да му војвода Тома Кантакузен, заповедник смедеревског града, преда деспотову престолницу. Војвода Тома никако не хте тога учинити па ни онда, кад Маџари изведоше сина његова, кога су с деспотом пред Купиником ухватили, и прећаху да ће га погубити на догледу маџарској војсци и смедеревској посади, ако Тома капије градске не отвори.[2] Ако је у истини тако било, нека је слава војводи Томи! Не може бити сумње да је на први глас, да је Силађија мучки деспота заробио — можда већ и убио! — у Смедереву настала велика узрујаност, и да је војвода Тома предузимао мере да брани град од могућнога напада угарског.

По казивању нашега Михаила из Острвице, деспот је дошао у Смедерево, оставив Јерину у граду београдском. Саставивши откуп поручио је Силађији да пошље по новце. Силађија оправи некаквога маџарског витеза, по имену Балвања. Балвањ поведе собом неколико стотина коњаника, које остави негде на путу близу Смедерева, а сам са неколико пратилаца отиде у град и прими новце. «Међу тим,» наставља Михаило из Острвице, *«Срби жалећи свога господара, скупише се без знања његовога и без знања његовога сина Лазара, изађу поменутоме Балвању на пут, престигну га, ударе најпре на његове коњанике које је у заседи оставио, разбију их, за тим нападну на Балвања, убију га, одузму му све оне новце и нестане их тако, да нико није знао куд су се дели..... Срби су молили свога господара деспота да им опрости што су оне новце узели натраг без његовога знања. Али се морао и сам краљ (угарски) и кнез Цељски за њих заузети, да им буде опроштено. После тога донели су оне новце и вратили их деспоту. Деспот их хтеде послати краљу Владиславу, али краљ не хте примити рекавши: «Господине деспоте, ми немамо никакво право на те новце!» Него ипак је деспот послао краљу 50.000 дуката, а краљ опет са своје стране даде деспоту замак један у Угарској.“*[1]

---

[1] Енеј каже да се деспот откупио «magno auri pondere.» На нав. м. — Да је на име откупа дата велика сума у злату, вели и Критовул, Critobulus, I, XX, 116. — 100,000 дуката изреком помиње Михаило из Острвице, који и за Јерину прича да је из Смедерева дошла у Београд да буде талац. Гласник, XVIII. 120. — Сам краљ Владислав у писменом једном документу од г. 1457 каже изреком да је Силађија држао деспота у граду све дотле, «quousque magnam ab eo pecuniae summam per eundem Michaelem extorqueret.» Pray, II, 363. Она два града по угарским изворима у Engel, Gesch. v. Serw. 417. — Други помињу 3 града, и то: Бечеј, Торонтал и Шомљев. Kaprinay, Hung. Diplomatica II, 196. Gebhardi, II, 305.

[2] Spandugino Cantacusino, Delle origine dei Turchi etc. Sansovino, 271.

У овоме казивању Михаиловом има много шта што носи на себи печат истинитости. Огорчење које су Угри изазвали међу Србима не пославши им озбиљне помоћи да се од Турака одбране, огорчење које је дошло до високог ступња услед причања о покушајима чињеним да се деспот приволе да к римској цркви пређе, природним начином прекипело је у јарост кад се чуло какво су ново насиље Угри старцу Ђурђу, — можда највећем пријатељу угарском међу Србима — учинили. Ништа није већма за веровање, него да су Срби Смедеревци у онаквом душевном расположењу без знања деспотова, — јер лојалност његова у свима приликама позната је била свакоме — али по свој прилици са знањем, можда и под покретом и управом каквога од војвода српских, — излетели на пут да се освете за насиље учињено деспоту и за увреду нанесену целом народу српском. Цело то казивање добива у вероватности не само тиме што Михаило изреком помиње и име Силађијиног изасланика, него и што са свим правилно означује станиште, које су краљ Владислав и гроф Цељски у тој ствари заузели. Краљ је у осталом, чим је чуо шта се десило и да је Јерина у београдском граду остала као талац свога мужа, одмах издао заповест Силађији да Јерину пусти слободну.[1] Сва је прилика да краљ није хтео ратификовати ни уступање она два или три места Ђурђева у баштину.

---

[1] Михаило из Острвице, 121.

Може бити лако да на послетку Ђурђева материјална штета из свега тога није била велика. И формални односи Србије и Угарске нису се много погоршали, јер је очевидно да је званична Угарска целој ствари придавала карактер приватног сукоба између деспота Ђурђа и Михаила Силађије, и осуђивала је. Али осим ране коју је Ђурађ на десној руци добио и од које је он, поред свег напрезања најискуснијих лекара у своме домашају, озбиљно и тешко и дуго[2] боловао, — нову и дубоку рану добило је и онако с муком натезано пријатељство између српског и угарског народа. Узалуд је двор краља угарског осуђивао дело Силађијино. Народ српски није могао а да у томе делу не види нову једну потврду ономе онда доста распростртом мњењу о непоузданости, превртљивости, себичности и неискрености, да не кажем нелојалности, маџарског народног карактера.[1] Без сумње такав суд није био са свим праведан, али је после свега што се дешавало био појимљив. И без сумње су осећања, којима су се многа српска срца испунила услед оних дивљих и хаотичних призора на Дунаву при свршетку године 1455, одјекнула у неколико и у догађајима од год. 1459, кад велики део српског народа пре пристајаше да постане рајом турском, него ли да ступи у тешњу свезу с угарском краљевином.[2]

---

[1] Михаило из Острвице, 120.

[2] Летописи у Šafarik, 79.

---

[1] Види шта Бертрандон дела Брокијер каже о ондашњој репутацији Маџара, приликом свога бављења у Будиму 1433. Broquière, 314. — Даље шта Немац Бехајм о њима каже описујући као очевидац догађаје од 9 Новембра 1456 у Београду. Zehn Gedichte Michael Beheim's zur Gesch. Oesterreichs und Ungarns etc. v. Th. G. v. Karajan, 64.

[2] Догађаји ови далеко би згодније пристајали под јесен и у зиму г. 1456. После 9 Новембра 1456 лакше би се разумео напад Ђурђевих људи на Силађију, тако и напад Силађијин на Ђурђа, као и сама смрт Ђурђева, ако је истина, што по неки извор каже, да је дошла услед тога, што лекари не могоше зауставити крв из ране на руци његовој. У самој ствари сувременик Ђурђев, Критовул, прича о њима као да су се десили после опсаде Београда, дакле под јесен 1456. Critobulus на пом. м. Што Лукари каже да је деспот умрьо од ране, коју му зададе Силађија, и то у неколико као да показује, да је сукоб између њих двојице био на скоро пред смрт Ђурђеву. У Клајновом поправљеном издању Феслерове историје угарске догађаји се ти заиста стављају у свршетак г. 1456. Fessler, Gesch. v. Ungarn, II, 569. Али поред свега тога догађаји ти припадају претпоследњем (убиство Владислава Силађије!) и последњем месецу год. 1455. Из писма, које је краљ Владислав писао у Марту 1457 год., и у ко-

ме о тим догађајима помиње, види се *да су се збили за живота Јована Хуњадије*, дакле пре Августа 1456. А сви наши до сада познати летописи стављају их у почетак године од створења 6964, дакле у почетак временога одсека од 1 Септембра 1455 до 31 Августа 1456. У летописима које је Шафарик саопштио наводи се 17 Декембар г. 6964 као дан у који је Силађија деспота заробио, а опсада Београда и смрт Хуњадијина помињу се после тога као познији догађаји. Šafarik, 79. — Са свим је без критике што Мајков каже да је Ђурађ *по наговору грофова Цељских* уложио на живот Силађијинима и да су смрћу једнога Силађије обележени *последњи дани Ђурђеви*. 114.

ГЛАВА ЧЕТРНАЈЕСТА.

ОПСАДА БЕОГРАДА

год. 1456.

Код године 1456 има у нашим споменицима забележено: *«и в тоже љето истекоше двје звјезде опашате, една од вастока а друга од запада.»*[1]

Прост је народ без сумње са стравом и чудом гледао те необичне појаве на небу. Свагда има стараца, које дуго искуство у стварима земаљским доводи у искушење да тумаче и ствари небеске. Ти су старци казивали народу да су то знамења великога рата, знамења невоље, беда, помора, глади и смрти велике господе. Историја године 1456 чудноватим је начином потврдила таква предсказивања стараца и зле слутње народа.

Краљ Владислав, по обећању које је дао деспоту Ђурђу, позове угарску господу да се састану на државни сабор у Будиму почетком Јануара 1456 г.

---

[1] Летописи, Јагић, 105.

Многој од господе учини се врло незгодно да тако у брзо после Божића иду на сабор. Договоре се међу собом те сами својом вољом одложе дан састанка са још осам дана На то ће опет краљ, да би колико толико сачувао своје достојанство, наредити да се сабор има састати тек почетком Фебруара.[1]

По овоме ситном колебању види се какав је био тон одношаја између младога краља и угарских сталежа.

Краљ дође с грофом Цељским из Беча, те му по уговору, који смо већ помињали, бивши губернатор Јован Хуњадија преда краљевски двор и град будимски. Што краљ прими палату и престолницу и што у њој отвори први државни сабор за свог краљевања то даде повода нашим кроничарима те забележише: *«и тожде љето (6964 = 1456) вакрали се краљ Владислав син Алберта краља, Марта 18.»*[2] Значајно је, што је та белешка ушла у наше летописе.

Тек око средине Марта искупе се угарски прелати и барони и представници слободних градова у Будим. На сабор је дошао и папин легат, кардинал Јован де Санто Анџело. Преко овога човека, који је имао знамениту улогу у последњим часовима српске државе, папа је Каликсто озбиљно настојавао, да се крене крсташки поход противу Турака. Капистран је наравно дејствовао у истом смислу. Папа је уверавао да ће краљ од Арагоније на сигурно послати флоту под Цариград, и да ће херцег од Бургундије војску послати као и да ће нешто војске из Италије прећи у Арбанију ка Скендербегу, те да с њиме прави живу једну диверзију. Не можемо за сад ни приближно одредити је ли, као и колики и какав уплив на одлуке саборске вршило држање деспота Ђурђа и ситуација, које је Србија због европског оклевања допала.

---

[1] Engel, Gesch. des Ungr. Reiches, III, 193.

[2] Летописи, Јагић, 105. — Григорович, 55. — Šafarik, 79.

Било је са свим јасних и одсудних разлога за рат. Али је у угарске господе за чудо мало воље било да на војну полазе! Једва најпосле одлуче, да истина треба на Турке завојштити, но за ово ваља пре свега да се покупи прирез један, — од свакога дома по 1 дукат, — па да се о томе новцу *најми* војска која ће да иде да се бије. Даље се одлучи, да се рат ни на који начин не почиње пре Августа. Ово су правдали тиме, што је, због велике оскудице у храни од прошле године како у Србији тако и у јужној Угарској, преко потребно било да народ најпре на миру храну с поља збере.

Тек су с овим одлукама били готови, а стиже глас (7-ога Априла), да је се султан Мехмед с великом силом кренуо на Београд, и да је већ с ову страну Балкана у Бугарску стигао.[1] Сувременик Туроц каже да је «*тај глас не само народ у Угарској, него и све суседне земље, и тако рећи цело Хришћанство у велике бриге и у велику узрујаност бацио.*»[2] На то се одлучи, да се одмах предузме да се војска скупља, па кад се скупи, да његово краљевско величанство само собом предузме главну команду.

---

[1] Engel, Gesch. d. ung. Reiches, III, 194.

[2] Thurocz, Chronica, cap. LV. ap. Schwandtner, I 269.

Јован Хуњадија даде се свим срцем и свом душом на организовање одбране града Београда. За команданта градског постави свога пријатеља Михаила Орсага, а за под-команданта искусног Шпањолца Јована Бастиду. Са свих страна узме прикупљати храну и муницију а тако и лађе за пренос војске. Капистран је у исто време јурио по суседним католичким државама и с једнога краја Угарске на други те проповедао, да је дошао час да се за крст на оружје устаје.

Међу тим док су се у Угарској тек спремали да купе војску, султан је са 150.000 војника стигао на Мораву. Каравани од хиљаду и хиљаду камила и мазги заустављали су се у Крушевцу те стоваривали бакар, калај, без сумње и комаће од разбијених звона,[1] све то да се у старој Лазаревој престолници салију тешки топови за опсаду Београда.[2] Међу топовима, којима је Мехмед тукао Београд, (а кажу да их је имао на 300!) очевидци нарочито помињу 22 топа од којих је сваки имао у дужину 27 стопа![3] Овај огромни материјал султан је дао нешто Моравом а нешто Дунавом (ваља да преко Видина) довести до под Београд.[1]

---

[1] Немац ритер фон Харф, који је на 30 година позније путовао кроз балканско полуострво на повратку из Јерусалима, прича да је у Једрену видео велике хрпе од разбијених звона са хришћанских цркава, и вели да је чуо да је обичај или управо дужност турских војника да са сваког војног похода у хришћанске земље донесу по који комад од разбијених звона за потребу тополивнице. Ritter von Harff, Reise etc.

[2] Thurocz, c. LV, ap. Schwandtner, I, 270. — Bonfinius, dec. III, c. 8. — Да је на камилама преношан топовски материјал то вели и Лаоник Халкохондил, само што он вели да је 50 великих топова саливао пред самим Београдом. Chalcohondylas, lib. VIII, p. 221.

[3] Tagliacozzo, у Katona XIII. 1068. — Engel, Gesch. v. Serw. 408. — Hammer, II, 22.

По заповести деспотовој народ је турској војсци при пролазу кроз моравску долину издавао потребну храну. Кад је султан пролазио мимо Смедерева деспот је и њега и знатније паше почаствовао сјајним даровима.[2] Халкохондил, који ово прича, додаје да је деспот то чинио што се бојао да би га иначе султан по освојењу Београда, из Смедерева отерао.[3] У осталом, како Критовул казује, деспот је са фамилијом и двором својим прешао у јужну Угарску, (у Дакију, вели Критовул), да тамо дочека исход борбе око Београда.[4]

13 Јуна 1456 г. стигла је турска војска пред Београд и шаторима својим прекрилила онај пространи амфитеатар који се као развучени полумесец око Београда тихо уздиже. Како сувременици уверавају, три стотине топова разместише по батеријама од Дунава до Саве. Дунав је прекрилила флота од некаквих 200 лађа турских.[5] Сто педесет хиљада војника једва је чекало да затутње бубњи на јуриш. Био је то призор, који је утиском своје силовитости могао да занесе осећања онога, који се сматрао за господара од свега тога. И причају за султана Мехмеда да се заиста погледајући сву ту

---

[1] Chalcohondylas, VIII, 221. — Hammer, на ист. м.

[2] «Triballorum dux hospitaliter et benigne regem et duces tractavit, mittendo iis munera maxima.» Chalcohondylas, VIII, 221.

[3] На ист. м.

[4] Critobulus, lib. II, c. 18, 115.

[5] На ист. м. Дука каже 70 лађа, Ducas, 337.

своју силу заносио поносом па говорио, да ће најдаље кроз 15 дана Београд освојити а кроз два месеца у Будиму вечерати. И још је Мехмед додавао: *«Као год што има само један Бог на небу, тако нека има и само један цар на земљи!»*[1]

С крајем Јуна довршене су биле батерије и други турски шанчеви, и одмах се отпочело бомбардање града. Грмљавина топова чула се до самог Сегедина.[2]

Међу тим се угарска војска прикупљала код Сегедина. Кардинал Сан-Анџело доведе тако мало крсташа о папином трошку најмљених, да је Јован Хуњадија озбиљно страховао, да се и она војска коју је он сам скупио не поплаши, кад види како јој незнатна помоћ долази. Од толике господе угарске дођоше и доведоше нешто војника само њих двојица: Михаило Силађија и Јован Korоћ, бан мачвански.

И још нешто црње и жалосније. Као што су утврдили били на сабору у Будиму тога пролећа, ваљало је да и сам краљ дође у Сегедин да предузме команду. О томе се свуда по краљевини говорило и нико није мислио да може како друкчије да буде. Али једнога лепога дана почетком Јуна краљ изађе с грофом Цељским из Будима, да у околини лови, па с лова — отиде право у Беч.[3] До душе пријатељи су објашњавали то тако да је краљ отишао да отуда доведе војску. Али је историјски факат, да је се његово краљевско величанство вратило у Угарску тек по што је се борба код Београда свршила.

---

[1] Tagliacozzo, Katona XIII. 1070. — Thurocz, Chronica, cap. LV, Schwandtner, I, 269.

[2] Thurocz, c. LV.

[3] Engel, Gesch. des Ungr. Reiches, III, 195. Туроц каже да су ноћу Будим оставили. Thurocz, Chronica, на нав. м.

Него онај малени и мршави старац калуђер чинио је чудеса. С папиним прогласом, којим се даваше опроштај свих грехова свакоме, ко Београду на помоћ у бој пође, а поглавито својом ватреном речитошћу, Капистран је повукао за собом фанатички одушевљену руљу од некаквих педесет хиљада људи! То није била војска, него једна непрегледна гомила људи свакојаког доба, сваког реда и занимања. Пуно је било младих ђака, калфи, шегрта, мајстора, пуно сељака, а прилично и попова и калуђера „сиротиње и голотиње» («Arm und nackend leut, dy daz creuz heten gnumen.“ Beheim). Мало је ко био оружан како ваља за бој. Поред сељака с кòсом, ишао је мајстор с чекићем или ножем или каквим другим по нужди смртоносним алатом свога заната. Уз њега је марширао калуђер с великом буцом, па ђак наоружан гвозденим ражњем; овде и онде тек видело би се по неко старо копље, али тек кòсе и кôље било је врста оружја, која је превлађивала у овој доброваљачкој војсци. Појући стотину разних црквених песама на стотину разних начина и гласова следовала је војска та оцу Капистрану, који је носећи велики један дрвени крст, напред јуначки корачао.[1]

Војска под командом Јована Хуњадије пређе од Сегедина у Сланкамен.

---

[1] За ову скицу види Thurocz, Chronica, Schwandtner, I. 272. — Beheim, 270. — Engel, Gesch. d. ung. Reiches, III, 195; и Gesch. v. Serw. 409. — Majlath, III, 26.

Турци су већ прилично порушили зидине, којима је варош испред града ограђена била, и сваким се даном очекивало да предузму јуриш. Главној команди хришћанске војске дакле требало је постарати се да што пре и што више војске у град баци. Турци су истина пропустили да сами пребаце преко Саве нешто војске те да се на заравњу од Земуна утврде, — мисао коју је султан Мехмед имао, но коју му његови везири разбише те је после на њих вазда жалио.[1] Али су ту погрешку Турци у нешколико поправили тиме што су велики број лађа послали (ваља да дунавским рукавцем) те су запречили Дунаво између београдског града и Земуна те тако одсекли Београд од свезе с Угарском. Хришћанској војсци код Сланкамена није друго остајало него да битком на води пробије онај ланац од турских лађа па да отвори себи пут у град.

Хуњадија је већ прикупио био по већи број шајки. У Сланкамену даде на брзу руку начинити још неколике по велике лађе. Напуни их одабранијом и боље оружаном војском и отисне низ Дунав. Одмах се и сва остала војска крене из Сланкамена десном обалом Дунава. Капистран је опет ишао напред по самој ивици обале и од часа на час подизао свој дрвени крст у вӥс и махао њиме те тиме храбрио крсташе који у лађама и шајкама низ Дунав пловљаху.

Хришћанска флотила срчано удари на турске лађе, које се, ради чвршћег отпора, повезале беху међу собом гвозденим ланцем једним. Турци се храбро brањаху. Него лађе њихове које због онога ланца, које иначе по гломазности и величини својој, не могоше да се мичу, док се лаке лађе хришћанске окретаху и овамо и онамо како им на згоду долазаше. Битку реше неколике лађе, које су Срби Београђани за време опсаде на Сави саградили, и којима сад притеку у помоћ лађама Хуњадијиним.[1] Неколике се турске лађе потопе, четири галије падну победиоцима у руке а друге се спасу низ Дунав тешко оштећене. Један део војске хришћанске с Јованом Хуњадијом на челу уђе у град београдски, а други део остане нешто у Земуну а нешто на острву савском према Београду. Ова славна хришћанска победа на Дунаву под зидинама београдским добила се 14 Јула.[2]

---

[1] Михаило из Острвице, гл. XXX, Гласн. XVIII, 122.

Од 14 до 21 Јула Турци су настављали жестоко пуцање из топова проламајући на више места зид око вароши. Бацали су читаве облаке стрела на град. Бехајм прича да је град њима као сламом застрвен био и да су нашли једног врапца престрељена са три стреле.[3] Хуњадија је поглавито настојавао да од оне велике гомиле крсташа устроји колико толико праву војску. Наредио је био те су искусни војници предузели обучавати крсташе најосновнијим најпоглавитијим покретањима и правилима службе војне.

---

[1] Engel, Gesch. v. Serwien, 409. -- Гебхарди има од некуда белешку да је из пристаништа београдског прискочило Хуњадијиној флотили 40 лађа у помоћ. Gebhardi, Gesch. v. Ungarn, II, 283.

[2] Опис те битке у Chalcohondylas, Historia Turcica, lib. VIII, 221. Thurocz, Chronica Hung., c. LV, Schwandtner, I, 271. — Tagliacozzo, у Katona, на нав. м.

[3] Beheim, 305 –315.

Међу тим као да је султан добио извештај да је флота краља арагонског заиста стигла у Хелеспонат па и нешто војске искрцала на обалу македонску.[1] Било с тога, било с каквих других узрока, на сваки начин у турском се војном савету одлуче да предузму општи јуриш 21 Јула. Наш Михаило из Острвице прича да је султан Мехмед лично био противан, да се јуриш већ тада предузимље, и да је био мишљења да зидине градске ваља тући још две недеље дана. Али је бујни командант јаничара Смајил-ага умео својим разлозима да повуче већину чланова војног савета те и султан пристаде да се јуриша.[2]

У очи самога дана у који ће јуриш да се предузме, турска је војска претрпела велики губитак. Опсадом је управљао искусни и одважни беглербег румелијски Караџа. У очи онога дана и док је пуцњава непрекидно трајала Караџа је обилазио артиљерију по шанчевима. Зауставио се у батерији с џиновским топовима и посматрао дејство њихово на зидине београдске. Једно велико топовско зрно од камена ударив великом силом о зидину распршти се у тучу од камења од којих се један одби натраг у шанац турски те уби Караџу, или како Сеад-един живописно каже: «Караџа-паша погођен зрном топовским, које се одби, испи шербет мученички.»[3] Као што прича Михаило из Острвице, султану је врло тешко било што таквог човека у таком важном часу изгуби.[1]

---

[1] Gebhardi, II, 283.

[2] Михаило из Острвице, гл. XXX, Гласн. XVIII, 122. Халкохондила каже да је јаничарскоме аги било име Хасан. Chalcochondylas, VIII, 221.

[3] Sead-eddin. II, 178. — Види и Chalcochondylas, VIII, 419. — Critobulus, XIX, 116. Михаило из Острвице, гл. XXX, 122.

У среду, 21 Јула, зором даде се у турском стану знак бубњевима и трубама. Асаби јурише на проломе у зидинама. Крвава је борба трајала за неко време. Турцима испадне за руком те продру у варош. Угарска се војска повуче у град, али у великом нереду тако да мало што и Турци сами у град не уђоше. Једва великом муком и великим жртвама одбранише мост који из вароши у град вођаше. Паника је била већ почела да обухвата угарску војску, те се неке чете, које се из вароши у град тргоше, не хтедоше ни ту да зауставе, већ — одоше у Земун.

Турци су дакле тога дана заузели предграђа београдска. Михаило из Острвице зна да је том приликом неколико стотина јаничара погинуло а 400 њих се ранило.[2]

Пред вече наставе напад на сам град. Спусте се у ровове градске и покушају да се по лествицама успужају уз зидине.

Да поткрепи крајње већ уморену посаду градску Хуњадија даде довести у град гомиле крсташа. Капистран, који је тај дан поглавито у молитвама с калуђерима провео, изађе сада на градске зидине.

И с једне и с друге стране борило се с великим огорчењем. На једној тачци Турци се већ успужаше на зид. Један јаничар полете да побије заставу турску на кули која је ту страну зида бранила. Србин, Тит Дуговић, који на самоме крову куле стражарише, дохвати се с Турчином у коштац и хрваше се с њиме. Не могаше један другог оборити. Тада се Дуговић причврсти уз Турчина па се онда баци са високе куле у дубоки ров, однесав у гроб снажним мишицама на јуначком срцу пригрљена непријатеља.[1]

---

[1] Михаило, на пом. месту. Hammer, II, 24.

[2] Михаило, 123.

У рововима су гмизале густе чете Турака. Крсташи узму бацати на њих гужве од сувога грања и прућа, које су најпре у сумпор замакане биле па запаљене. Ровови се у брзо напуне загушљивим оштрим димом од сумпора, пламен дохвати и лествице и копља па и по гдекоје димлије. Турци се не могоше дуго држати, те се из ровова градских и од зидина градских повуку у варош.

Крсташи охрабрени тим првим успехом изађу и сами из града и наставе борбу по вароши. Хуњадијина одабранија војска ударала је дунавском страном Београда а Капистранови крсташи куљали су поглавито из доњег града кроз савску капију, па потискивали турске масе на левом крилу њиховом.[2]

Тукли су се тако ту целу ноћ и цело јутро у четвртак до по дне. На по дне испадне хришћанима за руком те турке из вароши истерају.

Хуњадија, као искусан војник, побоји се да се овај успех не проигра каквом пренагљеношћу или несмотреношћу неискусних а борбом одушевљених крсташа. С тога изда заповест да се нико не усуди ван линијеварошке излазити и на непријатеља ударати.

[1] Majlath, III, 28.

[2] Raynaldi, Annales Ecclesiastici, XXIX. 75.

Него Капистран и његови крсташи били су неочекиваним успехом тога јутра толико узбуђени, да им ни мало није било до тога, да слушају заповест врховног команданта. Крсташи су слушали само заповести калуђера Капистрана, а старац је с раширеним рукама у патриотском и верозаконском заносу погледао на небо и куцању свога срца и шапуту своје душе прислушкивао као заповестима које му од Бога долазе.

Капистран у тренућу праве екстазе изда заповест да се звони у сва звона по свима црквама београдским, да се удара у све бубњеве и да се дува у све трубе, и да сви његови крсташи из свег гласа вичу: «*Помоз Боже и Господе Исусе!*» Заповеди даље да се све крсташке заставе развију а главни крсташки заставник Петар да са великом заставом пође напред. Он сам с крстом у руци стави се на чело крсташких легиона И онда с громовитом виком, праћени грувањем звона, бубњавом бубања и јеком труба, на кратко ужасним трештањем испадну крсташи из вароши и насрну на турске шанчеве тога истог дана после по дне.

Било што су се Турци дугом борбом уморили, било што су уступањем од града и вароши духом клонули. свакојако њихов отпор није био такав да је крсташе одбити могао. Ови упадну у турске батерије и заглаве велики број топова.

Султан Мехмед дође чисто изван себе од јарости. Срдите је речи говорио јаничарском Смајил-аги, који и сам очајаваше и увераваше султана да је толики број јаничара већ пао, а остатак одриче послушност. Смајил-ага, примивши тешко к срцу прекор царев, полети с једном четом верних људи на крсташе и одмах погине. Сам султан дохвати сабљу и поведе спахије и остале јаничаре напред да истерају хришћане из шанчева. У оном очајничком окршају султан је сам својом руком посекао једног хришћанина, али и сам би рањен у бутину и мораде се повратити к шатору своме. Тек када стиже шест хиљада одморних коњаника, који су дотле на обали дунавској стајали, испадне Турцима за руком те крсташе одбију натраг у варош. Биће да је за време тога силног окршаја бачена ватра у велико сместиште точкова, кола, лафета, ужади и друга прибора за кретање топова, за које наш Михаило из Острвице каже да је изгорело у пепео те је султан јако жалио.

Губитак је турски био врло велики. Морални пораз још већи. Зло наоружани ђаци, калуђери и сељаци одбише од града највећу и најбоље опремљену војску каква је икада до тада на Дунаво пала. Па и то не би доста, већ је истераше из вароши, отеше јој и шанчеве, заглавише топове и мало јој и самога цара не убише! У оној великој забуни, у слепоћи од јарости, и у горчини од срамоте, Турци су и сами један на другог нападали и убијали се. Најмучније је било самоме султану. Чим се смркло изда заповест, да се одмах сва војска са тога места крене па да се врати у Софију. Што се год није дало лако натоварити па понети још те исте ноћи, то је заповедио спалити, а што се не да спалити то оставити.[1]

---

[1] Aeneas Sylvius. Histor. Bohemiae, c. 63.

Сутра дан у Петак 23 Јула освануло су поља око Београда засејана мртвацима, и на турским шанчевима лежало је још једнако три стотине топова, — machinae diabolicae, «ђаволске справе,» како их Капистран зове, — али живог Турчина није нигде било видети.[1]

Радост и весеље војске и становништва београдског лако је појмити, али тешко описати. Радост се та пронела по целој Европи. Победа код Београда изгледала је као нека освета хришћанска за губитак Цариграда. Први пут после оне катастрофе на Боспору, хришћански је свет чисто дахнуо душом. Свуда се на западу с великим свечаностима и с великим весељем славила хришћанска победа над Турцима. Кад се опсада Београда тек предузимала папа је наредио био да по свима католичким земљама на по дне звона зазвоне и сваки добар хришћанин очита по једну молитву да би Бог помогао хришћанима код Београда. Сад је наредио да то тако остане за свагда за спомен на опсаду београдску,[2] а још за већу славу победе хришћанске наредио је да се од тада па у напредак празнује спомен преображења Христовог на дан 6 Августа, у који му стиже онако радостан глас.[1]

---

[1] Извори су за овај опис савременици: Critobulus, de Rebus gestis Mechemetis, II, lib. II, cap. XVII и XVIII, p. 114—116 у Car. Müller, Fragmenta historicorum graecorum. - Chalcohondylas, lib. VIII. 416—424, ed. Bonn. — Thurocz, Chronica Hungarorum, cap. LV. Schwandtner, I, 269—273. — Tagliacozzo, ap. Katona, Hist. critica, 1075—1076. — Михаило из Островице, гл. XXX, Гласн. XVIII, 122—124. — Beheim, Von dem Turken ke ser Machamet wje grossen schaden er vor Griechisch Weissenpurg nam, у Quellen u. Forsch. fur vaterländ. Geschichte, 51—65. као и писма, која су о битци тој писали Капистран и Јован Хуњадија, и која је штампао Катона у Historia critica Regum Hungariae, VI, 1102 и даље. — Сеад един признаје да је султан Мехмет под Београдом до ноге разбијен. Sead-eddin, II, 179.

[2] Тај се обичај по католичким земљама одржао све до данас.

Султан је пун горчине и стида отишао право у Софију. Ту је с муком зауставио војску која је од Београда у нереду бегала. У гњеву своме многе је од својих људи погубити дао. И дуго после овог свог несрећног похода на Београд, кад год би га се сетио, «*јарост би му ушла у ноздрве.*[2]»

А што ли је према овом великом догађају код Београда осећао народ српски и његов стари господар?

За Србе, Београђане православне вере, већ смо по угарским изворима поменули, да су за време опсаде градили лађе, с којима су 14 Јула решили битку на Дунаву. Без сваке су сумње Београђани учествовали и у јуначкој одбрани града са сувоземне стране. Јунак Дуговић можда није био Београђанин, али је био Србин, и његова јуначка смрт обасула је светлошћу име српско.

Онај пожар, који је у турскоме стану прогутао сав прибор топовски, врло лако може бити да је подметнула рука српска

Кад се турска војска као права *разбијена* војска («esercito disfatto e rovinatto» каже се у италијанском преводу Сеад-едина о њој), враћала кроз Србију, много је ње на томе путу изгинуло од народа српског. Рачунали су да је само на том повратку преко 20.000 Турака пропало.[1]

---

[1] Hammer, II, 25. Ово је без сумње дало повода Бонфинију да мисли да је се победа над Турцима извојевала 6 Августа. Али писма Капистрана и Хуњадије не дају места сумњи да је било 21—22 Јула. А и наши летописи код године 1456 кажу: «Янкоуль разби цара Мехмед-бега подь Бѣльградомъ сь крстоуши Юля .кв.» Јагић. 97.

[2] Rabbi Joseph, Cronicles, I, 337.

Још је најбољи знак каква су осећања владала народом српским у томе, што је на одјек победе београдске становништво у Новоме Брду устало на оружје те нешто поклало, нешто растерало турску посаду и дигло заставу устанка противу Турака.[2] Султан је мало позније морао да пошље један нарочити корпус од 20.000 војника под Али-пашом да тај устанак савлада.[3]

Што се тиче самога деспота, ми који сад већ знамо главну мисао којом се сва његова политика руководила, и који знамо с коликом се муком борио и како је тешко прегао да начини ону последњу своју погодбу са султаном, ми можемо у напред погађати, како се он искрено зарадовао овој победи хришћанској која је у првој линији њему самом отварала нове изгледе и нове надежде

Већ из првих писама која су из хришћанског стана код Београда послата на запад да јаве за велику победу, и нарочито из Капистранових писама види се, да између хришћанскога стана и деспота српског владају пријатељски односи. Али се то најбоље види из писма, које је Капистран послао папи Каликсту из Сланкамена 17 Августа. Попуњујући свој извештај о поразу турском и по подацима које му је деспот Ђурађ дао, Капистран за самога Ђурђа вели: «*Светли господин деспот*, *и*

---

[1] Zinkeisen, II, 93.

[2] Chalcohondylas, VIII, 443. — Sead eddin, II, 586, — Critobulus, XIX, 116.

[3] На ист. м.

ако се што се вере тиче с нама не слаже, ипак што се тиче осећања према Турцима са свим је с нама.» Капистран даље пише како му је деспот јавио да је осим 24.000 Турака што је пред Београдом пало, још једном толико пропало на путу кроз Србију, «јер су се и међу собом убијали као Филистимљани у време Гедеоново». Јављао му је даље како су *«његови људи у Рашкој где су му рудници злата, убили турскога војводу, кога је султан постапио био да оном земљом управља, и како се он (деспот) нада, да ће божијом помоћу и осталих пет градова, које тамо има, повратити.»* Осим тога Капистран каже како им је деспот писао да је послао био четрдесет ухода (exploratores), да испитају и тачно сазнаду шта је са султаном, да је се четврти део тих ухода већ вратио па сви једногласно тврде да поред свега најбрижљивијег распитивања, не могаше ништа поузданога сазнати да ли је жив или није, те по томе деспот јако сумња да је султан у животу![1]

У истоме писму Капистран наваљује на папу врло живо, да одмах пошље 10 до 12 хиљада коњаника па да се победа она експлоатише. *«И сам господин деспот,»* настављa Капистран, *«најпресуднције уверава (vehementer affirmat) да би у садањим приликама могли са десет хиљада војника ствари хришћанској далеко више користити, а поганичкој ствари далеко више шкодити, него у другим приликама са тридесет хиљада.»* Капистран се позивље овде на деспота, очевидно као на признати aукторитет у питањима војним.

---

[1] Raynaldi, Annales Eccles. XXIX, 81. — Katona, Historia critica, VI, 1102.

Али су у залуд били ти лепи говори и сви ти лепи докази о великој увиђавности. Практично се по њима у ономе часу ништа није могло чинити. Није могло већ ни с тога, што је управ тада и сасвим неочекивано хришћанску ствар на истоку постигла једна велика несрећа.

На разбојишту две велике војске, на пољима на којима се још пре неки дан борило преко две стотине хиљада људи, на оном великом гробљу, у које је на жестокој јулијској врућини сахрањено преко 30.000 бораца, у ономе граду, *који се* — како Хуњадија писаше краљу, — услед дејства турског бомбардања *«и не може више звати градом него пољем»* («quod ipsum castrum non possum dicere castrum, sed campum»)[1] — смртоносна зараза разапела је била свој црни шатор.

Огромна напрезања последњих дана, тешке бриге и велика узбуђења расдабила су онај иначе тако чврсти огранизам Јована Хуњадије. Епидемија се дотакне и њега, и поред свега усиљавања од стране лекара и поред свих молитава храбрих калуђера. Стари «Сибињанин Јанко,» и сам виде да је приспео последњи час. Боловао је у свом двору у Земуну. Хтедоше му донети причешће у кућу. Али славом увенчани војвода, некрунисани господар угарски, као да на самртноме часу осећаше ништавост свега људскога. Не хтеде дозволити да му се у кућу доноси причешће, већ даде себе онако болног однети у цркву и тамо га из руку Капистранових прими. Ту у цркви, окружен пријатељима, наслонив главу на прса Капистранова, светујући сина Владислава, да буде веран краљу, издахну Јован Хуњадија. Ропац се његов изгубио у тихом једном хору од јецања пријатеља и од чатења калуђера.

---

[1] Писмо Јована Хуњадије краљу Владиславу, писано у Суботу пред св. Јакова 1456 у Београду. Fejér, Codex Diplomaticus, XI, 224.

Тако се тихо и тако изненадно 11 Августа 1456 године[1], угасио живот један, који је већ петнаест година сјајно знамење хришћанске борбе противу муслуманске навале. Тај светао ватрени стуб на обали дунавској који се видео из свих крајева хришћанства и из свих крајева исламства, затрептао је још једном на висини београдског града сјајношћу звезде прве величине, па се угасио. Угасио се онима, које је дотле као ватрени облак водио путем победе. Али је име Јована Хуњадије остало да блиста сјајношћу, која се никада не гаси.

И ако је Јован Хуњадија одговоран за многе тешке и горке дане у нашој прошлости, опет је с друге стране његово име нераздвојно уплетено у најлепше славе наше петнаестога века. Народ му је српски дао високо место у срцу свом. Пева га као *свога* јунака. Историја не може да не види дубоки и трајашни уплив његов на догађаје у Србији XV-ог века, и да му поред свега промењивог тона тог уплива не да поштовање као човеку, који је истина у појединостима имао по доста махна, али који је у великој целини заиста велики човек.

Деспот је био први који је султану јавио, да је Хуњадија преминуо. Кажу да је се султан Мехмед на тај глас дубоко замислио па онда рекао: «*Заиста је то био један од најређих људи на свету!*»

---

[1] «И самь (Янкоуль) тожде лѣто оумрѣ оу Бѣльградоу Августа аі.» Летопис̄у Јагића, стр. 97. У другом једном летопису погрешно «Априла еі,» стр. 105.

И живахни онај старац калуђер, у наручју којега Хуњадија издахну, Јован Капистран, није дуго свога пријатеља наджiвео. С ране јесени оболе и већ 23 Октобра премине у Илоку. Католичка га је црква под папом Александром VIII. год. 1690 прогласила за свеца, а кости му ено и данас почивају у Стефановој цркви у Бечу.

ГЛАВА ПЕТНАЈЕСТА.

УБИЈСТВО ГРОФА ЦЕЉСКОГ

11 Новембар 1456.

Кад око средине Августа 1456 стиже у Беч званична вест да је Јован Хуњадија с одушевљеним фрањцишканцем Капистраном разбио турску војску пред Београдом и да се султан, и сам рањен, повукао нагло у Бугарску, гроф Цељски и његово величанство нађу да треба да се врате у Угарску. Ово још више, кад неколико дана доцније стиже извештај, да је Јован Хуњадија после кратке болести у Земуну преминуо. Кажу да гроф Цељски ни мало није крио своју радост, што му смрт уклони с пута давнашњега, силног и страшног супарника.

Око средине Септембра краљ је већ био у Будиму. Да би се колико толико спасао од заслужених подсмеха, краљ се показивао као родољуб за рат силно одушевљен. Довео је неколике хиљаде крсташа најмљених у Чешкој и Немачкој. Расписао је позиве да сва властела дође на сабор који се има држати у Футогу, у месецу Октобру, и то сваки да дође с потпуном ратном опремом, како би одатле сви заједно с краљем могли поћи противу Турака.

Било је истина искусних војсковођа, који су казивали како би сад требало само енергично поћи за разбијеном војском турском, па јој не дати да дође к себи од онога страшног пораза под Београдом. Капистран је писао папи, да је тога мишљења био и стари деспот Ђурађ Бранковић. Та је мисао у осталом тако природна била, да је прост народ српски, видећи где велика војска султанова у нереду бега, устајао сам од себе, па је тукао и гонио, а у горњем Поморављу, у Новом Брду и у околини, — које је крајеве султан од последње две године посео и јаким гарнизонима држао, — народ је устајао те клао и протеривао Турке. Да је само било сложне и енергичне акције од стране Угарске, хришћанска би војска још те исте године могла бити пред Цариградом, ако не и у Цариграду.

Али по несрећи главне политичке партије у Угарској нису ни мислиле озбиљно да наставе војну и да се послуже згодним приликама. Дворска партија, са грофом Цељским на челу, гледала је како ће да се докопа на сигурно и на дуго власти у Угарској. Хуњадијевци, јако потресени смрћу свога старога и славнога вође, поплашили су се од очевидног напредовања грофа Цељског. Осећали су не само да им се власт и уплив измичу из руку, него и да се почиње да зуца, да ће се од њих тражити неки и неки рачуни. Све то бацало их је у велику бригу и распаљивало мржњу њихову на Немца Улриха Цељског, вођу дворске партије.

Главни стан Хуњадијеваца био је у Београду, где је Михаило Силађија, шурак Јована Хуњадије, био командантом града. С њиме је ту био и млађи брат његов и сестрић њихов Владислав Хуњадија.

Да ли су се они још тада одважили да по што по то спрече да управа угарском краљевином не пређе у руке Улриху Цељском, то је тешко пресудити. Јасно је да они покушавају да доведу младог краља у Београд, међу зидине града којим они заповедају. На првом плану стоји јасан рачун њихов. Кад би млади краљ дошао да походи Београд, где још све тако живо подсећа на јуначку борбу Јована Хуњадије, на бесмртну победу његову, где још нису у траву обрасли шанчеви турски и положаји за турске топове, где сваки камен прича славу Хуњадије првог, једва да то не би учинило дубок утисак на младу душу његову. Испунио би се с нова поштовањем према заслугама Јована Хуњадије, можда и захвалношћу и поверењем према синовима и пријатељима његовим! На сваки начин, ако би краљ дошао у Београд, нашли би се ови или они начини да се спречи, да мрски шеф дворске партије не дохвати државне узде у своје руке.

Млади Владислав Хуњадија формално замоли краља, да њему милост а Београду почаст својом походом учини.

На двору су већ фактички владали гроф Улрих и пријатељ његов Никола од Горе (de Gara). Провидели су намере Хуњадијеваца. Наравно, не могоше световати краљу да по преко одбије позив, те да повреди тако драге и тако скорашње спомене и тако осетљиви понос већине народа угарског. Него нађоше излаза. По њиховом савету краљ одговори да ће доћи да походи Београд, али — то тек пошто сабор сврши посао за који је сазват.

Посао, за који је сабор тај у самој ствари сазват, био је да повери највиша земаљска достојанства и места од највишег државног уплива грофу Цељском и Николи од Горе. Управо да и формално потврди фактичку победу грофа Цељског над Хуњадијевцима.

Истина су се по личном наваљивању младога краља вође партија противничких измириле. Истина је Улрих, примивши достојанство палатина угарског, по жељи краљевој пружио руку Владиславу Хуњадији, па још и пољубио га рекавши како га прима за посинка. Али ни један Хуњадијевац није могао да на лицу сакрије препаст и горчину на погледу успеха Улриховог. Још је мање млади, нетрпљиви и частољубиви Владислав Хуњадија и за једно тренуће могао да заборави, да се нови палатин зове Улрих Цељски. А Улрих, властољубиви пакосни, до суровости заједљиви гроф, није крио како ужива свој потпуни триумф Више него икада правио је он своје пакосне досетке о Хуњадијевцима. Чешће но икада навалично се спотицаше при речи Хуњади и изговараше је «Хунд-јади», додавајући како је очевидно да то име долази од немачке речи «хунд», и како ће он морати промислити како, да у брзо очисти земљу од тога «пасјега рода».

Гроф Цељски осећао се на врху своје моћи. Сва се његова тежња сад окретала како да је себи осигура на дуге и дуге године. Да ли ће му доста бити да влада десет, петнаест, двадесет година угарском краљевином?! Он се губи зидајући планове за будућност, а не види да је она за њ — с ону страну гроба. Да, у ономе часу у коме је Улрих Цељски постао уз краља први човек у краљевини, провиђење је наредило да се ископа нов један гроб! И малко само даље, па још један!

Сабор се свршио и ваљало је да краљ испуни реч коју је Београду дао.

Гроф Цељски нашао је нову прилику да краљу даде доказ како се о његовој сигурности брине. Не треба веровати Владиславу Хуњадији и његовим пријатељима. Није ли то син онога Јована који је скоро кроз пуних девет година као «губернатор краљевине» владао земљом готово неограничено? Није ли тај даровити и очевидно властољубиви млад човек син онога Хуњадије, који кад постаде кнезом од Бистрице узеде себи за грб црвена лава, који се усправио на задње ноге па се предњим шапама маша — за златну круну?! Не проноси ли се по простом народу прича, како је некаки врачар или некаки пустињик, прорекао Владиславу да ће до круне доћи?! Да ли до круне краљевске или до круне мученичке? Ко зна! И није ли чудно што су Владислав и ујаци му Силађијевићи дали оправити и утврдити град београдски, па прикупили у њ некаке драговољце и најамничаре, а и не запитавши краља да ли одобрава то?! Ко може да јемчи, да Владислав не учини какву силу краљу и свити краљевској, кад их једном у граду београдском види, па иза њих затвори гвоздене капије градске?!

Све ово резоновање није истицало само из пакости Улрихове. Оно је без сумње имало и нека стварнија основа у симптомима незадовољства и горчине са стране Хуњадијеваца. На сваки начин краљ се нешто поколеба обузет сумњом о лојалности Владислављевој. Али бити тако близу толико славном разбојишту, па га не походити због неких можда и неоснованих сумњичења, то би значило да се лепи краљ огрне још једним плаштом и још ругобније срамоте. И опет Улрих нађе излаза. Нека Владислав пре свега даде свечану писмену изјаву, и нека је још и страшном заклетвом на еванђељу утврди, да ће краља у београдском граду примити и испратити онако како се верном једном поданику пристоји.

Владислав Хуњадија потписа листину и закле се, па онда похита да спреми Београд како да дочека краља.

Кад краљ стиже у Земун, опет се из за сада непознатих нам узрока појаве нова сумњичења. Дворанин и пријатељ краљев, угарски властелин Розгоњија световаше краљу да не улази у град београдски друкчије, већ у пратњи поузданих слугу и војника Чеха и Немаца. Бехајм, који је и сам у пратњи краљевој као крсташ служио, прича да је овај пут гроф Цељски са свим олако узимао савете Розгоњијине. Без сумње за то што је мислио, да су довољне мере обазривости већ предузете биле.

Најпре као да се превезла чешка и немачка гарда краљева те се упарадила очекујући краља ван града. Пред само вече приспе и сам краљ са својим двором и великашима своје свите.

Владислав Хуњадија, који на обали савској краља дочека, предаде му кључеве градске. Појахаше коње и упутише се ка главној капији градској. На свима кулама и на свима капијама беху у парадном строју маџарске чете јаког градског гарнизона.

Кад већ хтеде ући на главну капију у град, краљ се немирно осврташе да види где му је чешка и немачка гарда, која нешто изостала беше. Кад краљ са својом непосредном свитом већ уђе под капију и кад се она његова велика војничка пратња од страних најемника управ спремаше да свечаним маршом и сама ка капији пође, на један пут зазвекташе ланци на колутима, мостови се шкрипом подигоше у вис, капије се лупњавом затворише и војничка пратња краљева оста на пољу пред градским ровом.

Краља пролете ледена струја страха и препасти. Командант града приђе те га успокоји рекавши му, да се капије затворише што закони угарски забрањују пуштати у град оружане странце.

Ове ситнице првих тренутака нису чиниле добар утисак ни на једној ни на другој страни. Сасвим је јасно било да краљ преза од оних, који га с толико поштовања дочекаше.

Оних првих дана бављења краљева у граду београдском, узајамно подозревање расло је тако рећи од часа на час. Краљу је достављено било, да је командант града издао заповест гарнизону да дан и ноћ на опрези буде и да на први знак на оружје скочи. А уз то још и да се у кући Владислава Хуњадије ноћу држе тајни састанци, на које имају приступа само знаменитије личности маџарске партије. Међу Маџарима се градског гарнизона опет проносио глас да краљ хоће да град преда на чување Немцима и Чесима, пошто у Маџарима поверења нема, а све то чини по наговору Немца Улриха Цељског. А опет немачки и чешки најамници, који остадоше ван града, беху много зловољни што маџарске страже не пуштаху ни појединце с оружјем у град. Тако је политички ваздух постајао из дана у дан све загушљивијим. Ужасна мајина предсказивала је ужасну буру. Најмања створка, једно зрно песка, могло је да изазове да катастрофа прсне.

Шпијуни, којима су Хуњадијевци окружили грофа Цељског, ухвате једно писмо, које је гроф писао своме тасту деспоту Ђурђу у Смедерево. Кажу да је у том писму била између другога и једна двосмислена реченица, којом Улрих јављаше Ђурђу *да ће му скорим послати две лопте, с којима ће му мило бити да се поигра.*» По уверењу горчином занесених Хуњадијеваца, те две лопте не могу ништа друго да значе већ — главе Владислава и Матије, синова Хуњадијиних!

Ово се писмо ухватило 10 Новембра. Те исте вечери Владислав Хуњадија позове своје присне пријатеље на договор о том шта да се чини. Она фатална реченица дала је изговор за насиље, на које је по свој прилици и пре тога по гдекоје сурово а страсно срце међу Хуњадијевцима упућивало. Каква је страсна мржња — страсна до слепоће — завладала овим људима, који су у томе часу већ били сузаклетници, види се по речима, за које тврде да је том приликом изговорио владика варадински, славан научењак Јован Витез. «*Као духов-*

нику и слузи божијем,» веле да је рекао владика, «*била би ми дужност да вас светујем на мир и помирљивост; али ако би се извршило убијство грофа Улриха Цељског, ја то убијство худити не ћу.*«

Још те исте ноћи Владислав Хуњадија напише један билет грофу Улриху, којим га позове да му сутра рано на састанак у његову кућу дође, јер има да се објасне о једној ствари, која се тиче мира и спокојства њих обојице.

Те исте ноћи један маџарски властелин дође к Улрику Цељском потајно па му каза да му животу опасност прети. Није му хтео, или можда није му ни могао казати појединости те опасности; али наваљиваше на њ да ни часа не часи, већ нека одма покуша да се бегством из града спасе. Тај му се Маџар још и понуди да га он сам тајним неким путом из града изведе

Гроф Цељски, пун подозрења према свачему што му са стране Маџара долази, не види у овоме пријатељском предлогу ништа друго већ замку. Чинило му се да Хуњадијевци раде да га поплаше, не би ли у страху учинио какву будалаштину, која би га у очима краља и у очима света направила смешним, то јест немогућним. Не без рачуна политичка, али и с много урођеног му поноса он одговори: «*Ако је суђено да погинем, боље је и да погинем, него ли краља да оставим!*»

Сутра дан, 11 Новембра на св. Мрату, краљ по своме обичају отиде у цркву да одстоји службу божију. Гроф Цељски је међу тим добио онај позив Владислављев. Прва је мисао његова била да не иде. Али и храброст има своју сујету, као што и зла савест има своју храброст. А Улрих Цељски колико је био рђав, толико је и храбар човек био. Ипак, за сваки случај, он навуче на прса фини један панцир пре него што се обуче у своје парадно руво.

Кад дође кући Владислављевој, виде на двору пуно момака потпуно наоружаних. У ходницима, кроз које пролажаше, читаве гомиле оружаних господичића — све то пријатеља младога Хуњадије. У соби пред оном, у којој га Владислав чекаше, види свога старог крвника, Михаила Силађевића, и неколике од познатих оданих пријатеља и слугу његових.

Улрих Цељски, — човек високог стаса, испучених прсију, коштуњав, мршав, танких голеница, бледог лица, крупних и нешто закрвављених очију, човек ретке енергије, који у часу у коме нешто смисли одмах и ради, који се у служби политичких амбиција и у служби страсне љубави никада не умара, — Улрих Цељски поносито корачаше мимо ових група од људи у панцирима, с мачевима, копљима и нацацима.

У соби за пријем нађе Владислава Хуњадију сама и — како Хуњадијевци причаху — ненаоружана.

Син Јована Хуњадије и крвни непријатељ његов поздравише се. Тешко да је Владислав и за тренут помислио, да је пред њим отац оне красне и опет јадне девојчице Јелисавете, коју је политика Ђурђа Бранковића најпре њему наменила а после свечаним и заклетвама утврђеним уговором предала млађему брату његовом Матији за жену, а која је још као пола развијени пупољак постала невестом црнога гроба. Владислав је гледао пред собом само старог заклетог непријатеља свога оца, и Немца који од неколико недеља влада Угарском а од толико година презире угарску господу.

О првим тренуцима призора који је следовао, тешко да ћемо икада знати праву истину, јер смо за њих упућени на једнострана, и по свој прилици пристрасна, казивања само једнога од два сведока његова.

По ономе што је Владислав причао, он је после првих поздрава отворено рекао Улриху, како зна да је он вазда био душманин оцу његову па да и сада не престаје, да сплеткама и клеветама гони синове Хуњадијине, и о глави им ради.

По овим првим речима а без сумње још и том самом тону Улриху је Цељском могло јасно бити, да Владислав тражи да заметне кавгу. Али он није био човек да води рачун о гомилама оружаних пријатеља Владислављевих, који се мицаху око врата на соби у којој су њих двојица. У његовом одговору као да је било пуно поношљивости, упорства и мржње.

Владислав је наследио од оца плаховитост нарави. Како га један савременик описује био је «брз на свађу и на гњев». Већ је сав успламтио био. Дркћући од узбуђења, извади једно писмо, показа га Улриху и питаше га, није ли то његово својеручно писмо?

Гроф Цељски баци један поглед на ону листину.

«Нисте ли, грофе, с те две лопте, које обећавате деспоту Ђурђу, мислили две главе два Хуњадијина сина?» питаше раздражено Владислав.

Улрих рече да то писмо није његово. Али уз то додаде још неколико речи, које су као оштра и отровна жаока раниле осетљивост Хуњадијиног сина. Кипећи гњевом, високим и заповедничким гласом Владислав повиче: «Овога часа да сте се одрекли свију звања и достојанстава, којих сте се на разбојнички начин докопали, и да одмах у пратњи мојих људи Угарску за свагда оставите!»

По казивању Владислављевом, Улрих уместо свака друга одговора тргне мач и замахне.

Владислав се залети на њ, извије се ударцу мача његовог и викне за помоћ.

Врата се нагло и силно отворе. Унутра улети ујак Владислављев Силађија а за њиме до четрдесет момака с голим сабљама и ножевима.

Улрих Цељски окрете се хитро према руљи. Вешто и срећно одбијаше својим мачем силне ударце. Неколике сабље одлетише о панцир његов. Гњевној вици нападача одговараше он клетвама страшне ругобе. Била је то сцена дивља. После неколико тренутака вике и звеке нечија сабља дохвати Улриха по глави. Он се заљуља и стропошта на спод. Као дивљи зверови склептају се над њим убице те га сабљама и ножевима свега израњаве Под тешким ранама у крви својој издахне Улрих, гроф Цељски, палатин угарске краљевине, кнез римске царевине, ујак краља угарског и чешког, зет деспота Ђурђа Бранковића.

Као што поменусмо, Улрих је био човек зао, пакостан, себичан, човек, који је страсно жудећи за лепим женама, сјајним златом и високом влашћу, презирао све дужности, сва права и сав морал. Гнусан је то човек био. Катарина Бранковићева, она којој папа Пије II (Енеј Силвије) даје сведоџбу да је «*лепа и поштена*,« била је анђео од жене, кад је могла до краја трпељиво да издржи тиранију таквог мужа. То је био човек који се родио на зло и беду многима, не само људима појединим, него на зло и беду народима и земљама. Да је природном смрћу умр'о, никала се за њим не би могло зажалити. Овако кад га гледамо насилном смрћу и мучким нападом уморена, грдним ранама покривена, — и то тек што је достигао цел свога грешног властољубивог живота, — не можемо да се не сажалимо над оваким свршетком једног човечијег живота, и да се не згрозимо на оно политичко злочинство.

Насилне смрти нису никада завршетци периода од призора неморалности. Оне обично бивају наказне белеге, од којих се почиње нов низ призора црних, грозних и гнусних. Демонске у часу кад се изврше, демонске су оне и у најдаљим својим последицама. Тако је било и овде.

Ово што иде подсећа на призоре из историје Цезара Борџе и на слике, које нам је Макијавели оставио. Ми управо причамо догађаје из једне периоде, у којој се државна политика најобразованијих ондашњих држава проницавала претворством, лицемерством, лажју, неосетљивошћу и свирепом бесрдачношћу као корисним принципима. Мислило се да се без тих елемената не може да влада у атмосфери, у којој је било пуно себичности, подмуклости, подлости, неверности и суровости.

Видели смо какав је човек био гроф Цељски, представник немачког господства и немачке културе. Видели смо и каква су прва господа маџарска, који се нимало не устручавају да политичкога противника домаме у своју кућу па да га ту сама мучки убију. Сад ћемо на овој крвавој позорници да видимо младог «лепог краља».

Још је Улрих Цељски лежао врућ у крви својој на споду двора Хуњадијиног, а већ се глас о мучкоме убијству пронесе потмулим шапутом запрепашћених усана. Краљу се одмах јави да му је ујак убијен. Глас га је тај страшно потресао. Пребледео је и занемио. Али главно његово осећање није било туга за сродником и човеком о коме је убеђен да му је веран. Главно је његово осећање било у оном часу, препаст и страх за своју личну сигурност. Било по савету пријатеља и једномисленика Улриховог, Николе од Горе, било по својим сопственим нагонима, краљ мишљаше да му његово лично спасење лежи у понашању, једнога краља недостојном.

Владислав Хуњадија пријави се његовом величанству и исприча му убијство грофа Цељског као ствар, коју дубоко ваља сажалевати, али која је са свим случајно дошла и то услед плаховитости самога грофа.

Млади се краљ у томе часу показа као велики мајстор у претварању. Изгледаше и понашаше се као да потпуно верује да је све онако како му Владислав Хуњадија прича.

«Видим», поче говорити Владиславу, «видим да је тако морало да буде! И треба да умре што за живот није . . . Грофу сад већ не можемо живот повратити . . . Њему је ваљада тако суђено било. Дај да се сад побринемо за нас, који смо остали да живимо. Сам Бог нека све на добро окрене!»

Можемо замишљати како су овакве речи узбудиле све оне, који беху око краља. Пријатељи убијенога грофа стресаху се и ником поникоше. Хуњадијевци се на мах разведрише и ослободише. «Господару», говораху они краљу, «ваше величанство тек од данас управо прима владу земаљску. До јутрос сте били дете под влашћу себичнога тутора; сада сте тек у истини краљ, јер сте се ослободили грофа Цељскога!»

Први тешки тренутак, у коме су се око у око погледали, издржали су срећно и краљ и Хуњадијевци. Ваљало је видети како ће проћи кроз још једну ватрену пробу.

Знамо да је ван града у предграђима размештено било око четири хиљаде крсташа, већином Немаца и Чеха, све то најамника и привrженика грофа Цељског. Ови су се људи растурили били по разним правцима душевних и телесних забава. Многи су тумарали по турским шанчевима и турскоме стану; по неки одлазили у цркве богате чувеним реликвијама (мошти св. Петке! Икона богородичина од св. Луке! и т. д.); понајвише ових јунака с црвеним крстом на прсима весело је проводило време поред младих крчмарица, јефтине шарање рибе и киселога вина по крчмама београдским. Него се на један пут зачуше сигнали војнички на збор. Крсташи похиташе на зборишта, на обалу савску код лађа, на којима су се довезли. У гомилама њиховим опажало се велико узбуђење. Убијство, издајство, освета, љутито одјекиваху са свих страна. Дигла се велика вика. Ови прости људи не могоше да на свој начин не покажу како се гнушају оног мучког убијства и како осећају да имају дужност да освете смрт свога главног заповедника, грофа Цељског. Бехајм, који је и сам био у оној узбуђеној руљи војника, описује нам тај моменат онаким немачким језиком каквим се онда говорило: «Es wart ein gross rumorn, den fürsten hoch geporn sie gern heten gerochen, von manchem wart gesprochen: Man soll zu sturme gan!» Али се разборитији међу њима присетише да овај исти град, на који раздражени и гњевни крсташи говораху да треба јуришати, само пре три месеца 150.000 Турака под командом освојника цариградског не могоше на јуриш узети. Нађоше да је најбоље да не одступају са свога места испред града, али и да ништа не предузимљу док не чују заповест краљеву. Неколике чете не могоше да не искале љутину ма на кога, те зађоше по приватним кућама и пљачкаше.

Ова узрујаност у најамничкој војсци била је предмет световања у новом политичком кругу, који се око краља у београдском граду начинио. По жељи нових својих саветодаваца краљ оправи к најамничкој војсци својој, два своја позната пријатеља и дворанина, чешке племиће Розенберга и Штернберга. Ови дошав међу узрујане најамнике објавише гласно, да је краљева заповест, «да се војници оставе сваког напада, да одступе и да се врате своме завичају» («sy sollten hand abtun und auch tretten davun, und wieder ziehn heime)". За команданта буде им одређен чешки властелин Вилхелм фон Лихтенштајн, који се пожури те их преко у Земун преведе.

Никада се краљ не показиваше Владиславу Хуњадији и ујаку му Михаилу Силађији милостивији и љубазнији, него од како се упрскаше крвљу ујака његова. Он је се могао вратити из Београда у Будим Дунавом. Али да потпуно умири Хуњадијевце о својим добрим намерама и о пријатељству које за њих осећа, сам им предложи да из Београда удари на Тамишвар, да походи матер њихову и двор старога Хуњадије.

У самој ствари тешко је казати ко је у чијој свити ишао, да ли синови Хуњадијини у свити краља Владислава, или краљ Владислав у свити Хуњадијиних синова. Страшно је и помислити, какви су то људи били, који су јели заједно со и хлеб, шалили се и смејали, и претварали се да не виде крв мучки убијеног човека. И опет не може бити да им се није привиђала!

Дођоше и у Тамишвар. Лаж и лицемерство могло је да завара људе, државнике и војводе. Али није заваравало истинска осећања једне старе жене. Јадна жена славнога „војводе Јанка" знала је да су јој брат Михаило и син Владислав убице грофа Цељског, — знала је да је Цељски ујак краљев, — и знала је да сестрић не може да заборави крв свога ујака, нити да сме краљ да заборави крв човека мучки убијеног. Обучена у црно, расплетеном косом, окружена гомилом девојака све у најдубљу жалост погружених и како она у црно одевених, чекаше она на капији Хуњадијиног двора.

Кад се краљ приближи, стара госпођа, — да, стара жена ова, јер из ње је говорила жена у најлепшој улози својој, — паде на колена, љубљаше стопе краљеве и сузе лијући јецаше: «Милост, господару, милост синовима мојим!» И нису само жене јецале. Сузе су се рониле низ образ многоме и многоме од старих пријатеља и старих слугу «Сибињанин Јанка».

Призор је дарнуо у срце младога краља. Он се пригне, нежно прихвати стару госпођу, подигне је и загрли. Махне главом те слуге изнеше пурпурни богати плашт те овим блиставим знаком части и одликовања огрнуше Јелисавету Сибињанин Јанка, жену, матер, сестру, која и у ружичној кадифи јецаше.

Краљ је обдарио лепим поклонима и синове Јелисаветине и друге укућане и пријатеље њихове. Показивао се да је добре воље, да искрено учествује у весељима и да ужива све оне свечаности, што их Хуњадијевци и Силађијевци у Тамишвару и у околини за њ спремили беху. Играло се, певало се и пило се, као да нико на души не носи Улриха Цељског. Али . . . нико није чуо шта су шапутали између себе млади краљ и Никола од Горе, нити шта су шапутали међу собом Владислав Хуњадија и присни пријатељи његови, кад су се после богатих части дубоко у ноћ повлачили на само у одају двора Хуњадијиног. Само је она стара баба једнако на зло слутила и усред весеља невесела била.

Поред свега великог савршенства, којим је краљ своју тешку улогу играо, опет су Хуњадијевци подозревали да се краљ првом приликом, — чим се њиховог непосредног претиска ослободи, — противу њих не окрене. Ваљало је дакле тражити од њега гарантије колико се год добити могу, док је још у њиховој власти.

Неко од Хуњадијеваца помену краљу, да би се удовица Јанкова умирити и утешити могла, кад би краљ на прилику свечаном заклетвом утврдио своју добру намеру да се њезиним синовима не ће никад осветити, па ни помишљати да се свети за крв свога ујака. Краљ је разумео миг који му је дат. Он смисли да превазиђе сва очекивања Хуњадијеваца.

На св. Климентија (23 Новембра) искупе се сва господа у дворску капелу. Све је то дошло у сјајној маџарској гали. Искупила се и сва фамилија Хуњадијина, међу њима опет једна несрећна девојка, кћи Николе од Горе, нова заручница Владислава Хуњадије. И краљ је дошао. Гаврило из Вероне, славан талијански калуђер, друг далеко славнијег Капистрана, служио је службу божју са свом помпом католичког ритуала Пред свршетак службе краљ приступи к олтару. Позове к себи Владислава и Матију Хуњадијевиће, загрли их, пољуби их и положивши руку на еванђеље гласно се закуне, како им опрашта крв свога ујака, како убијство Улриха Цељског не ће никада узети за повод каквој освети према њима, како у његовоме срцу нема никаквих непријатељских осећања, већ да дише искреном љубављу к њима, да их од сад сматра за браћу своју, као што матер њихову прима за матер своју. За овим краљ дохватив једном руком Владислава а другом Матију, приђе с њима ка оцу Гаврилу те се с њима заједно причести.

Не треба ни да помињемо како је силан утисак на све присутне ова ванредна сцена учинила. После ове сјајне и страшне свечаности већ више нико није подозревао да за синове Јована Хуњадије има какве опасности. Партија Хуњадијеваца веровала је, да је осигурала себи власт на дуга времена. Заборављала је да је зграду својих надања подизала — на гробу Улриха Цељског.

Владислав и Матија Хуњадијевићи с неколиким првацима своје партије отидоше с краљем у Будим. Проводише тамо време своје врло пријатно и како се чињаше у потпуној безопасности. Шта више Владислав и његови пријатељи, осећајући се сигурним, запливаше опет живо у политичка питања своје отаџбине.

Али ако је Улрих Цељски погинуо, није пропала партија којој је он главар био. Она је остала са свима својим тежњама, плановима и рачунима и са свима својим осећањима, само сад још и жучнија горчином и жеднија освете. Ако је један шеф партије пао у лицу грофа Цељског, други се шеф партије јавио у лицу Николе од Горе. Ако се краљ заклео да све заборави и све да опрости, партија политичких пријатеља Улрихових није се заклела, нит је хтела да заборавља и опрашта. Значајно је било што се нови шеф дворске партије, Никола од Горе, и сувише много виђао с краљем.

Владислав Хуњадија као млад човек није био довољно смотрен на клизавоме земљишту дворском. Прост га је народ јако волео, не толико зарад његове симпатичне појаве и даровитости, колико зарад славног имена које је носио. Као млад човек он се отворено радовао тој својој омиљености у народу. Али та његова популарност бацала је дубоке сенке на двор краљев. Противници његови у околини краљевој питали су се гласно, као за што да је Владислав Хуњадија милији народу од краља?! Ако је по младости, краљ је млађи; ако је по лепоти, краљ је лепши; ако је по бистрини духа, зар краљ не даје сваки дан доказе велике своје духовне даровитости; ако је по господству — та један се поданик не да ни упоређивати с његовим апостолским величанством! Или ваљада за то, што су руке младога Хуњадије крваве од крви мучки убијеног ујака краљевог?! Саветници краљеви не пропуштаху да у згодним приликама напомену, да је управо државна потреба и морална дужност, да се убијце грофа Цељскога не оставе некажњене.

Појединости оне политичке интриге, која је у другој половини Марта 1457 брзо сазревала, можда ће нам за свагда остати сакривена. Што знамо поуздано то је, да се 24 Марта те године рано у јутру појавише оружани људи пред станом Владислава и Матије Хуњадијевића. Командант њихов уђе унутра, прогласи синове Сибињанин Јанка апсеницима и одведе их у краљевску тамницу.

У исти тај час позатвараше и знаменитије пријатеље њихове: Јована Витеза, владику варадинског, Севастијана Розгоњију, Владислава од Кањиже, Павла Хорвата, Ђорђа Модрара од Мадараса и још неке чланове Хуњадијине партије, праве Маџаре.

Ово затварање највеће господе и најпопуларнијих политичких људи направило је одмах дубок утисак на становништво будимско. Људи се узрујаше и без сумње се пронашаху по вароши тајанствене приче о откривеним заверама противу краља.

Још се већма узбунише кад се пронесе глас, да се на главној пијаци пред краљевим двором у горњему граду подиже губилиште.

Док је образованост народне масе још на нижем ступњу развитка, сјајни и шарени призори краљевске помпе не привлаче светину силније него што је привлачи неотесано губилиште и крвави и грозни призори његови. Тако је и сад свет журно врвео у горњи град на дворску пијацу и од ње па до краљевске тамнице стављао се у густим гомилама у дуге редове. Чекао је да види шта ће то да буде. Проводио је дуго време у свакојаким нагађањима, час злим сутњама, час веселим досеткама и смешним причама.

Пријатељи Хуњадијеваца у оним гомилама изгледаху озбиљни и пуни бриге. Зебли су за судбину Владислава Хуњадије. Али им је свечани призор у капели двора Хуњадијиног излазио пред очи и храбрио их је. Та зар може бити да човек заборави своје братимљење, загрљаје и страшну клетву на еванђељу живим Богом?! И ако би човек могао све то да заборави, да ли то може заборавити *краљ*, који се у седамнаестој години своје младости, у зори људског живота, у тренуцима идеалних снова и заноса, види на челу витешког једног народа и славне једне краљевине!

По дне је већ давно превалило било и сунце се клонило к западу. У тамницу Владислављеву уђоше краљевске судије и заповедници краљевске гарде. Најстарији прочита један званичан акат. Његово Величанство краљ размотрио је кривицу Владислава Хуњадије, и потврдио је пресуду, да умре од џелатскога мача на јавном губилишту. Пресуда се има извршити још тога истог дана.

И сад долазимо на један тренутак, кад су оруђа историјска и сувише груба и тупа да верно на видик изнесу усколебаност осећања у души оног несрећног младог човека. То су тренуци, у којима се и слабости и јачине људске откривају у најприкривенијим дубинама својим. У магновењу, колико док муња заблешти, он је обухватио најчистијом љубављу све оне који су му у животу драги били, и најгорчијом мрзошћу отиснуо од себе још једном и за свагда све оне које је мрзио. Тешко је и најфинијом анализом изнети, шта је Владислав све осећао при помисли на краља свога побратима и при помисли на своју јадну стару матер. Владислав је млад, тек настао у најлепше године. Али се није показао слаб са љубави к животу. Кад му саопштише да срамном смрћу ваља сад одмах, без одлагања, да сврши свој млађани живот, син је Јована Хуњадије без туге, без жалости, готово с презрењем отурио једном руком свет овај од себе, хватајући се другом руком за невидљиву силу једну, коју ми одавде не видимо, али коју је он, васпитан у топлој вери, и видео и осећао.

Кад је сунце село, и кад је одблесак неба још само кроз неколике тренутке уздржавао сутоњ да се не спусти, на тамничкој се згради отворише врата, и јака оружана стража поведе Владислава на губилиште.

Руке су му свезали на леђа. Огрнут је некаквим црвеним плаштом, златом испретканим. Многи су помишљали (као што је и сам Енеј Силвије помишљао), да је то онај исти плашт, којим га је краљ огрнуо, кад га је у двору Хуњадијином и пред мајком његовом хтео да одликује.

Владислав је корачао чврстим кораком и поносито. Мирно погледаше по светини мимо коју пролажаше. Света се врло много искупило беше. Како је сунце већ било село, то се из винограда и из поља враћаху многобројни радeници. па запрепашћени неочекиваним призором, тискаху се да виде Владислава. Већина беше занемела леденим ужасом. Овде и онде зачуо би се потмули жубор клетве и псовке. Жене бризнуше у плач и зајецаше на глас, кад мимо њих прође красан црномањаст младић (тек му је 24 године!) с дугом и густом кестењавом косом, са чврсто везаним рукама, огрнут по плећима господским плаштом. И самим људима тврђега срца тешко је било гледати, како ка губилилишту корача син некадашњег губернатора краљевине Угарске, намесника краљевскога достојанства, славнога војводе и јунака «Сибињанин Јанка»!

На губилишту дворска стража предаде апсеника целату.

Владислав погледа још једном око себе. Очи му се зауставише на сјајној једној гомили, која се наместила била на тераси палате краља Жигмунда.

То је краљ био окружен својим саветницима и дворанима. Краљ тај, којега сама младост изазиваше народ на љубав и на топла племенита уздања, у овој сутоњи од 24 Марта извео је сам себе народу своме на губилиште. Дошао је да види крв младога човека, од кога је страховао. То није била срчаност која га изведе да буде сведок како на срамном губилишту умире син славнога Јанка. То је била свирепост. Изгледало је да тамо на тераси, на коју је Владислав упрьо очи своје, није седео млади краљ, већ млади један тигар, крунисан круном и огрнут плаштом краљевским.

Владислав гледаше у краља неколико тренутака па онда јасним гласом викну: «Бог, пред престо којега на суд одлазим, нека ми је сведок, да бих ја и данас за отаџбину моју и за краља живот свој радо жртвовао: тако је срце моје чисто од сваке кривице. Он, којега је мудра свемогућност судбину људи одредила, нека опрости краљу и мојим непријатељима, као што им ја праштам . . .»

Може бити да су се на тераси краљевској опажали знаци незадовољства и нестрпљивости. Свакојако, џелат упаде у реч Владиславу рекавши му нешто, на што Владислав паде на колена и — положи главу на пањ.

Слаба срца у гомили просте светине вриснуше потмулим вриском, и мекши људи покрише очи рукама.

Млади краљ и његови дворјани немо гледаху доле на страшан призор.

Судски објавник окрену се светини и јасним гласом викну званичну објаву: «*Овако се казне они, који су господару своме неверни!*»

Џелат сукну мач из корица.

Очевидно је и сам био узбуђен. Рука му је дрктала. Замахне и удари, али — не погоди куд је требало. Крв облије бео врат несрећног младог човека. Џелат замахне и други пут. И други ударац даде само нову рану. Сам џелат беше се ужаснуо. Осећаше око себе вихар од људских гласова, од узвика ужасом претрнуле светине; можда и забуњени поглед његовог краљевског величанства и љутите погледе по неке господе. Прибра се, замахне и трећи пут; и трећи пут удари.

Владислав одскочи грчевитом хитрошћу. Усправи се на ноге крвљу обасут. Муцаше некакве речи. Коракне два три корака к тераси, са које је краљ престрављен бленуо. Заплете се у дуги плашт, посрне и падне Џелат скочи за њим и новим једним ударом одруби му главу. Слуге судске притрче те лешину у трзавици покрију црном чохом.

Страшан је то призор био.

Два пут страшан у сутоњи бледе и хладне мартовске вечери. Тешко га је пером описати. И још је теже описати ону дубоку узбуђеност, коју светина понесе са пијаце св. Ђорђа у срцима својим и разнесе по скромним кућама мајстора и трговаца, и по земуницама и колебама надничара и друге сиротиње будимске.

Владислав је Хуњадија лежао мртав те ноћи, црним плаштом обвијен, у цркви св. Магдалене. А жив народ будимски узрујаном фантазијом ствараше читаве легенде о њему. Једни уверавაху како су чули да је Владислав, — кад се он после трећег ударца подиже те потрча ка краљу, — повикнуо: *«Господару, живот се прашта по закону, кад трећи удар не убије!»* Други још додаваху, да је палатин Горски са терасе краљеве грозном хладноћом одговорио: *«Закон је да ти се одруби глава па ма колико пута да се удари!»* Трећи причаху да је Владислав у својој густој коси носио сакривен крстић један — ваља да од часног дрвета — и да га с тога прва три ударца џелатова погубити нису могла, нити би се икако погубити могао, да најпосле сам није онај крстић из косе извадио!

Али док тужне мисли и фантастичка причања из врела симпатије облећу оног мртваца, мрачни триумф силе није остао без ласкавих осмеха својих пријатеља. И без сумње је било људи, који су те ноћи честитали младом краљу не само што је крвљу Хуњадије осветио крв Цељскога, него и што је у интересу свога престола и мира своје краљевине уклонио себи с пута једног младог политичара, којега је популарност могла опасна да буде. Без сумње је његово краљевско величанство оним политичким убијством из државних резона утврдило свој престо на дуга и дуга времена!

И сад само још једну реч о тим дугим и дугим временима и још један поглед на младога лепог краља.

Хуњадијевци су престали бити опасни. Краљевска династија тврдо стоји. Сјајна депутација угарских и чешких прелата и магната на свечаној аудијенцији проси за свога краља Магдалену, лепу ћерку краља француског Карла VII. Угарским старим витезовима суза низ образе рони, кад им сину блесак чистоте, невиности, младости и лепоте овог краљевског крина француског. Како је срећан краљ Владислав!

А краљу се Владиславу у очи 23 Новембра 1457 — у очи годишњице онога дана у који се закле да не тражи крв за крв — из ненада нешто смучи и сутра дан пред вече премину! Она дуга и дуга времена избројише се месецима!

Народ угарски изводи из тамнице Матију, брата погубљеног Владислава, зета убијеног Улриха Цељског, и посађује га на престо краљевине Угарске.

* * *

ГЛАВА ШЕСНАЕСТА.

СМРТ ДЕСПОТА ЂУРЂА.

24 Децембар 1456.

Карактер историјске судбине Ђурђеве доследан је себи све до у сами час последњи.

Историја његова, — а кроз њега и историја српског народа његовог времена, — изгледа као историја једног утопљеника. Колико смо пута до сада већ виђали Ђурђа где тоне води у дубине, где се таласи над њим састављају и где опет искаче на површину да се и за сламке хвата! Колико смо пута до сада виђали, не без саучешћа, са срцем узбуреним, како му срећа руку пружа да га из таласа невоље спасе, и колико пута до сада та иста срећа трзаше руку своју натраг, да га пусти да опет у дубине тоне! Ова страшна утопљеничка борба његова трајала је ево већ тридесет година. А никад се она није бурније и силније јављала него у последњој својој години.

Кад је после капитулације с Портом од г. 1455 погледао на раздор, неред и немоћ у Угарској, сукоб интереса и неслогу у Европи, доказану оскудицу братске слоге и љубави у хришћанству, и кад је према томе видео Мехмеда, освојника царства грчког, где са 300 топова и 150.000 војника долази да опсађује Београд, — деспот је могао мислити да је сунце српског државног опстанка зашло без повратка.

И опет, кроз сву тешку натуштеност, са свим из ненада сину оно на заходу своме.

Хуњадија и Капистран одбише Турке, она силна и сјајна војска турска пови се као рањени змај од зидина београдских и сави се преко Балкана. Народ деспотов, без команде од својих власти, само по команди срца свога, кличући устајаше да гони Турке из својих крајева.

Видели смо већ из писама Капистранових како старац већ подстиче могућности да се победа хришћанска што потпуније у корист хришћана, а пре свега у корист Србије, исцрпе.

Све те изненадне наде пропадају с изненадном смрћу Јована Хуњадије.

Али у који час оне пропадају, у тај се друге рађају. Са политичке позорнице није нестало само природнога вођа крсташке војске противу Турака, него је нестало и великога утакмичара и супарника Ђурђевог у границама угарске краљевине. На место Јована Хуњадије јавља се као први човек у Угарској — први по положају, по упливу и по моћи — рођени зет Ђурђев, гроф Улрих Цељски. Старе жудње деспотове и стари планови његови као да хоће да се испуне у часу, у коме је о њима већ очајавао. У деведесетој години својој деспот као да из ненада хоће да добије преко свога зета пресудан уплив на политичке одлуке у краљевини угарској. Под његовим упливом Угарска би имала енергично и успешно да послужи ствари хришћанској, која је нераздвојно и ствар српска била. На сваки начин, узвишење Улриха Цељског у Угарској давало је деспоту нова основа за најмилије надежде његове.

То је био тренутак, у који су таласи политичких догађаја опет изнели Ђурђа из мрачних дубина очајања на сунцем обасјану висину нових надања. Али и то је био тек само један тренутак. Он се губи у оној звеци од сабаља и у оној крви у двору београдском од 9 Новембра.

Глас о убиству Улриха Цељског пао је у Смедерево као гром из ведра неба. Не може бити да није дубоко потресао Ђурђа и као човека и као државника. Не мање га је могла као државника узбуђивати и мисао, да је краљ Владислав, на кога је он толике наде полагао, потпуно у рукама и под искључивим упливом његових старих супарника и убица зета његовог; а као човека и чудовишна немарност краљева према трагичној смрти свога ујака.

Ово је сад већ било и сувише. Од последње три године падали су на Ђурђа толики удари, све један за другим, све тежи од тежега, све силнији од силнијега. Горостасни овај раст од човека, кога су већ скоро тридесет година страховите буре ломиле, повијале, по некад из корена покретале, под оним последњим ударом од 9 Новембра повио се и сломио се. Овај старац од деведесет година, старац који је на десници носио још незалечену рану од сабље маџарске, под силним узбуђењима у след оног догађаја пао је на самртну постељу. Рана му се позледила, грознице су наступиле, снага се брзо изнуравала и жижак живота гасио.

На сами Бадњи дан, 24 Декембра 1456 у Петак у 7 сахата, издахнуо је деспот Ђурађ Бранковић.

Први дана Божића лежао је на парадној мртвачкој постељи. Без сумње у оној истој «*великој сали за аудијенције*», у којој су се од Марине свадбе толике свечаности обављале. Око њега удружена велелепност дворске и црквене помпе, не мања велелепност што ју пробија мекани звекет сребрних кадионица и потмуло јецање сталних верних и осетљивих срдаца, што се кроз њу просипљу горке сузе савлађиване туге и сладак мирис скупоцене измирне, велелепност која док заноси око и ухо милинама, пуни душу грозом и очајањем са ништавости човечије величине и са таштности човечије славе пред великим, простим, голим и хладним фактом смрти.

Кад историја погледа мртва Ђурђа, не одричући се свога мирног достојанства, не може да не зажели да јој је њезина вечита млада сестра поезија поред ње, да се на њезино крилато раме наслони и да речи њезине видовитости чује. И ако је Ђурађ мален да се с великим Александром упореди, опет је доста велик да подсети на речи арапског песника-мудраца над мртвим Александром: «*До јуче је Александар више говорио а мање нас учио; данас Александар не говори, ал многоме нас учи!*»

Не може бити да смрт једног тако ванредног човека, какав је деспот Ђурађ био, није учинила ванредно дубок утисак на народ српски. Не може бити да народ један тако осетљива срца није пролио сузу искрене жалости за господарем, с којим је кроз тридесет тако бурних година пролазио тако присно спојен кроз миновне среће и тешке несреће, с којим је заједно са сабљом у руци и млазевима крви своје бранио земљу своју, по некад с успехом, често без успеха, свакад са славом. Не може бити да тај народ није с дубоком тугом уздахнуо за господарем, који је у једном свечаном тренутку дао израза бризи својој шта ће народ његов о њему рећи. Да ли се деспот Ђурађ преварио кад је слутио да ће Срби његови о њему рећи: «*среће имао није а мудар је био*!!» — једна мисао којој главну боју дају симпатија и поштовање.

До данас до нас није допрло јецање народа српског за Ђурђем, као што је допрло јецање његово за Стефаном, Лазаревим сином. Наравно да то још није доказ да га није било и искреног, и дубоког и дуготрајног. Оно се угушило у оној ломњави и у оној грмљавини, с којом се држава српска, толиком муком Ђурђевом чувана и спасавана, срушила у хаос санџака турског.

Од све тужне узбуђености, коју је смрт деспотова изазвала у народу, од свега онога што се онда тим поводом говорило, осећало и мислило, допрле су само хладне речи написане сухопарном руком калуђерском: «*ва љето 6965 декемврија 24. ва петакъ* 7. *часъ дне скончасе благочастиви господинъ деспотъ Ђурђъ.*»[1]

---

[1] Шафарик, Památky.

И још знамо да је тело његово сахрањено у Кривој Реци, без сумње рудничкој, где је Ђурађ и свој дворац имао, где се и сам у данима среће толико пута бавио и где првих месеца после смрти његове налазимо и удовицу његову деспотицу Јерину.

Али и још нешто знамо несумњивим начином, а што може у неку руку сенком својом да покаже, шта је вредио стари деспот Ђурађ Бранковић и својој фамилији и српском народу и држави српској.

Тек је он очи склопио а у двору је настао отворени раздор. Ђурађ као да је и на самртном часу остао веран својим осећањима љубави и поштовања према Јерини и њезиним политичним способностима, па је наручио да докле је год жива ваља да се поштује као деспотица српске државе и као господарица од све имаовине Ђурђеве. Царица Мара и браћа јој Гргур и Стефан поштоваху вољу очеву. Најмлађи брат Лазар, са женом својом Јеленом, не хтеде да је поштује. Он као да налажаше да има права да себе сматра за јединог и самодржавног господара у Србији. Раздор у двору одјекну одмах раздором у државној управи, а овај раздором у народу. Судећи по белешци летописној о времену кад је Лазар примио град Ковин, изгледа као да је било градова, који нису хтели Лазара одмах за самодржавног господара признати. Лазарева партија као да је имала свој центар у Смедереву, Јеринина у Руднику. Раздор је био тако оштар и горчина је толико ускипела, да су госпођа Јерина, царица Мара, деспотовић Гргур и Стефан намерили да потраже заштиту у султана. Критовул, савременик тих догађаја, каже да је Лазар силом спречио Јерину да не иде на порту, а Мари и Гргуру испало је за руком да се у првом бегству дохвате земљишта царевине турске. У брзо за својим господарем, у Руднику близу гроба његова, како неки кажу отрована ,сином Лазарем, очевидно запојена чемером раздора домаћег и тешком тугом и бригом у данима старости своје, умире деспотица Јерина, некада тако лепа, толико поносита, са богатства са сјајности и силе своје некада толико славна († 2 Маја 1457).

А само неколико месеца за њом умире у душевним мукама туге, кајања, страховања и очајавања и сам деспот Лазар, најмлађи Бранковић, на кога се некад толике наде полагаху.

Излазе на позорницу историје деспотица Јелена, жена Лазарева, и војвода, — а за неколко историјских тренутака деспот — Миахило Ангеловић. Дркћу од забуне и страха од Турака или од Maџара, дркћу од жудње за самодржавном влашћу. Не дркћу од нових насиља и нове анархије у земљи. Али су сад већ догађаји са свим овладали државницима на врху државног строја Србије. Ништа већ не може више да помогне. Ни мисао која би у другим приликама могла да буде спасоносна — уједињење династије босанске и српске женидбеном свезом два дома. Узалуд Марија, Лазарева кћи а унука деспота Ђурђа, носи у мираз Стефану Томашевићу круну од Србије. Узалуд траже помоћ у угарског краља Матеје; узалуд је траже у папе римскога. 20 Јуна 1459 улази турска војска под Махмуд-пашом Ангеловићем у Смедерево.

Поред свих несрећа својих Ђурађ је Бранковић био срећан да умре а да не види пропаст српске државе средњега века. Српска држава није била срећна да свога старога господара надживи са више од две и по године.

Као што се може видети из онога што напред летимице поменусмо, историја те две и по године није друго већ историја последње трзавице једног државног организма, који умире.

Боље је да овде не подижемо завесу са оне агоније, у којој нема ништа узвишеног, а много жалоснога и ружнога.

Боље је да се с нашом историјом зауставимо на гробу човека, који је сам о себи рекао да среће нема, а о коме историја не може да не каже, да је по чистоти и племенитости свога карактера, по својим способностима и по своме патриотизму бољу срећу заслуживао.